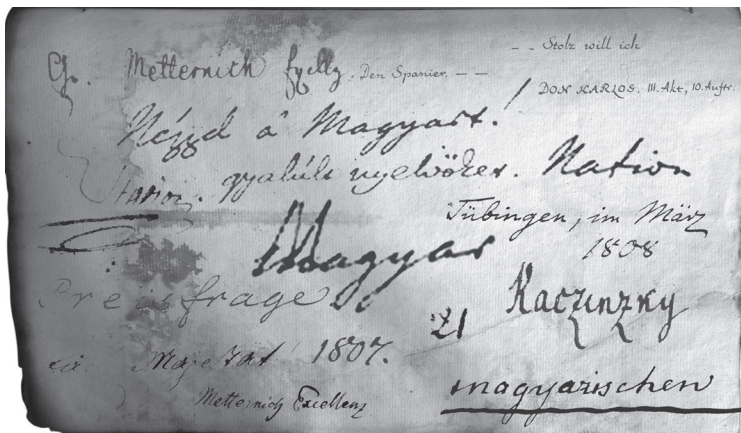

„Nézzd a' Magyar!”

Tanulmányok Kazinczy Ferenc
Tübingai pályaművéről

reciti

Hagyományfrissítés · 7

sorozatszerkesztő

Fórizs Gergely

A kötet szerzői Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaművének* több szempontú elemzésével adnak magyarázatot azokra a kérdésekre, amelyeket még nem vagy más, az eddigiektől eltérő perspektívából vizsgáltak korábban. A tanulmánykötet tervezett módon törekszik azt a sajátosan széles spektrumot láttatni, amelyet maga az írásmű kirajzol: ennek értelmében a szerzők irodalomtörténeti, irodalomelméleti, filológiai, történelmi, politikai, társadalomtörténeti, nyelvi jogi szempontok alapján elemzik a pályairást és mindazokat a kérdéseket, amelyeket a mű és a korszak felvet.

A *Hagyományfrissítés* az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete XIX. Századi Osztályának könyvsorozata, melynek kötetei egy-egy 19. századi magyar irodalmi szövegről közölnek tanulmányokat. A vizsgálat tárgyául olyan írásműveket választunk, amelyek közvetlen vagy közvetett módon jelenkori önértelmezésünk alapszövegeivé váltak, vagy éppen a kánonon kívülről járultak hozzá a hagyomány rendszerének alakulásához. A *Hagyományfrissítés* címben implikált szemléletmód szerint – vállalva a hagyományban való benne állás és a róla folytatott beszéd egyidejűségével járó módszertani kételyeket – lehetséges kritikai-elemző módon megszólalnunk a sajátunk érzett örökségről.

„Nézzd a’ Magyart!”

.

Tanulmányok Kazinczy Ferenc
Tübingai pályaművéről

szerkesztette

KISS MARGIT

reciti

Budapest · 2022

A kötet megjelenését a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézete támogatta

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!*
2.5 Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063 8361
ISBN 978 615 6255 53 2
978 615 6255 54 9 (pdf)

Kiadja a Reciti,
ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalom

KISS MARGIT	
<i>Miért a Tübingai pályamű?</i>	7
SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN	
<i>Az ősi alkotmány a 18. századi Magyarországon</i>	13
DANIELA HAARMANN	
<i>Latin, magyar és német között: A bécsi udvar nyelvpolitikája a Magyar Királyságban Kazinczy Tübingai pályaművének tükrében</i>	23
NAGY NOÉMI	
<i>Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története</i>	35
VÖLGYESI ORSOLYA	
<i>A magyar nyelv helyzete és a magyarosító törekvések az 1830-as évek első felében</i>	53
SZILÁGYI MÁRTON	
<i>A Tübingai pályamű és a magyar irodalomtörténet hagyománya</i>	77

HEGEDÜS BÉLA	
<i>Kazinczy, a törvényhozó filológus</i>	
<i>Az irodalomtörténet mint érv a magyar államnyelv mellett</i>	91
TÓTH ORSOLYA	
<i>„gyönyörű új Hajnal”: narratív minták a Tübingai pályaműben</i>	
<i>Avagy mi végre is tanulmányozzuk a irodalomtörténetét?</i>	109
KISS MARGIT	
<i>A rejtőzködő kolléga –</i>	
<i>A Tübingai pályamű akadémiai kéziratának filológiai vizsgálata</i>	131
ONDER CSABA	
<i>Kölcsey Ferenc jegyzete a Tübingi pályáirásból</i>	169
AJKAY ALINKA	
<i>A tübingeni pályázók</i>	189
<i>Névmutató</i>	203

KISS MARGIT

Miért a Tübingai pályamű?

Kell-e, lehet-e, szabad-e hagyományt *frissíteni*? Hiszen a »hagyomány« szó gyökének és képzőjének rendszerint megvizsgálatlanul beleértett közös előfeltevése szerint minden hagyomány egyik legfőbb értéke épp abban állna, hogy amit tartalmaz, azt a múlt mint sok részből álló egészet hagyta ránk, így mint egészében adottat vehetjük birtokunkba, nem alakíthatunk rajta korunk új igényei, egyéni hajlamunk vagy pillanatnyi kedvünk szerint, sőt inkább nekünk kell felnőni hozzá. [...] De hogy is lehetne valamit beavatkozás nélkül, érintetlenül megőrizni? Még a legragaszkodóbb hagyományörzés is kénytelen hozzányúlni a megőrzendőhöz, sőt annak anyagát, összetételét vagy formáját valamelyest meg is kell változtatnia, hogy továbbörökíthesse. [...] Vagyis nem az a kérdés, lehet-e bármely hagyományt, mint egy számítógépes programot, frissíteni, hanem az, lehet-e nem frissíteni?¹

* A kötet szerkesztésében segítségemre volt: Főríz Gergely, Káli Anita, Sarankó Márta, Szarka Szilvia, Szilágyi Emőke Rita. Munkájukért itt mondok köszönetet.

¹ DÁVIDHÁZI Péter, „A hagyományban rejlő hipotézis”, in *Szívből jövő emlékezet, Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című irásáról*, szerk. Főríz Gergely, 7–23 (Budapest: Reciti Kiadó, 2012), 7–9.

A *Hagyományfrissítés* konferenciasorozat tárgya mindig egy 19. századi magyar irodalmi írásmű, amely valamilyen módon hozzájárult az irodalmi hagyomány rendszerének alakulásához. Ahogy a megnevezés magában foglalja, kritikai-elemző szempontok újbóli vizsgálatát, elemzését nyitja meg az adott irodalmi örökség kapcsán – lehetőleg több szaktudomány és -terület bevonásával. A tárgyalandó szöveg új értelmezési lehetőségeinek megteremtésével a művel kapcsolatos, generációkon át öröklődött megállapítások, egyes módszertani beidegződések is revideálódnak.

A kilencedik, 2021-ben rendezett tanácskozássra választott írásmű Kazinczy Ferenc (közismert nevén) *Tübingai pályaműve*, amely ismertsége és az életműben betöltött kiemelt pozíciója ellenére sem tartható kifejezetten unalomig elemzett szövegnek.

Mennyiben lehetséges, tanácsos, és a' Magyarországban, 's vele öszvekaptsólt Tartományokban lakó külömbféle Nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztethető, a' Magyar Nyelvet egyedül magát Hivatalbéli nyelvé tenni a' köz Tisztségekben, az Igazság kiszolgáltatásában, és a' Tanításban? El vagyon é a' Nyelv erre úgy készülve, a' mint elkerülhetetlen szükséges? Mitsoda hasznok, vagy mitsoda károk származhatnának ebből polgári, kereskedő, és tudománybéli tekintetben?²

Olvasható a *Hazai Tudósítások* 1808. május 4-i számában, melynek német eredetije az *Allgemeine Zeitung* 1808. 10. számú mellékletében közzétett, a Cotta könyvkereskedés által meghirdetett 1808. márciusi datálású pályakérdés.³ Az erre választ kidolgozó huszonegy pályázó között Prónay László biztatására indult Kazinczy Ferenc is, aki német nyelvű munkával készült. A beküldést követően sokáig foglalkoztatta a benyújtott pályaműve sorsa és a pályázat eredménye – díjazottat azonban nem hirdettek soha. Hogy a kiírás valójában a bécsi titkosrendőrséghez volt köthető, s hogy mely személyek irányították és mely események alakították a pályázattal kapcsolatos történéseket, azt csak a későbbi kutatások tárták fel. Kazinczy pályáírásának alakulástörténetében meghatározó szempont a német és a magyar nyelvű változatok státuszának a kérdése, amely nemcsak azt helyezi fókuszba,

² [sz. n.], „Jutalom Kérdés Német Országból”, *Hazai Tudósítások* 36 (1808. május 4.): 287.

³ [sz. n.], „Preisfrage”, *Allgemeine Zeitung* Beilage Nro. 10 (1808): 37.

hogy melyik kézirat és melyik nyelv volt az eredeti, s ennek következményeként mi tekinthető fordításnak, hanem ezzel összefüggésben a még lappangó vagy megsemmisült és a fennmaradt kéziratok kontextusba helyezése és egymáshoz való viszonya is kulcsfontosságú kérdés. Kazinczy pályairása tehát több változatú, nyelvű és rendeltetésű kéziratokat jelent, mivel a pályázaton való részvétel mellett más célok is megfogalmazódtak, így például az írásmű tervezett kiadása. A szerző haláláig azonban a pályairásnak csak két részlete jelent meg: az egyik az *Erdélyi Muzéum* 1814-es számában látott napvilágot, a másik németül ugyenebben az évben a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*-ban.⁴ Az önálló kötetként való kiadás az ő életében már nem valósulhatott meg, arra több mint egy évszázadot kellett várni.

A pályamű eddigi kutatástörténete hozzávetőlegesen három fő vonulatot rajzol ki.⁵ Már Toldy Ferenc *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve a Mohácsi vésztől a legújabb időig* című munkájában,⁶ majd később *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban* című kötetének *Az irodalomtörténet újabb stádiuma* című fejezetében⁷ megemlítette az irodalomtörténeti tanulmányok, illetve irodalomtörténeti áttekintések között az akkor még kéziratban lévő szöveget. Váczy János monográfiájában taglalta a pályakérdés jelentőségét, és részletesen tárgyalta Kazinczy művét.⁸ Wertheimer Ede az 1807. évi országgyűlés történéseivel kapcsolatos megkerülhetetlen kutatása egyik szálaként tisztázta a pályázat kiírásának a körülményeit.⁹

⁴ [KAZINCZY Ferenc], „A' magyar literatura történetei. Töredék”, *Erdélyi Muzéum* 1 (1814): 1–10. és KAZINCZY Ferenc, „Ueber den Wachstum der ungarischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu neuesten Zeiten”, *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* 2, 43. sz. (1814): 681–689.

⁵ Az áttekintésben Ajkay Alinkának a kiadás-, kutatás- és recepciótörténetet tárgyaló tanulmányára támaszkodom: AJKAY Alinka, „»A' Magyar Nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől«: Kazinczy pályaművének kiadás-, kutatás- és recepciótörténete”, *Magyar Könyvszemle* 133 (2017): 213–236.

⁶ TOLDY Ferenc, *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve a Mohácsi vésztől a legújabb időig*, 2 köt. (Pest: Heckenast Gusztáv, 1855–1857), 2:19.

⁷ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban* (Pest: Emich Gusztáv kiadása, 1864–1865), 273.

⁸ VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc és kora*, 2 köt. (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 2:473–484.

⁹ WERTHEIMER Ede, „Az 1807-ik évi magyar országgyűlés”, *Századok* 30 (1896): 293–309, 394–412, 404–405.

Heinrich Gusztáv 1916-os szövegkiadása – a keletkezésnek, illetőleg a pályázat történetének áttekintésével – kétségtelenül meghatározó és megkerülhetetlen alampunkává vált a pályairást megismerni vágyók és a kutatóközösség számára, még ha Heinrich egyes megállapításai és maga a szövegtörzsközlés is kérdéseket vetett fel már röviddel a megjelenés után. A kutatástörténet szempontjából figyelemre méltó recenziók hamar rávilágítottak a sajtó alá rendező egyes tévedéseire a kéziratok alakulástörténetének, a feltárt irodalomtörténeti tények helytállóságának és a kiadás szerkezetének egyenetlenségeivel, pontatlanságaival kapcsolatban.¹⁰ Ennek az időszaknak jelentős termése az értelmező munkák közül Négyesy László monográfiája. Ő már egy teljes fejezetben¹¹ tárgyalta Kazinczy pályaművét, s lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonított neki, mint mások korábban. Ugyancsak hangsúlyos szerepet szán a szövegnek *A magyar irodalom története*, amelyben a pályamű a nyelvújítást előkészítő írások között kapott helyet, s már a harmadik, irodalomtörténeti részének a jelentősége is fókuszba került.¹²

Az 1970-es években a megélnékülő Kazinczy-kutatás a korábbiaktól eltérő elméleti keretrendszerben, új értelmezési lehetőségeket megvilágítva vizsgálta az életművet – s azon belül a *Tübingai pályaművet* is. Csetri Lajos a nyelvújítást eszmetörténeti szempontból tárgyaló monográfiájában a pályairást a magyar irodalomról, irodalomtörténetről való gondolkodás történetében helyezte el.¹³ Az elméleti fókuszú munkák mellett a kéziratot hagyományok kutatása ugyancsak jelentős eredménnyel gazdagította ezidőtájt a Kazinczy-kutatást. Heinrich nem ismerhette azt a kéziratot, amelyet Pósa Ágnes közölt először a 70-es évek végén. Az ún. debreceni kézirat datálásával és az életműben való elhelyezésével Pósa beillesztette a forrást a szövevényes

¹⁰ SZIGETVÁRI Iván, „Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről”, *Irodalomtörténet* 6, 7–8. sz. (1917): 417–421; SIMAI Ödön, „Kazinczy Ferenc Tübingai pályairása”, *Magyar Nyelv* 13 (1917): 220–225, 284–289.

¹¹ NÉGYESY László, *Kazinczy pályája* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1931), 100–108.

¹² SÓTÉR István, főszerk., *A magyar irodalom története*, 6 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964–1966), 3:273.

¹³ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 184–187.

(és még ma is kérdéseket felvető) kézirat történetbe.¹⁴ Fried István 1991-es tanulmánya a szövegváltozatok keletkezésének vizsgálatán túl a pályamű németül fennmaradt irodalomtörténeti részének a jelentőségét tárta fel.¹⁵

A 2009-es Kazinczy-émlékkonferencia új kérdéseket taglaló tanulmánykötete¹⁶ mellett megemlítendő Miskolczi Ambrus monografikus munkája, amelyben Kazinczy nemzetszemléletének perspektívájából vizsgálta a pályáírást.¹⁷ Bíró Ferenc 2010-es kötetében a maga teljességében elemezte a szöveget, s nemcsak az életműben jelölte ki a helyét, hanem a tágabb történeti kontextusában is.¹⁸ Ajkay Alinka 2018-ban megjelent önálló kötete¹⁹ mind terjedelmében, mind tárgyalt témáiban túlnőtt a korábbi munkákon: a politikai előzmények részletes ismertetése, a kutatás-, kiadás-, recepció-történet és a ma ismert pályázatok bemutatása mellett a pályázat hatására bekövetkező tudománytörténeti események feltárását és hiánypótló szövegek közlését is elvégezte.

Kazinczy Ferenc munkássága azért is szerencsés választás a *Hagyományfrissítés* elméleti keretrendszer szempontjából, mert a korábbi, konzenzuális nézőpont mellett az utóbbi időszak szövegkiadásaiában és szaktanulmányaiban már fellelhető egy olyan megközelítésmód, amely sokkal nagyobb mértékben támaszkodik a korabeli szerzők szövegeire, s azok viszonylatában, azokkal összefüggésben ábrázolja a háttérrel, tárja fel az okokat, és fejt ki a magyarázatokat. Ez a felfogás szakít azzal, hogy a jelenből visszatekintve konstruáljon koncipiált elődöt, vagy hogy teleologikus magyarázatok tükrében láttassa a korszak kiemelkedő alakját. A szemléletmód változása nemcsak a korábbi irodalomtörténeti narratíva tradíciójá-

¹⁴ Pósa Ágnes, „Kazinczy Tübingiai [!] pályaművének autográf kézírata a Papszász-hagyatékban”, in *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1977*, szerk. DANKÓ Imre, 501–507 (Debrecen: Déri Múzeum, 1978).

¹⁵ FRIED István, „Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 597–605.

¹⁶ DEBRECZENI Attila és GÖNCZY Monika, szerk., *Ragyogni és munkálni, Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010).

¹⁷ MISKOLCZY Ambrus, *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig*, 4 köt. Kisebbségkutatás könyvek (Budapest: Lucidus Kiadó, 2009), 2:76–77.

¹⁸ BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010), 428–436.

¹⁹ AJKAY Alinka, „Inkább magyarul”: *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye* (Budapest: Universitas Kiadó, 2018).

nak a szükségszerű frissítését jelenti, hanem egyúttal a kéziratosság felé történő fordulás alapvető igényét is magával hozza. 1826. október 23-án Kazinczy Ferenc Zádor Györgynek az alábbiakat írja:

E' történet nékem intésül vala, hogy verseimet szedjem egy csomóba, mert eddig elszórva állottak. Így kiadóm halálom után inkább nem fog megtévedhetni. Feljegyzem némelly darab mellett az olly czélzásokat is, mellyek a versezet értésére szükségesek. Ezt annál szükségesebbnek látom, mert Okt. 27dikén belépek a 68dik esztendőmbbe, 's megtörténhetik, hogy ha nem sietek, hagyományaim rendetlen jutnak idegen kézbe.²⁰

A *hagyomány* szó az ősi örökségű *hagy* szóból származik. Jelentésfejlődésének főbb stációit kiemelve a korai keletkezésű 'válás, elhagyás' jelentés mellett idővel a 'hagyaték, örökség' is megjelent, majd később ezt követte a mára megmaradt 'tradíció'.²¹ Meglehet, nem csak azt kell elfogadnunk, hogy az irodalmi örökségünk, hagyományunk frissítése szükségszerű folyamat, hanem azt is, hogy amikor ezen munkálkodunk, akkor azt ennek a szónak a történeti poliszemiájával tudjuk adekvát módon leírni. Ennek a minduntalan ismétlődő folyamatnak egy újabb állomása ez a kötet. A tanulmányok Kazinczy pályaműve és annak tágabb kontextusa köré szerveződve adnak magyarázatot azokra a kérdésekre, amelyeket még nem vagy más, az eddigiektől eltérő perspektívából vizsgáltak. A tanulmánykötet tervezett módon törekszik azt a sajátosan széles spektrumot láttatni, amelyet maga az írásmű kirajzol: ennek értelmében irodalomtörténeti, -elméleti, filológiai, történészi, politikai, társadalomtörténeti, nyelvi jogi szempontok alapján elemzik a szerzők a pályairást és mindazokat a kérdéseket, amelyeket a mű és a korszak felvet.

²⁰ KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXI–II:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 20:135.

²¹ BENKŐ Loránd, főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1976), 2:17.

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Az ősi alkotmány a 18. századi Magyarországon

A magyar alkotmány rögtön ősiként született meg a 18. század második felében, ami kétségkívül sajátos történésnek minősíthető. Bár már önmagában azzal sem állítunk keveset, hogy volt magyar alkotmány a 18. század végén, hiszen a 18. században mindössze három országban született írott alkotmány: az Amerikai Egyesült Államokban (1787), a Lengyel–Litván Unióban (1791) és Franciaországban (1791). Ezek még a 19. század elején is csak fiatal alkotmányok lettek volna – ha mind érvényben maradtak volna. A korban közismerten magas csecsemő- és gyermekhalandóság azonban az alkotmányokat sem kímélte: a lengyel az országgal együtt gyorsan kimúlt, a francia alkotmányt még ennél is hamarabb váltotta a következő, hogy még a 18. században két további kövesse. Közülük egyedül az amerikaiak volt módja megemberesedni. Mára talán már öregnek is mondhatjuk – de még biztosan nem ősinek.

A magyar alkotmány azonban nem ezek sorába tartozott: nem volt írott, chartális alkotmány. Volt ugyanis egy másik lehetőség.

* A szerző az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének egyetemi tanára.

Ősi alkotmányok és az alkotmányos rendiség

Ezekkel a fiatal írott alkotmányokkal bizonyos nemzetek a maguk régi politikai berendezkedését mint íratlan, de ősi alkotmányt szegezték szembe. Amikor az angolok a *Magna Cartára* (1215) hivatkoztak, akkor a magyarok az *Aranybullát* (1222) mutatták fel, amely alig volt fiatalabb annál pár esztendővel. Orrhosszal kapni ki az angoloktól az *alkotmány* ősiségi versenyében nem volt szégyellnivaló dolog Anglia századában, amikor a kontinens mindvégig az ipari forradalmát élő, világbirodalmát építő Anglia nyomában kullogott. Mindez tehát a 19. században történt, ekkor hasonlították a magyar ősi alkotmányt az angolhoz – és persze nem az angolok, hanem a magyarok. A két *alkotmány*, a két politikai berendezkedés alapvető hasonlóságának délibábjával Eckhart Ferenc számolt csak le.¹

Valójában persze az angolok ősi alkotmánya sem volt ősi. Robert Filmer *Patriarcha, or The Natural Power of Kings* (1680) című műve a toryk ideológiai alapvetése volt: e szerint a király hatalma Istentől származik és abszolút.² York katolikus hercegének a trónöröklésből való kizárására tett kísérlet, az *Exclusion Crisis* (1679–1681) idején Filmerrel szemben fogalmazták meg az ősi alkotmány elméletet és a szerződéselméletet olyan *whig* gondolkodók, mint John Locke vagy Algernon Sidney.³

A magyar politikai elit hasonlóképpen sokáig nem tudta, hogy neki egyáltalán lenne alkotmánya. Péter László sokat idézett megfogalmazása szerint, mint Molière úrhatnám polgára – aki megtudta, hogy ő bizony prózában beszél –, úgy jöttek rá egyszer a magyar nemesek arra, hogy Magyarországnak alkotmánya, sőt rögtön *ősi alkotmánya* van. A döntő momentum ebben a tekintetben, mondja Péter László, Montesquieu *A törvények szelleméről* (1748) című munkájának recepciója volt.⁴ Montesquieu

¹ ECKHART Ferenc, „Jog- és alkotmánytörténet”, in *A magyar történetírás új útjai*, szerk. HÓMAN Bálint, 269–320 (Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1931).

² ROBERT FILMER, *Patriarcha, or The Natural Power of Kings* (London: Walter Davis, 1680).

³ BORUS György, „A pápista összeesküvés és a kizárási válság Angliában, 1678–1681”, *Aetas* 24, 3. sz. (2009): 5–19. Vö. FILMER, *Patriarcha...*; ALGERNON SIDNEY, *Discourses Concerning Government* (London: Booksellers of London and Westminster, 1698); JOHN LOCKE, *Two Treatises on Government* (London: Awnsham Churchill, 1690 [1689]).

⁴ „Némileg Molière polgárához hasonlóan, aki egy szép napon ráébredt arra, hogy »prózában« beszélt, a nemesség Montesquieu-t olvasva fedezte fel, hogy »alkotmánya« van,

népszerűsége kétségkívül annak volt köszönhető, hogy őszinte nagyra-becsüléssel nyilatkozott a magyar nemességről, amely szerinte 1741-ben megmentette Mária Terézia trónját. Ezt a művet olvasva a magyar nemesek megértették, hogy van olyan, hogy alkotmány, és tudták, hogy nekik kell, hogy legyen ilyenjük, körülnéztek, és rögvest meg is találták – lényegében úgy, ahogy Micimackó felfedezte az Északi-sarkot, és – mint tudjuk – Kazinczy Ferencnek sem voltak kétségei afelől, hogy Magyarországnak alkotmánya van: „hazánk [...] tulajdon alkotmányú, törvényű, ‘s rendtartású ország lenni meg nem szűnt” – írta a *Tübingai pályaműben*.⁵

Ettől fogva a magyar nemesek Montesquieu művét a *Hármaskönyv* mellett lobogtatták – bár itt nemcsak a lobogtatás a költői túlzás, de valójában még azt sem tudjuk, milyen nyelven olvasták a magyarok Montesquieu-t. Nyilván franciául, és persze nem túl sokan, illetve esetleg latinul és többen, azonban eddig még senkinek sem sikerült megtalálnia azt a latin nyelvű fordítást, amelyre Sir James Caldwell Montesquieu-höz intézett, 1751-ben kelt levele utal. Ő ugyanis azt állítja, hogy a pozsonyi diétán látta *A törvények szelleméről* latin fordítását egy könyvtárosnál.⁶

Montesquieu minden bizonnyal tiltakozott volna az ellen, hogy a magyar nemesség elsősorban adómentessége védőpajzsaként használja az ő művét,⁷ mégsem mondhatjuk azt, hogy nézeteit a magyarok pusztán eltorzították volna. Montesquieu ugyanis azt tartotta ideális államberendezkedésnek, ahol a közvetítő hatalmak (*pouvoirs intermédiaires*), vagyis konkrétan elsősorban a nemesség fellépése meggátolja a monarchiát abban,

amely ősi privilégiumait, mentességeit, az ország valamennyi szokását egybefoglalja.”

PÉTER László, „Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmány, 1790–1990”, in PÉTER László, *Az Elbától keletre: Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*, 342–354 (Budapest: Osiris Kiadó, 1998), 344. (Első megjelenése angol nyelven: 1991, majd kiegészítve: 1995, magyarul: 1991.) Vö. Charles-Louis de SECONDAT, Baron de La Brède et de Montesquieu, *De l'esprit des loix* (Genève: Barrillot et fils, 1748).

⁵ Kiegészítés a debreceni kézirat alapján. Idézi: AJKAY Alinka, *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve és irodalmi, politikai előzményei*, PhD értekezés (Budapest: ELTE BTK, 2008), 195.

⁶ ECKHARDT Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (Budapest: Franklin-társulat, é. n. [1924]), 23; KÖPECZI Béla, *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985), 326.

⁷ Montesquieu úgy vélte, hogy „a parasztokat rabszolgákká tették Poroszországban, Magyarországon, Csehországban, Sziléziában és Németország más államaiban.” Idézi: KÖPECZI, *Magyarok és franciák...*, 325.

hogy zsarnoksággá fajuljon. Emiatt műve a nemesség körében mindenütt népszerű volt Európában.⁸ Vagyis a magyar nemesség, bár privilégiumait önző módon az előtérbe helyezte, tényleg a montesquieu-i elveket próbálta megvalósítani a 18. századtól kezdve. Legmélyebben a hatalommegosztás elképzelése hatott.

A hatalmi ágak szétválasztását magától értetődő elvként kezelte Esterházy József 1785. évi alkotmánytervezete. Az országgyűlésen, mely azután 1790-ben ült össze, „elfogadott közhit”⁹ volt „az executiv és legislativ hatalom elválasztásának szükségessége.”¹⁰ Franz Gotthardi szerint pedig, aki a II. Lipót által nemrég felállított titkosrendőrség vezetője volt, a magyarok már 1791-ben azt mondogatták a francia háború kitörését várva, hogy a törvényhozó hatalmat már elfoglalták, és most eljött az idő a végrehajtó hatalom megszerzésére is.¹¹ Az 1790–1791. évi diéta ellenzéki arcúlatát alapvetően meghatározó programjában ócsai Balogh Péter hétszemélynek is „a magyar nép [értsd: a nemesség – Sz. I.] törvényhozó, végrehajtó és ellenőrző hatalmát”¹² különböztette meg. (Egyébiránt Penke Olga úgy találta, hogy Montesquieu recepciójában éppen 1790-ben következett be fordulat, amikor is a magyar olvasók a korábnál jóval nagyobb érdeklődést tanúsítottak iránta.¹³)

Szerintem logikus úgy elmesélni a 18. századi magyar rendiség történetét, hogy a század elején még a konfesszionális rendiség tendenciáját mondjuk dominánsnak (amely a protestánsok és katolikusok felekezeti elletentét helyezi a politika középpontjába), majd ez fokozatosan helyt adott az alkotmányos rendiség tendenciájának, miután az országgyűlést 1729-ben fenekestől felfordító vallási vita és a *Carolina Resolutio* az 1731. évi kiadása után a felekezeti kérdések lekerültek a diéta napirendjéről. Ekkor

⁸ Marie-Laure LEGAY et Roger BAURY, „Reflexions liminaires”, in *L'invention de la décentralisation: Noblesse et pouvoirs intermédiaires en France et en Europe, XVIIe-XIXe siècle*, ed. Marie Laure LEGAY et Roger BAURY, 13–27 (Villeneuve d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion, 2009), 21.

⁹ ECKHARDT, *A francia forradalom...*, 25.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo., 25–29.

¹² „Ócsai Balogh Péter programja”, ford. BALOGH Pirooska, in *Magyarország története a 19. században: Szöveggyűjtemény*, szerk. PAJKOSSY Gábor, 38–50 (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 45.

¹³ PENKE Olga, „A szabadság és a törvényesség összefüggései Montesquieu 18. századi magyar visszhangjában”, *Magyar Filozófiai Szemle* 63, 1. sz. (2019): 30–40, 34.

– és, mint láttuk, Montesquieu hatására – a magyar rendiség elkezdte alkotmányosként újradefiniálni a politika középpontjában álló kérdéseket: elsősorban a nemesi privilégiumok, különösen az *adómentesség*¹⁴ megvédését, mellyel a legszorosabban összefonódott a többi fő vitakérdés: a nemesi felkelés, a katonaállítás, illetve a hadiadó és hadi segedelem ügye.

A fokozatosan megszilárduló alkotmányos rendiség lehetővé tette a felekezeti különbségeket meghaladó rendi egységfront létrejöttét az uralkodóval szemben. Ennélfogva ezt a hatalmi felállást ismét jól leírja a rendi dualizmus régi modellje, tengelyében az uralkodó és a rendek ellentétével. Ahogy egyes korábban rugalmasabban kezelt politikai kérdésekből elvi kérdés lett, minthogy ezeket alkotmányosként kezdték látni, úgy vált a rendek és az uralkodó közötti kompromisszumok kimunkálása egyre nehezebbé. A század második felében egyre nehezebb lett egyszerre a királyt és az országot szolgálni, a század végén pedig már két egymást kizáró opcióvá kezdett válni a rendi ellenzékiiség képviselője – mondjuk a diétán – és a király szolgálata – mondjuk hivatalnokként. Két elkülönült elit kezdett kialakulni, melyek szembenállása a 19. századra markánsná vált, amint erre Robert Evans rámutatott.¹⁵ Ezzel a fejlődésmenettel párhuzamosan pedig – ahogyan azt az országgyűlés intézménytörténete jól tükrözi – a *pars sanior et potior*, azaz a vezető politikai erő pozíciójába a felsőtábla helyére fokozatosan az alsótábla, és azon belül is a vármegyei követek csoportja, végülis tehát az arisztokrácia helyére a *bene possessio-natus* nemesség került.¹⁶

¹⁴ A nemesség 18. századi adómentességének kialakulásáról, érvényesüléséről és korlátairól lásd: SZIJÁRTÓ M. István, „A nemesi adómentesség”, in SZIJÁRTÓ M. István, *Nemesi társadalom és politika: Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*, 145–161 (Budapest: Universitas Kiadó, 2006).

¹⁵ Az 1790 és 1848 közötti időszakban Robert Evans szerint a magyarországi politikai harcok két elit, egyrészt a vármegyei hivatalokat viselő nemesség és a vármegyei követek, másfelől a Habsburgok törekvéseit végrehajtó kinevezett közigazgatás között zajlottak. R. J. W. EVANS, *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe c. 1683–1867* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 183.

¹⁶ SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta: A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792* (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), 281–348.

Fogalmak és politikai nyelvek

Azt a központi szerepet, amelyet a következő században el fog játszani, az *alkotmány* fogalma csak a 18. század végétől kezdte betölteni. Ekkortól fogva hivatkoztak az ősi alkotmányra, míg korábban mindössze jogokról, kiváltságokról, törvényekről beszéltek. *Constitutio* mint egységes egész, mint épület vagy vár csak II. József kora után jelent meg a politikai diskurzusban, aki – mint közismert – az egész magyar politikai berendezkedést egyben támadta.¹⁷ A *Corpus Juris*ban az *alkotmány* terminus a *sarkalatos törvények* kifejezést csak az 1791. évi 10. törvénycikkben váltotta fel.¹⁸ Somogy vármegye 18. századi országgyűlési követutasításai közül elsőként az 1790. évi említi az *alkotmányt*.¹⁹ Az országgyűlés megnyitásához kötődő, ceremonális jellegű beszédekben pedig szintén 1790-ben jelent meg a *constitutio* fogalma.²⁰

II. József köztudomásúlag nem koronáztatta meg magát, hogy ne kelljen esküt tennie a magyar *alkotmányra* – ahogyan mondani szoktuk, néha talán még írni is.²¹ De miféle esküt tett volna II. József az *alkotmányra*? Az biztos, hogy ha megkoronázták volna, akkor II. József hitlevelet adott volna ki, és koronázási esküt tett volna. Mi van akkor a koronázási esküben? Talán itt találjuk meg az *alkotmányt*? Sajnos ez egyáltalán nem nyilvánvaló. Mária Terézia (1741) és II. Lipót (1790) koronázási esküjében

¹⁷ TAKÁTS József, „Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején: A keret”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 102 (1998): 668–686, 674.

¹⁸ MEZEY Barna, „Jogalkotás a 16–19. századi Magyarországon”, *Rubicon* 7, 1–2. sz. (1996): 15–17.

¹⁹ SZIJÁRTÓ, *A diéta...*, 388–391. Jellemző ugyanakkor, hogy az *alkotmány* szó legelső említése még ebben a szókapcsolatban történik: *sarkalatos alkotmány*. MELHÁRD Gyula, *Somogyvármegye a rendi országgyűléseken I.: 1661–1812* (Veszprém: Egyházmegyei Könyvnyomda, 1906), 60.

²⁰ SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta II: A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben* (Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2021), 265–277.

²¹ „[II. József] trónra kerülésekor nem koronáztatta meg magát, hogy ne kelljen esküt tennie a rendi alkotmányra” – írja egy nem tudományos, de annál szélesebb körben forgó szöveg, hozzáférés: 2022.04.02, <https://erettsegi.com/tetelek/tortenelem/ii-jozsef/>. De nem fogalmaz másképpen egy kiváló jogtörténész sem: „[...] koronázások a király esküt tett az alkotmányra.” CSIZMADIA Andor, KOVÁCS Kálmán és ASZTALOS László, *Magyar állam- és jogtörténet* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1975²), 212. A szövegrész szerzője Csizmadia Andor.

ugyanis az aktuális uralkodó azt vállalta, hogy (1) megtartja Magyarország lakosait „mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban meg régi jó helybenhagyott szokásaikban”; (2) megtartja ellenállási záradéka kivételével az Aranybullát; (3) Magyarország „határait” nem idegeníti el, inkább kiterjeszti azokat; (4) mindent megtesz „Magyarország közjava, tisztessége és gyarapodása érdekében”.²² De az jól látható, hogy a koronázási esküben a 18. században a nemesi privilégiumok kardinális helyzetet foglaltak el.

Sajnos az sem oldja meg a problémát, hogy a törvényekben a *sarkalatos törvények* helyébe lépett az *alkotmány* fogalma, hisz a határozott fogalomhasználati váltás mögött határozatlanság lappang: már az sem volt ugyanis egyértelmű, melyek a sarkalatos törvények.²³ Széchenyi István sarkalatos törvénynek tekintette az *összerződést* (feltehetően a vérszerződést), az Aranybullát, a (mindenkori?) koronázási esküt és hitlevelet, a bécsi és a linzi békét, a *Pragmatica Sancti*ót, az 1791. évi közjogi törvényeket, valamint a vallásszabadságról és a nyelvről hozott későbbi törvényeket is.²⁴ A most vizsgált időszakban Hajnóczy József úgy vélte, hogy alaptörvény az 1741. évi 8. törvénycikk szerint a Hármaskönyv *primae nonusa* és az ezt megerősítő 1723. évi 6. törvénycikk.²⁵ Pest megye 1790. évi követutasításában pedig a *constitutio* helyreállításának szükségessége mellett érvelésből az derül ki, hogy szerintük a >teljes constitutio< fogalma alatt IV. Ferdinánd és I. Lipót hitlevele, a szatmári béke és az 1741. évi 8. törvénycikk mellett a bécsi és linzi béke, valamint az 1608. és 1647. évi törvények érten-

²² 1741. évi 2. törvénycikk 11.§. Lásd: *Magyar törvénytár [5. kötet]: [Az] 1740–1835. évi törvény-czikkek*, ford. Csíky Kálmán, jegyz. MÁRKUS Dezső (Budapest: Franklin-társulat és Révai testvérek, 1901), 16–17.

²³ Ha ismét a közkeletű ismeretektől indulunk, akkor azt láthatjuk, hogy a Wikipédia internetes enciklopédia vonatkozó oldalán a vérszerződés, az *Aranybulla*, a *Pragmatica Sanctio*, az 1791. évi 10. törvénycikk és az 1848. évi áprilisi törvények némelyike kapott említést mint *alaptörvények*. Lásd: hozzáférés: 2022.04.02, https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_t%C3%B6rt%C3%A9nelmi_alkotm%C3%A1ny.

²⁴ CSIZMADIA, *Magyar állam- és jogtörténet...*, 196.

²⁵ HAJNÓCZY József, „Magyarország országgyűléséről és annak szervezetéről szóló közjogi értekezés [De comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici Hungarici. s.l., 1791.]”, in *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*, szerk. CSIZMADIA Andor, 187–264 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 236–238.

dők.²⁶ Vagyis a kérdésben nemcsak hogy később nem volt egyetértés, de már a kortársak között sem.

Hajnóczy, mint láttuk, a sarkalatos törvények meghatározásakor az 1741. évi 8. törvénycikkre támaszkodik, amely kivonta az úgynevezett *közös értelmezési klauzula* hatálya alól a rendek „sarkalatos jogai, mentességei és kiváltságai” klasszikus, Werbőczy-féle megfogalmazását:

Ő szent királyi felségének jószágos kijelentése alapján szentesítettett, hogy Magyarország és a hozzá kapcsolt részek karainak és rendeinek sarkalatos jogai, mentességei és kiváltságai, jelesül azok, a melyek a Hármaskönyv I. R. 9. címében és az 1723:6. cikkelyben kifejezvék [!], melyek őket mindenféle adózás alól fölmentik, sőt a kiváltságaiknál fogva ősi szokás alapján abban is megerősítik, hogy a telekkel semmiképpen ne járjon együtt a közteher [*ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat* (betoldás a törvénycikk eredeti szövegéből: Sz. I.)] (midőn az 1715:3. cikkely által a felől, hogy más tartományok módjára nem fognak kormányoztatni, különben is biztosítva vannak), a hitlevélbe beiktatott s a törvények használatáról és értelméről szóló záradék magyarázata alá egyáltalában ne legyenek vonhatók.²⁷

Úgy tűnik, hogy ennek alapján a híres *primae nonus*ban lehet megragadni a sarkalatos törvények, illetve az alkotmány velejét – vagyis ugyanoda jutottunk, mint a koronázási eskü kapcsán. A *Tripartitum* ezen szakasza szerint a magyar nemesek nem tartóztathatók le idézés és bírói perbe hívás nélkül (kivéve büntett esetén *in flagranti*); csak a megkoronázott király hatalma alatt állnak, és ő is csak törvényes eljárásban korlátozhatja őket személyükben és vagyonukban; adómentesség illeti meg őket, mert csak az ország fegyveres védelmére kötelesek; végül ellenállási joguk van arra az esetre, ha a király az Aranybullában rögzített szabadságaikat megsérti.²⁸

²⁶ MARCZALI Henrik, *Az 1790–91. országgyűlés, 2 köt.* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1907), 2:178. Idézi: HÖNICH Henrik, *Ki az igaz hazafi? Közösségfogalmak és patriotizmus a 18. század végi Magyarországon: Egy politikai értekezés és kontextusai* (Budapest: Ludovika Kiadó, 2022, megjelenés előtt), 160.

²⁷ 1741. évi 2. törvénycikk 11.§, lásd *Magyar törvénytár...*, 24–25, 25. A közös értelmezési klauzuláról lásd: SZIJÁRTÓ, *A diéta...*, 202–203.

²⁸ WERBŐCZY István, *Hármaskönyve*, ford. és bev. KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső (Budapest: Franklin-társulat, 1897), 64–69. (I. rész 9. cím.)

Vagyis végső soron úgy tűnik, hogy a magyar alkotmány centrumában – Montesquieu ide vagy oda – tényleg a nemesi jogok és elsősorban az adómentesség állt.

A fogalmi tisztázatlanság dacára (hacsak nem épp ezért) az ősi alkotmány kiváló politikai integrációs alapot kínált. Takáts József szerint az ősi alkotmányra való hivatkozás volt a korban beszélt négy politikai nyelv egyike.²⁹ A magyar rendek leginkább a republikanizmus politikai nyelvét használták, amelynek középpontjában a szabadság állt. Ezt nemcsak az idegen hódítóktól, hanem a zsarnokságtól való mentességként is értelmezték, vagyis elsősorban a közügyekben való aktív részvételt jelentette, valamint a közérdeknek a magánérdekek elé helyezését, a régi szokások és hagyományok tiszteletét. Ennélfogva szorosan összekapcsolódott az ősi alkotmány politikai nyelvével, olyannyira, hogy én egyetértek Debreczeni Attilával, aki szerint e kettő meg sem különböztethető egymástól.³⁰

Quentin Skinner szerint érdemes megvizsgálni, hogy egy fogalom melyik másik fogalom helyét foglalta el, melyik másik fogalmat szorította ki a közbeszédben korábban elfoglalt pozíciójából.³¹ Úgy vélem, hogy ebben az összefüggésben az *alkotmány* fogalma a *közjó* fogalma mellé kerül. Ez utóbbi egyaránt központi helyet foglalt el a felvilágosult kormányzás politikai nyelvében és a republikanizmus politikai nyelvében. Láttuk, hogy még a koronázási eskü rövid szövegében is felbukkant az uralkodó céljaként, az pedig a rendi gondolkodásban is axiómaszámba ment, hogy a magánérdekkel szemben elsőbbséget élvez a közérdek. A diétai ceremóniális beszédek vizsgálva úgy láttam, hogy a kormányzat és a rendi ellenzék között a *közjó* fogalma segíthette volna a megegyezést, a kompromisszumok kimunkálását, jöllehet az előbbi *közjó* fogalma jövőre orientált, az iparkodásra építő volt, a magyar nemességé pedig múltra orientált, megőrzésre törekvő. Egy pillanatra úgyanis úgy tűnt, hogy az 1764–1765. évi

²⁹ TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Osiris tankönyvek (Budapest: Osiris Kiadó, 2007), 14.

³⁰ DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában* (Budapest: Universitas, 2009), 222.

³¹ QUENTIN SKINNER, „Jelentés és megértés az eszmetörténetben”, ford. JÓNÁS Csaba, in *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe: John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*, szerk. HORKAY-HÖRCHER Ferenc, 7–53 (Pécs: Tanulmány Kiadó, 1997).

országgyűlésen a felvilágosult kormányzat korábbi képviselőivel a felvilágosult kormányzás politikai nyelve és ennek jövőre orientált szemlélete is beszivárgott a rendiség soraiba, azonban az 1790-es évek elején a közbeszédben a *közjó* fogalmának gyors háttérbe szorulását figyelhetjük meg.³² Helyét a rendi diskurzusban nemcsak az *alkotmány* foglalta el, magával vonva a politikai élet már említett polarizálódását, hanem emellett már a *nemzet* eszméje is feltűnt, mintegy megelőlegezve a 19. század első felében a magyar politikát domináló kulcskérdéseket.

³² SZIJÁRTÓ, *A diéta II...*, 289–292.

DANIELA HAARMANN

Latin, magyar és német között:

•

*A bécsi udvar nyelvpolitikája a Magyar Királyságban
Kazinczy Tübingai pályaművének tükrében*

A második *Ratio Educationis*, az iskolareform 1806-ban kimondta, hogy „a nemzeti nyelv *használatára minden magyar állampolgár számára általános jelentőségű*”.¹ A többnyelvű Magyar Királyságban azonban már évtizedekkel korábban felmerült a kérdés: mi legyen a nemzeti nyelv? A mintegy tucatnyi nyelv megléte ellenére csak három számított komoly alternatívának a politikai vitában: a középkor óta Magyarország egyes részein a közéletben használt latin, a bécsi udvar nyelveként a német vagy mégiscsak a magyar? A viták, a reformkövetelések és a meghozott törvények a Mária Terézia és II. József uralma alatt kialakult felvilágosult abszolútizmus törekvéseinek kontextusába, konkrétan a tanítás és a közigazgatás pragma-

* A szerző a Bécsi Egyetem Finnugrisztikai csoportjának tudományos munkatára és FWF-Schrödinger ösztöndíjas. A tanulmány a FWF-Schrödinger-ösztöndíj (J4331) támogatásával készült, németből fordította Dr. Claus Michael Hutterer.

¹ *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas* (Buda, 1806), 6: „Linguae Patriae usum Civi Hungari esse omnio necessarium” Ford. Dr. Claus Michael Hutterer.

tizálásába ágyazódnak be, ugyanakkor a kialakuló modern nemzeti mozgalmak szellemiségét is tükrözik.²

Tanulmányomban a bécsi udvar 1800 körüli nyelvpolitikáját vázolom a Magyar Királyságra vonatkozóan. Mindemellett megpróbálok választ adni legalább részben arra a kérdésre is, hogy ez a nyelvpolitika miként jelenik meg Kazinczy *Tübingai pályaművében*.³ Ezért először az említett három nyelv szempontjából szeretném a konkrét nyelvpolitikát és a politikai vitákat elemezni, majd összefoglalni, hogyan értékeli Kazinczy ezeket a nyelveket a *Tübingai pályaművében*. Végezetül a pályairáson belüli nyelvpolitikával kapcsolatos következtetéseket összegzem.

Latin

Szent István király (969–1038) uralkodásától kezdve a Magyar Királyság közigazgatási nyelve a latin volt, amely a birodalom 1526-os mohácsi csata utáni három részre szakadásával elsősorban a nyugati, Habsburg-rész közigazgatási nyelveként funkcionált. A birodalom középső részén a török és a magyar, a keleti részen a magyar, a német és a latin dominált.⁴ Ennek a két résznek a Habsburg Monarchiába való integrálásával a 18. század elején újra bevezették a latint nemzeti nyelvként. Mit is jelentett ez? A teljes köz- és felsőoktatást – néhány protestáns és ortodox iskola kivételével –, valamint a politikát és a közigazgatást latinosították. Ez a nyelvszabályozás annak következtében jöhetett létre, hogy a Szent Koronához tartozó birodalomrészeket (vissza)integrálták az önmagát elsősorban katolikusnak tekintő Habsburg Monarchiába az 1699-es karlócai béke eredménye-

² Lásd itt: Daniela HAARMANN, „Linguae Patriae usum Civi Hungari esse omnio necessarium: Sprachreformen im Königreich Ungarn (1790–1806)”, in *Herrschaftspraktiken und Lebensweisen im Wandel*, Hg. Stefan SEITSCHKE, Elisabeth LOBENWEIN und Josef LÖFFLER, 161–188 (Wien: Böhlau Verlag, 2020).

³ KAZINCZY Ferenc, *Kazinczy Ferencz tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916).

⁴ István TÓTH, „Hungarian Culture in the Early Modern Age”, in *A Cultural History of Hungary. From the Beginnings to the Eighteenth Century*, ed. László KÓSA, 154–228 (Budapest: Corvina Kiadó–Osiris Kiadó, 1999), 210–211.

képpen.⁵ A katolikus egyház nyelve a latin volt, s a katolikus egyház a több felekezetű Magyarországon jelentős és kulcsfontosságú funkciókkal bírt. Ennek a politikának a célja a nem katolikus, különösen a protestáns felekezetek ellenőrzése volt, már amennyiben ezeket – a magyarlakta területeken Ausztriával ellentétben – nem lehetett betiltani. Így olvasható az *Einrichtungswerkben*:⁶

[...] im Königreich Hungarn [sind] tails Religionen und Secten würrlich und articulariter acceptieret [...]. Die catholische ist die fürnembste, und zwar mit Recht und Billigkeit, weil selbe die wahre alleinseeligmachende Religion ist, auch dahero von so vilen fromben Kaisern und Königen mit hailsamben legibus, sanctionibus et indultis, [...] gezüehret und bestätigtet. [... S]jo ist es doch laider per iniuriam temporum und revolutiones regni dahin angekommen, das ein und andere haeresis so stark eingewuerzlet und zuegenomben hätten, das solche man nicht allein widerumb auszuroten nicht vermöget hat, sondern auch die nachgefolgte König contra dictas leges fundamentales regni in publicis diaetis articulariter an- und einzunehmen, und deren exercitia mit Erbau-, auch Einraubung unterschiedener Kirchen ungehindert und frei zu gestatten und zuezugeben getrungen worden seint.⁷

⁵ Lásd még a legrészletesebb áttekintést a 18. század művelődéspolitikájáról: KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996³).

⁶ „[...] aligha vonható kétségbe, hogy a teljes címén »Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn« azaz A magyar királyság berendezésének műve című tervezet a XVII. század végi, török alól felszabaduló Magyarország történetének egyik kiemelkedő és nagy jelentőségű forrása, amelynek ismerete és elhelyezése szinte megkerülhetetlen a korabeli történeti fejlődés vonulatai közötti tájékozódásban. Az 1688 júliusában megkezdett és 1689 november közepére befejezett vállalkozás több száz fólión át, öt nagy fejezetre tagolva tárgyalja a tervezet készítői szerint Magyarország előtt álló legsürgetőbb tennivalókat. Ezek a következők: az iustitiarium, másként iuridica (azaz igazságügy), ecclesiasticum (egyházi ügyek), politicum, militare (hadügy) és camarale (gazdasági-kamarai ügyek).” BENCZÉDI László, „Kollonich Lipót és az »Einrichtungswerk«”, in *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzetésének idején*, szerk. PRAZNOVSZKY Mihály és BAGYINSZKY Istvánné, 153–158 (Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1987), 153.

⁷ KALMÁR János és VARGA János, szerk., *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*, Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 39 (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010), 117–18. „[...] a Magyar Királyságban több vallás és szekta

Az *Einrichtungswerk* ugyan soha nem lépett hatályba, mégis nagyon szemléletesen tükrözi az akkori gondolkodásmódot. Az egész 18. század folyamán jelentősek voltak a nyelvpolitika elleni tiltakozások. A nem katolikus elit az állam és az oktatási rendszer katolikus egyház általi ellenőrzését bírálta, a haladóbb szellemiségű szövszólók pedig a latin nyelv elmaradottságát, amelyet már akkor ›halottnak‹ tartottak.⁸ A horvát rendek képviselői például ezzel szemben azt akarták megakadályozni, hogy neho­gy bármelyik nyelv nemzeti nyelvvé váljék (beleértve a latint is), de ez csak addig volt fontos számukra, ameddig nem a saját nyelvükről volt szó.⁹ A lakoságnak ekkor csak kis százaléka beszélt latinul, s a korabeli nemzeti nyelvi státusza nem jelentette automatikusan azt, hogy a birodalom minden lakója ténylegesen tudott is latinul. A latin abban az időben nem számított anyanyelvnek.¹⁰ Az, hogy valaki a 18. században egyáltalán elsajátította ezt a nyelvet valamilyen szinten, az a társadalmi, földrajzi és nemi hovatartozástól függött.¹¹ Ezzel a kérdéssel Kazinczy is foglalkozik a *Tübingai pályaművében*:

ténylegesen és kifejezetten elfogadott. A katolikus a legelőkelőbb, mégpedig jogszerűen és méltán, mivel ez az igazi, egyedül üdvözítő vallás, és ezért is erősítette meg oly sok kegyes császár és király üdvös törvényekkel. Sajnálatosan [az elmúlt] korok igazságtalansága és a királyságban zajló forradalmak miatt úgy alakult, hogy egyik-másik eretnek­ség gyökeret vert és olyannyira megnövekedett, hogy ezeket nemcsak hogy nem lehetett kiirtani, hanem még a következő királyok is arra kényszerültek, hogy a Birodalom em­lített alaptörvényei ellenében a nyilvános országgyűlésen ezeket kifejezetten engedjék és elfogadják, és ezek gyakorlatát különböző templomok építésével és jóváhagyásával együtt akadálytalanul és szabadon engedélyezzék.” Ford. Mészáros Márta Mira.

⁸ HAARMANN, „Linguae Patriae usum ...”, 166.

⁹ Lav ŠUBARIĆ, „From the Aftermath of 1784 to the Illyrian Turn: The Slow Demise of the Official Latin in Croatia”, in *Latin at the Crossroads of Identity: The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*, ed. Gábor ALMÁSI and Lav ŠUBARIĆ, Central and Eastern Europe, Volume 5, 191–217 (Boston – Berlin: Brill, 2015), 207.

¹⁰ István TÓTH L., „Latin as a Spoken Language in Hungary during the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, *CEU History Department Yearbook 1997–98*, ed. Eszter ANDOR, István György TÓTH and Andrea PETŐ, 93–111 (Budapest: Central European University, 1999).

¹¹ Lásd még: Benedict ANDERSON, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London – New York, 2006), 38; Daniela HAARMANN, „Das Königreich Ungarn. Ein vielsprachiges Reich”, in *Language and Society in the 18th-century South Eastern Europe* 3 (2021): 32–53, 52.

[...] die lateinische Sprache ist als Sprache eines erloschenen Volks, zu den Verhandlungen der Geschäfte einer lebenden Nation ganz und gar nicht geeignet ist, – da Verordnungen in dieser abgefasst, vor der grossen Masse des Volks unverständlich bleiben, – da sie die Verbreitung der gemeinnützigen Kenntnisse nicht nur fördert, sondern gerade hemmt, – das sie sogar dem Emporblühen der Wissenschaften schädlich ist, – da sie die Völker an den Rand des Abgrunds bringen vermag: so wird ihre Erhebung zur Civilsprache oder weitere Aufrechterhaltung in ihrem bisherigen unverdienten Ansehen weder durch das Wohl, noch durch die Ehre der Nation gefördert.¹²

Kazinczy tehát azt állítja, hogy a latin mint lingua franca csak részben tölti be a szerepét, mert sokan nem értik: „zu den Verhandlungen der Geschäfte einer lebenden Nation ganz und gar nicht geeignet [...] vor der grossen Masse des Volks unverständlich bleiben” – „élő nép’ dolgainak folytatására általjában alkalmatlan [...] a’ nép’ masszája előtt értetlen’ marad”.¹³ Ezek szerint kizárólag a magasabb, műveltebb társadalmi rétegekről, tehát a latint folyékonyan beszélő csoportokról mondható el, hogy ez a nyelv összeköti őket Európa többi részével. A teljes népesség számára azonban inkább kizáró, mint egyesítő elemnek tekinthető. Kazinczy holt nyelvnek tartja a latint, olyannak, amely hátráltatja az ország fejlődését, sőt egyenesen „káros”-nak nevezi: „minthogy az magokra a’ tudományokra nézve is káros”.¹⁴ Ebben egyetért a bécsi udvar által is osztott vélekedéssel, II. József a latint mint „holt nyelv”-et¹⁵ definiálta:

¹² KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 55. Kazinczy magyar változatában lásd: „Minthogy a’ deák nyelv, mint kiholt nép’ nyelve, élő nép’ dolgainak folytatására általjában alkalmatlan; – minthogy az, a’ mi azon nyelven hirdettetik-ki a’ népek, a’ nép’ masszája előtt értetlen’ marad; – minthogy a’ szükséges ismérteknek elterjedését nem csak elő nem segíli, hanem azt egyenesen gátolja; – minthogy az magokra a’ tudományokra nézve is káros – minthogy az a’ népeket a’ legnagyobb veszedelmek’ kockájára juttathatja: annak polgári nyelvvé tételét vagy abban való megmaradását a’ népek sem java nem kívánja, sem dicsősége.” MTA KIK, M. Nyelvtud.4r.42/I., 77, 79.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Ford. Dr. Claus Michael Hutterer.

Der Gebrauch einer todten Sprache in allen Geschäften, wie lateinische ist, dient ganz sicher einer Nation für ihre Aufklärung zur grössten Schade, da es tacite beweiset, dass die Nation entweder keine ordentliche Muttersprache hat, oder dass in selber kein Mensch weder lesen, noch schreiben kann, und dass nur die Gelehrten, so den lateinischen Studien oblegen sind [...]. Der Beweis ist klar, da alle in Europa bestehende und politierte Nationen die lateinische Sprache von Geschäften verbannet haben, und selbe nur noch in Hungarn und Pohlen ihren Wohnsitz beybehalten hat.¹⁶

A fentebbi idézetből is látható, hogy Kazinczy és II. József hasonló érveket sorakoztatott fel (holt nyelv, káros, csak a művelt emberek nyelve stb.). A következőzéseik viszont eltérők: míg az etnikai-nemzeti magyarság képviselői a magyart mint nemzeti nyelvet követelték, a bécsi udvar reálpolitikai céllal bevezette a németet.

Német

A Mária Terézia (1717–1780) és II. József (1741–1790) uralkodása alatti reformok során a latin nyelvet a némettel váltották volna fel. Ez nem a birodalomban élő német nyelvcsoport által beszélt német nyelvet jelentette azonban, hanem a bécsi udvar német nyelvhasználatát. A 18. század folyamán a bécsi udvar tudatosan telepített a Magyar Királyság területére német ajkú, katolikus és Habsburg-hű csoportokat (akik a közigazgatásban gyakran kulcspozíciókat töltöttek be), az úgynevezett *dunai svábokat*, azaz magyarországi németeket,¹⁷ akiket Kazinczy haszonleső hazaárulónak ti-

¹⁶ Gábor ALMÁSI és Lav ŠUBARIĆ, „Introduction”, in ŠUBARIĆ and ALMÁSI, *Latin at the...*, 1–26, 8–9, 28. lábjegyzet. „Egy holt nyelvnek, mint például a latinnak az élet minden területére kiterjedő használata egészen biztosan kárára szolgál a nemzet felvilágosodásának, mivel arra enged következtetni, hogy ez a nemzet vagy egyáltalán nem rendelkezik megfelelő anyanyelvvvel, vagy ha mégis, akkor ezen a nyelven senki nem tud sem írni, sem olvasni, és csak a tudósok foglalkoznak latin tanulmányokkal. A bizonyíték egyértelmű, hiszen minden Európában fennálló és kiművelt nemzet számúzte az élet minden területéről a latin nyelvet, amely már csak Magyarországon és Lengyelországon maradt honos.” Ford. Mészáros Márta Mira.

¹⁷ Gerhard SEEWANN, *Geschichte der Deutschen in Ungarn*. Band. 1: *Vom Frühmittelalter bis 1860*, Studien zur Ostmitteleuropaforschung 24/I (Marburg: Verlag Herder-Institut, 2013);

tulált: „so kann es in den Augen des Besserfühlenden nichts verächtlicheres geben als der Schwabe ist, der sein Mutterland verlässt und hinzieht, wo seine Krippe sich reicht füllt”¹⁸ – „útálatosabb a’ nemesbb-érzésű ember előtt semmi nem lehet mint a’ Sváb, ki szülőtte-földjét elhagyja, ’s oda mégyen lakást venni, hol jászla bővebben telik”.¹⁹ Ennek a telepítéspolitikának a célja ugyancsak a Magyarország feletti hatalom kiterjesztése volt. A német nyelv bevezetése elleni tiltakozást azonban nem szabad a Birodalom valamennyi német ajkú csoportjával szembeni általános ellenségeskedésnek tekinteni, hanem sokkal inkább a bécsi központi kormányzattal való politikai-kulturális szembenállásról volt szó. Ennek a konfliktusnak a csúcspontja az, amikor II. József 1784-ben kötelező közigazgatási nyelvként bevezette a németet az egész Habsburg Monarchiában. Mint ismertes, II. József közvetlenül halála előtt visszavonta ezt a rendeletet, de Pandóra szelencéjét már nem lehetett visszazárni.

Kazinczy ennek tükrében bírálta a németet mint a Királyság lehetséges nemzeti nyelvét. Érvelése szerint a Királyságban leggyakrabban beszélt nyelvek rangsorában a német csak a negyedik helyen áll, a magyar pedig az első:

[...] dass die Ungarn der ungrischen Zunge der zahlreichste Kasten (sic) der Einwohner dieses Landes sind und dass diesen erst das Volk der slavischen Zunge, dann das der walachischen, und so die deutschen folgen.²⁰

Oskar FELDTÄNZER, *Donauschwäbische Geschichte*. Bd. 1: *Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689–1805*, Reihe III des Donauschwäbischen Archivs, München: Beiträge zur donauschwäbischen Volks- und Heimatgeschichtsforschung 64 (München: Universitas, 1997); Márta FATA és Katharina DROBAC, ed., *Migration im Gedächtnis: Auswanderung und Ansiedlung im 18. Jahrhundert in der Identitätsbildung der Donauschwaben*, Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 16 (Stuttgart: Steiner, 2013); VÁNDOR Andrea, *Migráció a Duna térségében: A németek betelepülése a 18. században* (Pécs: Molnár Kiadó, 2013).

¹⁸ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 38.

¹⁹ MTA KIK, *M. Nyelvtud. 4r. 42/I.*, 15.

²⁰ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 68. „[...] hogy a magyar nyelvű magyarok ezen ország lakosainak legnépesebb csoportja, és hogy őket előbb a szláv, majd az oláh, illetve a német nyelvűek követik.” Ford. Mészáros Márta Mira.

Mennyiségi szempontok alapján érvel, és a beszélők számából indul ki. Nyíltan kritizálja a svábok betelepülését, ittlétüket pedig közvetve hazájuk elárulásának tekinti. Arra is felhívja a figyelmet, hogy nincs hagyománya a Királyságban a németnek mint közigazgatási és kormányzati nyelvnek. Nem lehet hallani német szót sem az országgyűlésben, sem a megyei közgyűléseken: „dass man Vorträge in slavischer, kroatischer oder deutscher Sprache und Landtags- oder auch nur Komitatssitzungen nie gehört hat”.²¹ Ezek az érvek nem újkeletűek, hanem jelen vannak már a II. József alatt folytatott germanizációs politika ellenzői körében is.

Magyar

Nem meglepő módon Kazinczy számára csak a magyar mint „polgári nyelv”²² (*Civilsprache*) jöhetett szóba. Értekezése nagy részét ezen álláspont bizonyításának szenteli. Kifejti az érveket, illetve az ellenérveket, s taglalja a magyar mint nemzeti nyelv ellen felszólalók különféle szempontjait. A legfontosabb ezek közül az, hogy a Magyar Királyságban a jelentős többség nem beszél magyarul. A fent említett, 1784-ben született, a német nyelvnek a Magyar Királyságban történő bevezetéséről szóló rendelet azal indokolta a magyarelles döntést, hogy „a német és az illír nyelvek különféle dialektusaikkal együtt, köztük az oláh nyelv is olyan mértékben elterjedt, hogy a magyar semmiképpen sem tekinthető általánosan használt nyelvnek”.²³ A rendelet egy másik ponton a magyart még nem kellőképpen kiművelt nyelvnek tekinti. A következő évtizedek vitái elsősorban az alábbi kérdésekkel foglalkoznak: a) a magyar nyelv elterjedésével (sokszor a nyelv ›szigetes‹ jellegével és a Herder-féle axiómával élve a magyar

²¹ Uo., 43. „hogy előadásokat, országgyűlési vagy legalább megyei üléseket szláv, horvát vagy német nyelven még sosem lehetett hallani.” Ford. Mészáros Márta Mira.

²² MTA KIK, M.Nyelvtud.4r.42/I., [címodal].

²³ Joseph KROPATSCHEK, *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung. Enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1784*, 18 Band (Wien, 1786), 7: 930: „[...] daß die deutsche und illirische Sprache mit ihren vielfältigen Dialekten, so auch die wallachische ebenfalls so sehr im Gebrauche sein, daß man die hungarische keineswegs für die allgemeine halten könne.” Ford. Dr. Claus Michael Hutterer.

nyelv lehetséges (!) eltűnésével hozható összefüggésbe),²⁴ valamint b) a magyar nyelv fejlettségi fokával.

Kazinczy ugyancsak erre helyezi érveinek a fő hangsúlyát. Ő úgy érvel azonban, hogy olyan sok nyelvet beszélnek Magyarországon, hogy lehetetlen lenne mindegyiket megtanulni és egyenlő módon kezelni, egyforma státuszba helyezni. Ehelyett inkább azt a nyelvet kellene használni, amelyiket a legtöbb ember megérti.²⁵ Ez pedig a lakosság 40%-ával mégiscsak a magyar.²⁶ Kvantitatív szempont alapján érvel tehát ő is, csak más következtetésre jut.

A fejlettségi szint kérdése a kisebb nyelvek esetében – azaz amennyiben nem a német, francia, olasz vagy spanyol nyelvről volt szó – alapkérdésnek számított. A közfelfogás szerint ezek azonos civilizációs/fejlettségi szinten voltak a latin vagy az ógörög nyelvvel. Ez a kulturális szint nemcsak a kifejezőmódra, a terjesztés mértékére, a szókincre, hanem az irodalmi művekre is vonatkozott. Valószínűleg ez lehetett az egyik oka annak, hogy Kazinczy a *polgári nyelv*, illetve *Civilisationssprache* kifejezést használta – ilyesfajta érvelés az akkori európai tudományosság egészében megtalálható. Nem csoda tehát, hogy Kazinczy a magyar nyelvfejlődés számára a költészet jelentőségét hangsúlyozta, és folyton a rómaiakkal és a görögökkel vetette össze a magyar nyelv állapotát, illetve ezekre a nyelvekre utalt:

²⁴ Lásd még: Holm SUNDHAUSSEN, *Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie*, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 27 (München: Oldenbourg, 1973); János RATHMANN, „Die »Volks-« Konzeption bei Herder”, in *Volk, Nation, Vaterland*, Hg. Ulrich HERRMANN, Studien zum achtzehnten Jahrhundert 18, 55–61 (Hamburg: F. Meiner, 1996); F. M. BARNARD, *Herder on nationality, humanity, and history*, McGill-Queen's studies in the history of ideas 35 (Montreal-Ithaca: McGill-Queen's University Press, 2003).

²⁵ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 55–56: „[...] denn daraus, dass im Lande fünf Sprachen üblich sind, welche zu erlernen schwer ausführbar sein dürfte, folgt nicht, dass man sechse oder eine sechste, sondern dass man diejenige zu erlernen habe, die der kleinste Teil zu erlernen hat, und die man sich in der kürzeren Zeit und mit weniger Unkosten eigen machen kann.”

²⁶ István MARGÓCSY, „When Language Became Ideology. Hungary in the Eighteenth Century”, in ŠUBARIĆ and ALMÁSI, *Latin at the...*, 27–34, 30.

Und was war denn das Los der schönsten, reichsten Sprache, die je menschliche Lippen sprachen, etwa nicht, dass sie zuerst auch nur einen poetischen Reichtum hatte? Und hätten darin Xenophon und Platon je geschrieben, wenn sie zuvor nicht ihren Homer gehabt hätte? [...] Eben diesem poetischen Reichtum haben wir zu verdanken, dass unsere Sprache zu Werken der Poesie nie so ungeschickt werden kann, als die höchst ausgebildete, sehr gezielte, sehr reiche, aber selbst dem Ausspruche ihrer ersten Dichter nach bilderlose, nüchterne, kalte, metaphysische Sprache der Franzosen [...].²⁷

A politika ugyancsak felhasználta a *Civilisationssprache* motívumát. Amikor a Koronázási Tanács 1792-es ülésén ismét szóba került a magyar mint nemzeti nyelv ügye, akkor a következő figyelemre méltó dialógusra kerül sor:

SPIELMANN: [...] Aber darum soll man den Artikel de lingua barbara benennen, um die Hungarn gänzlich von solchen Aemtern auszuschliessen.
ZICHY: Da verzeihen Sie, denn jede Nation hat ihre eigene Sprache, besonders da die lateinische als eine lingua mortua anzusehen ist.
SPIELMANN: No no! Ich habe nun wie die Römer geredet, die alle fremden Nationen und ihre Sprachen barbarisch genannt haben.²⁸

²⁷ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 89–90. Kazinczy magyar változatában lásd: „’S mi vala a’ legszebb, leggazdagabb nyelv’ sorsa, mellyet valaha emberi ajak szözlott? nem az e, hogy elejente az is csak poetai gazdaságot bírt? ’s irtak volna e azon a’ Xenophonok és Plátók, ha elébb Homérja nem volt volna? [...] Épen ennek köszönhetjük, hogy nyelvünk a’ ’poezis’ míveire soha nem lesz olly épen alkalmatlan mint a’ francziák’ igen kimívelt, igen csinos igen bőv, de magoknak az ő első karú Írójknak vallások szerént is képetlen, józan és hideg, metaphisicus nyelvek.” Déri Múzeum Irodalmi Kéziratok Gyűjteménye, K. X. 75., [számozatlan oldal a 80. helyén].

²⁸ MÁLYUSZ Elemér, *Sándor Lipót Főherceg Nádor iratai*, Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926), 540. „SPIELMANN: [...] De ezért kellene e cikkelyt de lingua barbarának nevezni, hogy a magyarokat teljesen kizárjuk az ilyen hivatalokból. – ZICHY: Elnézést, azonban minden nemzetnek megvan a maga nyelve, főleg, hogy a latint lingua mortuának kell tekinteni. – SPIELMANN: Nem, nem! Most úgy beszéltem, mint a rómaiak, akik minden idegen nemzetet és nyelvet barbárnak neveztek.” Ford. Dr. Claus Michael Hutterer.

Ez a szóváltás a politikai felek közötti egyre hevesebb harcokra utaló jelként értelmezhető. Az ilyen jellegű csatározások többnyelvűek voltak, és mindegyik fél a saját nyelvpolitikáját képviselte. A magyar nyelv az 1790-es és 1792-es országgyűlésen egyre fontosabb pozícióba került, amikor jóváhagyták a kommunikáció nyelveként az alsóházban.²⁹ Ez sok konfliktust és vitát okozott, mivel számos nem magyar képviselő nem értette a magyart. Amikor összefoglalja a nyelvkérdés közelmúltbeli fejleményeit, Kazinczy ezt a tényt nem említi. Kiemeli azonban, hogy a magyar nyelv el-sajátítása nem tehetség, hanem kizárólag akarat kérdése. Több helyütt hivatkozik a Habsburgok nyelvudására is.³⁰ Egyes képviselők folyékonyan meg tudtak tanulni magyarul beszélni, s ebből adódóan azt szorgalmazta, hogy a jövőben a magyar király is tudjon magyarul (a többnyelvű Habsburgok hagyománya, legalábbis ami a magyart illeti, csak a 19. században alakult ki).

Konklúzió

Ez a rövid áttekintés igyekezett bepillantást nyújtani abba, miként tükröződik Bécs nyelvpolitikája Kazinczy *Tübingai pályaművében*. Természetesen itt csak a leglényegesebb pontokat lehetett tárgyalni. Ennél részletesebb elemzés bizonyára felérne egy könyv terjedelmű munkával is. Le kell szögezni mindenestre, hogy a nyelvkérdés körüli viták Kazinczy pályaművében jelentős hangsúlyt kaptak. Érvelési stratégiájában Kazinczy többnyire tárgyilagos. Ismerteti a különböző nézőpontokat, valamint igyekszik történelmi, jogi és társadalmi érvek segítségével reflektálni ezekre. Ebben az igyekezetében ugyanakkor nem kifejezetten eredeti, ugyanis ezeknek az érveknek és okfejtéseknek a többsége jól ismert, legalábbis a magyar tudományosságon és politikai vitákon belül. Ezt a jelenséget csak példaként vázolta fel a tanulmány a görögökre és a rómaiakra való visszautalással. A kvantitatív érvelési stratégia szintén elterjedt volt, s végül

²⁹ SZEKFŰ Gyula, szerk., *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez: 1790–1848*, Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926), 45.

³⁰ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 41, 42, 3. lábjegyzet.

a 19. század második felében, az erősödő nacionalizmussal vált meggyőző jelentőségűvé.

Kazinczyt valószínűleg nem érdekelték az újszerű viták és érvek. Esszéjének vélhetően elsősorban a magyar nyelvi kérdés összefoglalásaként kellett szolgálnia, amelyet a legtöbb olvasó – a Habsburg Monarchián kívüli német ajkú közösség – csak érintőlegesen ismerhetett. Kazinczy minden bizonnyal azt remélte, hogy így a magyar ügy támogatóira talál a magyarokon kívül is. Összességében elmondható, hogy a *Tübingai pályaműve* a bécsi udvar nyelvpolitikájának, valamint a nyelvkérdésről folyó politikai és tudományos vitáknak átfogó tükörképe.

NAGY NOÉMI

Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt

– *a magyar államnyelv bevezetésének története*

Nyelvész és történész körökben szinte már szakirodalmi közhely, hogy az állam a hatalomhoz való hozzáférést, illetve bizonyos nyelvi csoportok hegemon pozíciójának fenntartását a nyelvhasználat különböző színtereinek szabályozásával, azaz nyelvpolitikával tudja megvalósítani. Az is közismert, hogy a saját nyelv használata a szuverenitás, azaz a közjogi önállóság egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – jele.¹ A magyar kultúrára és identitásra különösen igaz, hogy nyelvközpontú, de a történelemből számos egyéb példát hozhatunk arra, hogy a nyelv mennyire alapvető sze-

* A szerző az NKE ÁNTK Nemzetközi Jogi Tanszékének egyetemi docense. A tanulmány másodközlés, eredeti megjelenése, NAGY Noémi, „Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története”, in *Szuverenitáskutatás*, szerk. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán, Jogtörténeti értekezések 43, 141–158 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2020).

¹ BALÁZS Géza, „Nyelvi szuverenitás: A nemzeti nyelvek és kultúrák változó helyzete az önrendelkezés és az identitás összefüggésében”, *Magyar Tudomány* 174 (2013): 453–458, 453; Rosita RINDLER SCHJERVE, „Introduction”, in *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*, ed. Rosita RINDLER SCHJERVE, 1–11 (Berlin: De Gruyter Mouton, 2003).

repet tölt be egy népcsoport történetében.² A kisebbségi közösségek számára kiemelten fontos a nyelvhasználat, a nyelvi jogok biztosításán keresztül megélt bizonyos fokú szuverenitás (avagy autonómia).

A 18. század végéig Magyarország hivatalos, oktatási és kulturális életének minden színterét a latin nyelv dominanciája jellemezte, amely a hétköznapi életben is széles körben elterjedt volt. Emellett bizonyos nyelvhasználati színtereken és főleg szóban a magyart és más vernakuláris nyelveket³ is használták. A német nyelv bevezetése az oktatásban Mária Terézia nevéhez fűződik, míg a latin uralmát a közigazgatásban II. József 1784-es német nyelvrendelete törte meg, amely egyben az első tudatos nyelvpolitikai intézkedésnek tekinthető hazánkban. A hírhedt nyelvrendelet azonban az uralkodó szándékaival ellentétes hatást váltott ki: Robert A. Kann osztrák származású amerikai történész metaforájával élve, ez a rendelkezés nyitotta ki a nyelvi kérdés Pandóra szelencéjét Magyarországon.⁴ A nyelvi szuverenitás mint a közjogi szuverenitás megkülönböztetett eleme ütközőzónájában a magyar nemzetiség érdekei nemcsak Ausztria birodalmi érdekeivel, de a nemmagyar nemzetiségek saját nyelvi-nemzeti szuverenitási törekvéseivel is szembekerültek. Jelen tanulmány a nyelvi szuverenitás körüli frontvonal alakulását kíséri végig 1790-től a neoabszolutizmus koráig, különös tekintettel a nyelvhasználatot szabályozó jogszabályokra.

² A közelmúltból példaként említhetők a szovjet birodalom szétesését követően létrejött utódállamok, melyek többsége a szuverenitás elnyerése után nemzetállam építésébe fogott, ennek alapköve pedig az államnyelv bevezetése és státuszának megszilárdítása volt. Az államnyelv nemzetállam-építésben betöltött szerepének és a nyelvi szuverenitásért folytatott harc jelentőségének eklatáns példája a nyelvi konfliktusokkal napjainkban is súlyosan terhelt Ukrajna. Lásd: CSERNICSKÓ István, *Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2013).

³ A vernakuláris nyelvnek a szociolingvisztikában többféle jelentése van. Jelen tanulmányban két értelemben használom, egyrészt a latinnal szembeállított élő népnyelvként, másrészt az állam hivatalos nyelvével szembeállított, egy bizonyos beszélőközösség által használt helyi vagy regionális nyelvként. Vö. Peter TRUDGILL, *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába* (Szeged: JGYTF Kiadó, 1997), 8.

⁴ Robert A. KANN, *The Multinational Empire, Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848–1918*. 2 Vol. Empire and nationalities (New York: Columbia University Press, 1950), 1:203.

A demokrácia archimedesi pontja

A magyar államnyelv bevezetésének története szorosan összefonódik a Játszi Oszkár által találóan „a demokrácia archimedesi pontjának”⁵ titulált nemzetiségi kérdés történetével. Noha a központi hatalom évszázadokon át jól körülhatárolható politikát folytatott a nemzetiségekkel kapcsolatban,⁶ maga a *nemzetiségi kérdés* a 18. század előtti Magyarországon nem létezett, mégpedig a feudális magyar államjog sajátosságából kifolyólag:

Ahogy a *nobilis Hungarus* [kiemelés az eredetiben] az egész nemességet, a nemesség egyetemét jelentette nyelvi és származási különbségekre való tekintet nélkül, úgy [...] a *hungarus* is az ország minden lakosára vonatkozott. A feudális magyar államjog, amely oly mély szakadékot vont nemes és nem nemes közé, magyar és nem magyar között semmiféle különbséget sem tett.⁷

Maga a nemzetiségi csoporttudat természetesen nem volt ismeretlen a középkorban sem, de más tartalmat hordozott, mint a 19. századi, valamint alárendelődött a keresztény-univerzális, monarchikus-territoriális, hűbéri-tartományi, később a rendi-korporatív kereteknek.⁸

⁵ Játszi Oszkár, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Társadalomtudományi könyvtár: Új sorozat (Budapest: Grill Károly, 1912), VII.

⁶ Lásd erről bővebben: Ács Zoltán, *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1996); ARATÓ Endre, *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1849*, 2 kötet. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960); BINDORFFER Györgyi, „Nemzetiségi politika Magyarországon Szent István korától a rendszerváltásig”, in *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig: A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*, szerk. GYULAVÁRI Tamás és KÁLLAI Ernő, 10–48 (Budapest: Országgyűlési Biztos Hivatala, 2010); EÖTVÖS József, *A nemzetiségi kérdés* (Pest: Ráth Mór, 1865); JÁTSZI, *A nemzeti államok...*; MÁLYUSZ Elemér, *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája* (Budapest: Lucidus Kiadó, 2002); SZEKFŰ Gyula, „A nemzetiségi kérdés rövid története”, in *Nép, nemzet, állam: Válogatott tanulmányok*, szerk. ERŐS Vilmos, 476–546 (Budapest: Osiris Kiadó, 2002 [1942]).

⁷ ROMSICS Ignác, „Nemzet és állam a modern magyar történelemben”, in *Magyarország helye a 20. századi Európában*, szerk. PRITZ Pál, SIPOS Balázs és ZEIDLER Miklós, 7–8 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002).

⁸ Ács, *Nemzetiségek...*, 8.

A magyar államnyelv bevezetése azért volt sérelmes a nemzetiségek számára, mert a latin elhagyása egyúttal az etnikai kereteken átnyúló, kulturálisan semleges és szupranacionális hungarustudat feladását is jelentette.⁹ Eötvös József szavaival élve, „a diák nyelvnek a törvényhozás és közigazgatás körében elhagyása [...] által az ország magyarul szóló polgárai oly előnyben részesültek, mellyel előbb nem bírtak”.¹⁰ Mindezt figyelembe kell vennünk, ha a magyar államnyelv bevezetésének folyamatát helyesen, összefüggéseiben akarjuk megérteni. A magyar nyelv latinnal és némettel szembeni, hivatalos életben való térnyerésével tudniillik nem járt együtt az egyéb vernakuláris nyelvek hivatalos státuszának biztosítása, így a magyar nemzeti-nyelvi szuverenitás szempontjából kedvező folyamatot a hazánk lakosságának többségét kitevő¹¹ nemmagyar nemzeti-iségek – érthető módon – fokozódó ellenszenvvel figyelték.

Diadalút vagy erőltetett menet? – a magyar nyelv államnyelvvé válása

A honfoglaló és államszervező magyarság által természetesen használt, országos fő nyelv, ha úgy tetszik, de facto államnyelv, valamint a törzsek közötti közvetítő nyelv a magyar volt. Az államalapítás után az államszervezet és a hatalomgyakorlás nyelvét a latin vált, de biztosan állítható, hogy a magyar közvetítő szerepe, lingua franca funkciója ezután is megmaradt.¹² Noha a kormányzás és az államigazgatás hivatalos nyelve a 18. század végéig de facto a latin volt, a magyar nyelvet is használták a közélet

⁹ R. J. W. EVANS, „Language and state building, the case of the Habsburg monarchy”, *Austrian History Yearbook* 35 (2004): 1–25, 9.

¹⁰ Eötvös, *A nemzetiségi...*, 24.

¹¹ A 19. század közepén Magyarország 282 870 km²-nyi területén (Horvátországot és Szlavóniát nem számítva) valamivel több mint 13 millió lakos élt – ebből 5,4 millió fő, tehát a népesség mintegy 40%-a volt magyar nemzetiségű. A fennmaradó 60%-ból 2,5 millió a román, 1,8 millió a szlovák, 1,5 millió a német, 1 millió a szerb, 0,5 millió a ruszin, 0,5 millió pedig egyéb nemzetiséghez tartozott. BALOGH Sándor, *A magyar állam és a nemzetiségek, a magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2002), 5.

¹² NÁDOR Orsolya, *Nyelvpolitika: A magyar nyelv politikai státuszváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig* (Budapest: BIP, 2002), 28, 43–45.

bizonyos szinterein, különösen a királyi tanácsban, az országgyűléseken, a vármegyegyűléseken és a községi igazgatásban. A vármegyék magyarul is leveleztek egymással, valamint a periratok tanúsága szerint egyes birtok-, határ- és úriszéki perek magyarul folytak.¹³ Az írásbeli dokumentumok nyelve (*lingua diplomatica*) túlnyomórészt a latin volt, a magyart inkább a közélet szóbeli fórumain (*lingua publica*) használták, de a királyi előterjesztések (*propositiones*) és leiratok, az országgyűlés két háza között váltott üzenetek, az országgyűlések feliratai, a törvényszövegek és az országgyűlési naplók tanulmányozása alapján – legalábbis a jogalkotás szférájában – kimutatható a magyar írásbeli használata is.¹⁴ Mindeközben az ország lakosságát a természetes két- vagy többnyelvűség jellemezte, amely egyben az akkor használatos élő nyelvek egyenrangúságát jelentette.¹⁵

A magyar nyelv hivatalos *használatát* nem szabad összekeverni a jogilag deklarált hivatalos nyelvi vagy államnyelvi *státusszal*. A magyar nyelv *de jure* államnyelvvé válása csak 1790-ben, hangsúlyosabban 1830-ban kezdődött, és az uralkodótól apránként elnyert engedmények sorozataként, több lépcsőben valósult meg. A folyamat 1844-ben tetőzött a magyar nyelv és nemzetiségről szóló törvény elfogadásával. Fontos leszögezni, hogy a nyelvtörvények túlnyomó részt az anyaországra (*intra fines regni Hungariae*) vonatkoztak, a kapcsolt részekre, azaz a Horvát-Szlavón-Dalmát társországoakra, valamint Erdélyre és a határőrvidékre nem.¹⁶

A magyar nyelvért folytatott küzdelmet kezdetben a védekezés és a nemzeti nyelv megmentésének retorikája jellemezte, mivel a magyar nyelvi mozgalom élére álló nemesség II. József intézkedéseiben Magyarország el-

¹³ BERKESZI István, *Rendi országgyűléseink magyarsága* (Temesvár: Uhrmann Henrik, 1898); HERCZEG Mihály, *A magyar államnyelv jogai, a törvényhozó hatalom körében a honfoglalástól mostanáig* (Budapest: Franklin Társulat, 1904), 20–74.

¹⁴ Uo.

¹⁵ NÁDOR, *Nyelvpolitika...*, 47.

¹⁶ Erdély hivatalos nyelvhasználatához lásd: PÁL Judit, „A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén”, *Regio, kisebbség, politika, társadalom* 16, 1. sz. (2005): 3–26. Vö. 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk, *De negotiis publicis, intra ambitum principatus Transsilvaniae lingua hungarica pertractandis*, közl. SZEKFŰ Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926), 247; 1847. évi I. erdélyi törvénycikk a magyar nyelvről, uo., 622.

németesítésének szándékát vélte felfedezni.¹⁷ A nyelvmozgalom erejét jelzi, hogy a nyelvi kérdés fél évszázadon keresztül európai összehasonlításban is kivételes prioritást élvezett az országgyűlési vitákban.¹⁸ A huszonöt év után először, 1790. június 10-én összeült – magyar nyelven megnyitott¹⁹ – országgyűlés nagy ügybuzgósággal már második ülésnapján arról határozott, hogy a két tábla egymással váltott üzenetei, valamint a jegyzőkönyvek ezentúl magyarul íródjanak (utóbbit latinra is lefordítják), a tárgyalások úgyszintén magyarul folyjanak, de a magyar nyelven nem tudók továbbra is latinul szólalhatnak fel.²⁰ Mindez persze csak az alsótáblára vonatkozott, mert jegyzőkönyvet a felsőtábla üléseiről nem vezettek, és utóbbi hivatalos nyelve továbbra is kizárólag a latin maradt.²¹

A magyarul alig tudó főrendek és a horvát követek hozzájárulásával elfogadott határozat szövegén mindazonáltal érezhető az a lelkesedés és hazafiúi hev, ami a kor közhangulatát és a képviselőházi vitát jellemezte:²²

A Statusoknak és Rendeknek nagyobb része magok előtt viselvén más nagy nemzeteknek dicsőséges példájokat, melyek az anyanyelvet a közdolgoknak folytatására bévévén, az által aztat rövid idő alatt virágzó állapotba helyeztették és az egyes nyelv által az egyességet is, a hazafiúi szeretetet, polgárjaiknak szívekben beoltották, szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek ítélték az anyanyelv behozásának kezdetét már egyszer meghatározni. Ehhez képest eltökéltették magokba, hogy az országgyűlésen a dolgok ma-

¹⁷ Ács, *Nemzetiségek...*, 135; Soós István, „II. József német nyelvrendelete és a »hivatalos Magyarország«”, in *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, 261–301 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2005).

¹⁸ EVANS, „Language and...”, 9.

¹⁹ SZEKFŰ, *Iratok a magyar...*, 45.

²⁰ „A rendek tárgyalása és határozata az országgyűlési üzenetek és jegyzőkönyvek magyar nyelve dolgában”, in *uo.*, 213–215.

²¹ *Uo.*, 54–55.

²² Az ülés hangulatát jól érzékelteti Marczali Henrik szemléletes leírása, „Képzeljük el ezt a minden ideget megrázó vitát, oly ülésben, melynek nincs szabálya, melynek elnöke csak ideiglenes és csak a gyűlés kegyelméből üli székét, melyben csak úgy tolong a lármas ifjúság. »A ki szólni akart publice, felállott a székre vagy asztalra, a többi pedig kiáltotta, halljuk, halljuk, úgy hogy sokszor egy fertályig sem lehetett csinálni csendességet.« Valóban nem kellett Krakóba menni, hogy lengyel országgyűlést lásson az ember”. MARCZALI Henrik, *Az 1790/1-diki országgyűlés*, 2 köt. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1907), 1:363–364.

gyar nyelven folyjanak, sőt ezután a közdolgok folytatása is minden tiszt-
ségek előtt magyar nyelven szabad legyen, emlékezetbe hagyván ez iránt
is annak idején rendelést tenni, hogy a magyar anyanyelv, minden magyar
koronához tartozandó részekbe, szintén a szerént, mint az elébbeni ország-
lás alatt a német nyelv, a legalsóbb oskolákba taníttatni kezdődjön. Hogy
pedig a nemzet szabadságának sérelmével, azok, a kik most még a ma-
gyar nyelven elmékedéseket s ítéleteket magyarázni nem tudják, szabad
szavaiktól meg ne fosztassanak, szabadságába hagyatik még most kinek-
kinek vélekedését és dolgait, akár a jelenvaló országgyűlésen, akár pedig a
tisztségek előtt, deák nyelven is előadni.²³

Az uralkodó által szentesített 1790–1791. évi XVI. törvénycikk²⁴ az ország-
gyűlés vizionárius határozatához képest szerény engedményeket tartal-
mazott. Az egyetlen körmondatból álló törvény biztosította a rendeket,
hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv [lingua peregrina – lat. ered-
eti, a szerk.] nem fog használtatni”; „hogy pedig a magyar hazai nyelv
[nativa lingua hungarica – lat. eredeti, a szerk.] jobban terjedjen és csi-
nosodjék”,²⁵ a magyar nyelv- és írástan számára tanárok kinevezését irá-
nyozta elő a gimnáziumokban, akadémiákon és a magyar (azaz a pesti)
egyetemen. A kormányszéki ügyek intézése terén azonban fenntartotta
a latin nyelv használatát. Összegezve, a törvény egyedül a magyar nyelv
mint tantárgy közép- és felsőfokú oktatásáról rendelkezett, a hivatalos
nyelvhasználatról nem (pontosabban, ott fenntartotta a status quót, ami a
latin használatát jelentette az idegen nyelvnek számító némettel szemben).

Némi előrelépést jelent az – I. Ferenc trónra lépése ›Mikulás-ajándé-
kának²⁶ szánt – 1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és
használatáról, amely a magyar királyság területén rendes, a kapcsolt része-
ken rendkívüli tantárgyként írta elő a magyar nyelv oktatását. Ennek célja

²³ Uo., 364–365.

²⁴ Latin eredetiben közli: SZEKFI, *Iratok a magyar...*, 229.

²⁵ A tanulmányban idézett magyar nyelvű törvényszövegek elérhetők az *Ezer év törvényei* című online jogtárban: hozzáférés: 2022.07.06, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>; <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=7900016.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1790%2520XVI>.

²⁶ MIKÓ Imre, *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1943), 8.

az volt, hogy bizonyos idő elteltével „közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik [...] a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják”.²⁷ Ugyanakkor arra a kérelemre nézve, miszerint a királyi helytartótanács „azon vármegyéknek, melyek magyar nyelven teendik fölterjesztéseiket, ugyanazon ügyekben magyarul válaszoljon”,²⁸ csak újabb ígéret érkezett: ennek mikéntjéről egy bizottság fog a legközelebbi országgyűlés elé jelentést terjeszteni (azaz a válaszleiratok ügye „a soha el nem készüléskben Penelopével versenyző”²⁹ rendszeres munkálatok közé vétetett fel).³⁰ A vármegyék jó része időközben áttért jegyzőkönyvei magyar nyelvű vezetésére, melyeket Mária Terézia óta szokásosan a királynak is felterjesztettek. A helytartótanács – és eleinte a kancellária is – ebben nem látott problémát, hiszen a latin nyelvű felirat, amelynek a jegyzőkönyvek mellékletét képezték, tartalmazta azok kivonatát. Az államtanács azonban másként látta a dolgot, és az 1792. június 22-i királyi válaszleirat elrendelte, hogy a jegyzőkönyveket is latinul kell felterjeszteni. A már magyar hivatalos nyelvre áttért vármegyék azonban inkább lefordították jegyzőkönyveiket, semhogy az eredetit latinul vezessék.³¹

Az 1791–1792-es törvények megfogalmazásából kitűnik, hogy program jellegű normákról volt szó, amelyek főként a jövőre nézve tettek ígéretet. Az egyetlen konkrétum a magyar nyelv mint tantárgy középiskolai és egyetemi oktatására vonatkozott, ami az 1777-es Ratio Educationis³² óta már több helyen elindult. Ehhez kapcsolódóan a helytartótanács 1790-ben

²⁷ A tanulmányban idézett magyar nyelvű törvénytörvények elérhetők az *Ezer év törvényei* című online jogtárban: hozzáférés: 2022.07.06, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>; <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79200007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1792%2520VII>.

²⁸ Uo.

²⁹ SZEKFI, *Iratok a magyar...*, 55.

³⁰ Latin eredetiben közli: uo., 258–259.

³¹ Uo., 73–74.

³² Mária Terézia tanügyi rendelete, amely a német nyelv oktatása mellett alapfokon kötelezővé tette az anyanyelvi oktatást, előírta a kisgimnáziumokban a kisebb anyanyelvi fogalmazásokat, a gimnáziumokban a fordításokat latinból anyanyelvre és németre, a magasabb osztályokban a beszédgyakorlást a hazai nyelveken, továbbá anyanyelvű tankönyvek elkészítését. MARGÓCSY István, „A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskolázásban: Adattár az iskolai nyelvtanítás történetéhez”, in *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, 71–151 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2005), 108–109.

elrendelte, hogy a továbbiakban csak az nevezhető ki gimnáziumi tanárrá, aki tud magyarul. A magyarul nem tudó tanárokat állásvesztés terhe mellett a »hazai nyelv« három éven belüli elsajátítására kötelezték.³³ 1791 után a pesti egyetem mellett a pozsonyi, nagyvárad, zágrábi, pécsi és kaszai akadémián is magyar tanszék alakult, a gimnáziumok többségében a magyar nyelv mint tantárgy oktatása az általános tanrend része lett, sőt, pár helyen néhány egyéb tantárgyat is magyar nyelven kezdtek oktatni.³⁴

Ugyanakkor, amint arra Margócsy István figyelmeztet bennünket, „e nagy és impozáns nyelvi program ebben a korban még távolról sem volt közönségesen elfogadott”.³⁵ Nagyon sok helyen továbbra is ragaszkodtak a latin kizárólagos használatához, sőt volt, ahol tiltották a magyar beszédet. Az 1795-ös debreceni gimnáziumi rendtartás például kimondta, hogy „szoros kötelessége lészen a tanítóknak, hogy ezen oskolabéli tanítványokkal soha magyarul ne beszéljenek”; a pápai rendtartás értelmében „mindenki latin nyelven beszéljen, [...] s a sáfárnak gondja legyen az anyanyelven beszélő megfenyítésére is”; Nagykőrösön pedig „a magyarul való beszélésekért” ekképp rendelték büntetni a diákokat: „először megintsék, másodsor lefektessék, mintha meg akarnák verni, harmadszor pedig, okos mérséklés szerint, meg is vesszőzzék”.³⁶

Jellemző, hogy ebben a korban még nem beszélhetünk a magyarság és a többi nemzetiség közti nemzeti küzdelemről, hiszen a nemzetiségek (elsősorban a horvátok) az »ancien régime« képviselőiként nem anyanyelvük, hanem a latin használata mellett törtek lándzsát. A nemzetiségek öntudatra ébredése tehát a magyaroké után, arra adott reakcióként indult meg, és ezt az ellentétet az udvar saját érdekei érvényesítésére fel is használta.³⁷

A Ferenc császár-féle »kabineti abszolutizmus« idején a magyar nyelv hivatalos használatának ügye szinte teljesen elsikkadt, és a magyar nyelvmozgalom visszaszorult az irodalom, a kultúra színterére. A francia forradalom véres eseményei hatása alatt álló uralkodó a forradalmi ideológiák

³³ Vö. „A helytartótanács körrendelete a közoktatásban a német nyelv helyébe a latin és magyar nyelv bevezetéséről, 1790. április 20”. Latin eredetiben közli: SZEKSFŰ, *Iratok a magyar...*, 211–212.

³⁴ MARGÓCSY, „A magyar nyelv...”, 72–73.

³⁵ Uo., 73.

³⁶ Uo., 74.

³⁷ MIKÓ, *A magyar államnyelv...*, 6–7.

minden fajtájától irtózott, beleértve a nemzeti mozgalmakat is.³⁸ A külpolitikai vereségek hatására megenyhült osztrák monarchia a magyar nyelv használatáról szóló 1805. évi IV. törvénycikkben³⁹ mindössze az alábbiakat engedélyezte: az Ófelsége, valamint a magyar királyi kancellária elé terjesztendő feliratokat hasábosan – magyar és latin nyelven – kell szerkeszteni; a törvényhatóságok a helytartótanáccsal magyarul levelezhetnek; a perek magyarul megkezdhetők, de a Kúrián még latinul kell őket befejezni. Végül a király ígéretet tett a magyar nyelv mint rendes tantárgy felvételére vonatkozó 1792-es rendelkezés végrehajtásának foganatosítására. Ezt követően adták ki a második *Ratio Educationis* 1806-ban,⁴⁰ amely alapján a helytartótanács 1819-es rendeletei véglegesítették a magyar nyelv és irodalom rendes tantárgyként való oktatását a középiskolákban.⁴¹ Ehhez képest az országgyűlés által az 1791-es törvény felülvizsgálata céljából kiküldött tanulmányi bizottság 1828-ban úgy vélte, hogy „a magyar nyelv művelése a tudós társaságnak, és nem az iskoláknak a feladata”. Még a pesti magyar egyetem 1826-os szabályzata is a latint határozta meg oktatási nyelvként, s a magyar nyelv használatát csak a magyar tanszéken engedélyezte. Nem csoda, hogy a helytartótanács 1830-ban értetlenül állt a helyzet előtt: „miért nem tanítják a felsőbb iskolákban a magyar nyelvet?”⁴²

Ami a magyar nyelv hivatali használatát illeti, 1805-öt követően kerek huszonöt évig semmit sem sikerült kicsikarni az uralkodótól. A rendek követelései ellenére sem az 1807., sem az 1808., sem az 1811–1812. évi országgyűlésen nem született új nyelvtörvény, sőt, a rendek fájdalmasan panaszták, hogy még a tételes törvényeket sem mindig tartják be a hatóságok.⁴³ Sikerként ebből a korszakból csak „a magyar nyelv művelését

³⁸ SZEKFI, *Iratok a magyar...*, 62–63.

³⁹ Latin eredetiben közli: *uo.*, 276.

⁴⁰ Latin eredetiben közli: *uo.*, 283–285. A magyar nyelv oktatására vonatkozó 40. cikket magyarul közli: NÁDOR, *Nyelvpolitika...*, 110–111.

⁴¹ LAJTAI L. László, *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848: A nemzeti történelem konstruálása az első magyar történelemtankönyvekben* (Pécs–Budapest: Iskolakultúra–Országos Széchényi Könyvtár–Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2004), 32–33.

⁴² MARGÓCSY, „A magyar nyelv...”, 73–75.

⁴³ Az 1811–12. évi országgyűlés gravemenjei között szerepel az is, hogy a pesti egyetemen a hadi építéset magyar nyelven való taníttatása céljából tett magánadományt visszautasították, vagy hogy a helytartótanács nem engedte meg a magyar színésztársaságnak,

előmozdító” Nemzeti Múzeum alapítása könyvelhető el.⁴⁴ Az 1807. évi országgyűlés mégis fordulópontot jelent a magyar államnyelv történetében, mert ekkor a magyar nemesség elhagyta a régi közjogi alapra való hivatkozást, és retorikájában a magyar nemzetállam eszményét a rendi alkotmány elé helyezte.⁴⁵

Az országgyűlések kudarcra ellenére a megyék saját hatáskörükben gondoskodtak a magyar nyelv terjesztéséről, és bizony nem voltak ritkák a túlkapások. Egyes megyék a magyarul nem beszélő tisztviselőket állásvesztés terhe mellett a magyar nyelv rövid időn belüli elsajátítására kötelezték, a megyékhez tartozó pereknél csak magyar nyelvű beadványokat fogadtak el, több helyütt a gazdasági életbe is beavatkoztak (pl. magyar nyelvű céhfeliratok, a céhen belül magyar nyelvhasználat előírásával).⁴⁶ Természetesen nem minden magyar volt a nemzetiségek erőltetett magyarosításának híve: a közélet számos fórumán hallhatunk óvatosságra intő hangokat. Az 1811–1812. évi országgyűlés személynöke például így próbálta lehűteni a túlhevült kedélyeket:

Ne erőltessük a dolgot, [...] mert ezzel nemhogy nemzeti nyelvünket elősegélenénk, hanem sok hazafiakat éppen ezáltal a nyelvnek gyakorlásától elidegenítünk: lassú eszközöket kell választani, amelyek a nyelvhez való szeretetet gerjesszék azokban is, akik még eddig azt elegendőképpen meg nem tanulhatták, – meg kell gondolni, hogy országunk nem olyan, mint

hogya a magyar alapból épült pesti színházban a német társasággal felváltva játszassék. MÍKÓ, *A magyar államnyelv...*, 27.

⁴⁴ 1808. évi VIII. törvénycikk a Nemzeti Múzeum felállításáról, és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről.

⁴⁵ „A nemzetiség fontosabb az alkotmánynál, mert az elveszett alkotmányt vissza lehet szerezni, de a nemzetiséggel a nemzet is elhal.” Felsőbükk Nagy Pál alsóházi beszédét idézi: MÍKÓ, *A magyar államnyelv...*, 21.

⁴⁶ ÁCS, *Nemzetiségek...*, 137; ARATÓ, *A nemzetiségi kérdés...*, 1:185–190. A megyék magyarosító törekvései nagyrészt az 1806-os és az 1830–1836-os esztendőkre estek. Az oktatásra vonatkozó intézkedések egyik korai példája Békés megye 1806-os határozata, „És hogy a magyar nyelv azon közönségeknél is, amelyeknek az nem anyanyelve, gyakorlásba és lassan-lassan egészen szokásba hozattathasson, járásbeli szolgabíró urak kötelezzék és szorítsák az olyan közönségeket, hogy magyar tanítókat tartsanak, gyermekeiket a magyar nyelvre taníttassák, és hogy a magyar nyelven való tanítás rendszerént való tudomány legyen.” Uo., 188.

más ország, mert ez többféle nemzetből van összeszerkesztetve és többféle nyelven beszélnek lakosai.⁴⁷

Az 1825-ös reformországgyűlésen új erőre kaptak a magyar nyelv államnyelvi státuszának kivívására, valamint ápolására, fejlesztésére irányuló törekvések.⁴⁸ Innentől kezdve már nem csak „a nemesek hosszú és névtelen sora” küzd a magyar nyelvért és nemzetiségért, hanem a nemzet nagy államférfiai és írói is.⁴⁹ A folyamat első lépéseként gróf Széchenyi István híres felajánlását követően 1827-ben elrendelték a magyar tudományos akadémia felállítását,⁵⁰ majd 1830-ban sikerült végre új nyelvtörvényt elfogadtatni az uralkodóval. A nemzeti nyelv (*linguae nationalis*) használatáról szóló 1830. évi VIII. törvénycikk⁵¹ értelmében a helytartótanács most már kötelezően magyarul válaszol a törvényhatóságoknak, és a Kúria a hozzá magyar nyelven fellebbezett perekben magyarul határoz. A kerületi táblák, a vármegyei és a városi bíróságok, valamint a szentszékek előtt folyó pereket „szabad lesz [...] magyar nyelven vinni”,⁵² de azok a bíróságok, ahol a magyar nyelvet még nem vezették be, választásuk szerint akár magyar, akár latin nyelven határozhatnak. A törvény arról is rendelkezett, hogy magyarnyelv-tudás nélkül ezentúl nem lehet közhivatalt betölteni (a szolgálatban lévők ez a szabály nem érintette), valamint 1834 után ügyvédi vizsgát tenni. Végül

[h]álás tisztelettel fogadják a karok és rendek Ő szent felségének azon jószágát is, mellyel legkegyelmesebben intézkedni méltóztatott, hogy a magyar ezredek, ide értvén a határőrvidékieket is, valamint az összes belföl-

⁴⁷ Idézi: MIKÓ, *A magyar államnyelv...*, 29–30.

⁴⁸ Jelen írásnak nem tárgya a nyelvújító mozgalom (az ún. korpusztervezés) bemutatása, amely ugyan elválaszthatatlan része a magyar nyelv államnyelvvé válása folyamatának (ún. státusztervezés), mégsem azonos azzal. Lásd ehhez: PAIS Dezső, szerk., *Nyelvünk a reformkorban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955).

⁴⁹ MIKÓ, *A magyar államnyelv...*, 35.

⁵⁰ 1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére föllábitandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról.

⁵¹ Latin eredetiben közli: SZEKFŰ, *Iratok a magyar...*, 399.

⁵² *Ezer év törvényei*, hozzáférés: 2022.07.06, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>; <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83000008.TV>.

di katonai parancsnokságok a magyar okiratokat már most is elfogadni tartozzanak.⁵³

A magyar nyelvről szóló 1836. évi III. törvénycikk még tovább ment, és a törvények két nyelven, latinul és magyarul történő szerkesztését írta elő azzal, hogy kétség esetén a magyar változat a mérvadó.⁵⁴ Innentől kezdve a királyi Ítéletábla előtt is folyhattak magyarul a perek, és a királyi udvari főtörvényszéknek ezekben magyarul kellett határoznia. A törvény rendelkezett a magyar nyelvű hiteles kiadások és anyakönyvezés lehetőségéről (ez tehát még nem volt kötelező), valamint az aradi oláh pap- és tanítóképző intézetben magyar nyelvi tanszék felállításáról.

1836-ra a felsőbb állami hivatalokat leszámítva gyakorlatilag az egész közigazgatás magyar nyelvűvé vált, s ezt a folyamatot most már törvény szentesítette. „A megyék gondoskodása minden apróságra kiterjedt”: a határoszlopok, útmutató táblák, kocsmacégérek feliratait magyarra cserélték; Pozsony megye megtagadta a hadiadó beszállítását, csak mert a hadsereg német nyelven akart nyugtát adni róla; évekig vitáztak arról, hogy a megyei pecsétek feliratának magyarra változtatása sérti-e a felségjogot vagy sem; évekig utasították vissza a német nyelvű útleveleket (másutt pedig a magyart) és így tovább.⁵⁵

A magyar nyelvről szóló 1840. évi VI. törvénycikk a magyar hivatalos nyelv további térhódítását eredményezte. A törvény értelmében az országgyűlés és a világi törvényhatóságok feliratai kizárólag magyar nyelven íródnak; a királyi helytartótanács most már nemcsak leiratait, de körleveleit is kötelezően magyarul küldi ki; a világi törvényhatóságok egymással, valamint az egyházi törvényhatóságokkal és a magyar ezrekkel magyarul leveleznek; az udvari kamara a hozzá magyar nyelven író törvényhatóságokkal ugyanazon nyelven levelez. A káptalani kiadások kezdő és befejező szakaszait, valamint a tárnoki szék ítéleteit is magyar nyelven kell szerkeszteni. Hároméves határidővel ott is magyarul kell ve-

⁵³ Uo.

⁵⁴ Ez a szabály már erre a törvényre is vonatkozott, tehát az *Ezer év törvényei* online jogtárban közölt magyar nyelvű szöveg az eredeti (hiteles) változat.

⁵⁵ DEME László, „A XIX. század első felének harcai a nemzeti nyelvért”, in PAIS, szerk., *Nyelvünk...*, 1–26, 21.

zetni az anyakönyveket, ahol a szertartás nyelve nem a magyar; egyházi szolgálatba – vallásra vagy felekezetre tekintet nélkül – ezentúl csak magyarul tudó személyek választhatók. Az országos pénztárak kezeléséről szóló számadásokat is magyarul kell készíteni.

Érdemes kiemelni a törvénynek azt a rendelkezését, amely a magyar ezredek vezetői részére engedélyezte, hogy magyarul levelezenek a vármegegyekkel.⁵⁶ Tudniillik a magyar államnyelv kivívására irányuló több mint fél évszázados küzdelem során az országgyűlés a magyar seregek katonai nyelvének magyarrá tétele kérdésében ütközött a legkeményebb ellenállásba a bécsi kancelláriánál, és a rendek az egész korszakban nem is tudtak egyéb eredményt elérni, mint amit az 1840. évi törvény biztosított. (A vezérkar nyelve még 1848-ban is jórészt a német volt, sőt, a szabadságharc kezdetén néha még csapatszolgálatban is a németet használták.⁵⁷)

A magyar nyelv államnyelvvé válásának folyamatát a magyar nyelv és nemzetiségről szóló 1844. évi II. törvénycikk tetőzte be, amely – legalábbis címében – deklarálta, hogy „a nyelv és a nemzetiség azonos”.⁵⁸ A törvény az országgyűlés, a törvénycikkek, a magyar udvari kancellária által kibocsátott iratok, a királyi helytartótanács tárgyalásai és jegyzőkönyvei, valamint az ítélszékek⁵⁹ nyelvűl – immáron „kirekesztőleg”⁶⁰ – a magyart határozta meg. Egyedül a közjogi különállásukra hivatkozó horvátoknak engedték meg, hogy még hat évig latinul szólhassanak az országgyűlésen. Ezekre a rendelkezésekre is irányadó az a megállapítás, hogy hatályuk csak az anyaországra („az ország határain belül”)⁶¹ terjedt ki, tehát a kapcsolatos törvényhatóságai továbbra is írhattak latinul a magyar törvényhatóságoknak (viszont utóbbiak magyar nyelven írt leveleit is el kellett fogadniuk). Ezenkívül a magyar nyelv használatát nem követelték meg

⁵⁶ „Ő Felsege kegyelmesen rendelkezni fog, hogy a magyar nyelvnek tudása a katonai vég-helyeken is gyarapíttassék, s a magyar ezredeknek kormányai a magyarországi törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezenek.” 1840. évi VI. törvénycikk, 9. §.

⁵⁷ TERESTYÉNI Ferenc, „Az állami élet nyelve”, in PAIS, szerk., *Nyelvünk...*, 83–164, 134, 141.

⁵⁸ Ács, *Nemzetiségek...*, 139.

⁵⁹ Beleértve a szentszékeket is, de a hadi főtörvényszékeket nem. Vö. 1844. évi II. törvénycikk 5–6. §§.

⁶⁰ *Ezer év törvényei*, hozzáférés: 2022.07.06, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84400002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1844%2520II>.

⁶¹ Uo.

a királyi helytartótanácsnak a hadi főtörvényszékekkel, az osztrák örökös tartománybeli polgári törvényszékekkel, valamint – értelemszerűen – a külföldi törvényhatóságokkal folytatott levelezéseiben. A törvény továbbá megerősítette a király korábbi rendelkezéseit arra vonatkozóan, hogy „a magyar nyelv a kapcsolt Részekbeli fő-, és minden közép iskolákban [...] mint rendszerinti tudomány taníttassék”, valamint hogy „az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen”.⁶²

Ami ez utóbbi kérdést, azaz oktatási nyelvet illeti, az 1844. augusztus 6-án – még az 1844. évi II. törvénycikk elfogadása előtt – kelt helytartótanácsi rendelet értelmében az ország 44 katolikus gimnáziumában magyar lett a tannyelv. A nem tisztán magyar vidékeken fekvő 17 gimnáziumban egyelőre a latin maradt a tanítási nyelv, de ezek közül 9 mégis áttért a magyarra. A tananyag magyarozatához segédnyelvként lehetett használni az adott nemzetiségi nyelvet. A protestáns egyházak által fenntartott intézmények szabadon választhatták meg tanítási nyelvüket. A gyakorlatban az evangélikus középiskolákban a Felvidéken a német és a szlovák, Erdélyben a német, a református középiskolákban pedig a magyar lett a tannyelv. A „Magyarország elemi tanodáinak szabályait” tartalmazó 1845. július 16-i helytartótanácsi rendelet (az ún. harmadik Ratio Educationis) alapján a csak kétosztályos falvakban anyanyelven folyt a tanítás, a városokban magyarul, de a nem magyarok által lakott vidékeken anyanyelven is. Az elemi iskolák felső két osztályában a magyar nyelvtan, írás és olvasás kötelező tantárgy lett mindenki számára, és a negyedik osztályban a német nyelvtan oktatását is el kellett kezdeni. A rendeletet 1846-ban az osztrák kormány nyomására módosították, és a nem magyar vidékeken a magyar nyelv kikerült a tananyagból.⁶³

Az 1847–1848. évi országgyűlést V. Ferdinánd magyar nyelven nyitotta meg – ez volt az első magyar szó, ami több évszázad óta uralkodó szájából hangzott el az országgyűlésen –, és a horvát követek is magyarul szólaltak fel.⁶⁴ A magyar államnyelv diadalmaskodott.

⁶² Uo.

⁶³ DEÁK Ágnes, *Nemzeti egyenjogúsítás: Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1848–1860* (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), 248–249; LAJTAI, *Nemzetkép az...*, 32–33; SZEKFŰ, *Iratok a magyar...*, 194–196, 592–594, 617–621.

⁶⁴ MIKÓ Imre, *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (Kolozsvár: Minerva Kiadó, 1944), 18.

Forradalmi ábrándok

Amint korábban említettem, a magyar nyelvi küzdelemmel párhuzamosan – sokak szerint éppen annak hatására – az ország egyéb nemzetiségei is nemzeti öntudatra ébredtek, s amint annak idején a magyarok sérelmezték II. József német nyelvrendeletét, úgy a nemzetiségek sem voltak elragadtatva attól, hogy a magyar az ő nyelveik ›rovására‹ államnyelvi státuszba került. Amint Arató Endre megfogalmazta:

A független magyar polgári állam megvalósítására törekvő középnemesség a soknemzetiségű Magyarországot tekintette nemzeti piacának és az egész ország erejét – beleértve a fejlődő nemzeti mozgalmakkal rendelkező nemzetiségeket is – akarta sorompóba állítani az osztrák elnyomással szemben. Ezt azonban nem a nemzetiségek megnyerésével, hanem éppen ellenkezőleg, beolvasztásukkal próbálta elérni és olyan nemzetiségi politikát folytatott, mely a nemzet fogalmát a gyakorlatban azonosította az állam fogalmával.⁶⁵

Az 1848–1849-es események csak tovább rontottak a helyzeten, mivel a polgári forradalom vívmányai közül kimaradt a nemzetiségek nemzeti létének és jogainak elismerése. Ehelyett a forradalmi kormány megelégedett az állampolgári jogegyenlőség és a szabadság általános elveinek kimondásával, attól az illúziótól vezérelve, hogy a polgári jogviszonyok és intézményrendszer meghonosítása a nemzetiségi kérdést is megoldja majd.⁶⁶ A nemzetiségi követelések⁶⁷ ellenére tehát az 1848. áprilisi törvények nem foglalkoztak a nemzetiségek jogaival, bár közülük kettő érintette a nyelvhasználat kérdését – a magyar nyelv további közéleti térnyerését biztosítandó. Az országgyűlési követek választásáról szóló törvény a pasz-

⁶⁵ ARATÓ, *A nemzetiségi kérdés...*, 2:34.

⁶⁶ KATUS László, „Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849-ben”, *Kisebbségkutatás* 11, 1. sz. (2002): 66–67. Lásd hozzá még SZÁSZ Zoltán, „A nemzetiségek és az 1848-as magyar forradalom”, *Történelmi Szemle* 40 (1998): 193–202.

⁶⁷ A szerbek, a szlovákok, a románok és a horvátok követeléseit ismerteti: KATUS, „Nemzetiségi kérdés...”, 68–69.

szív választójog feltételül szabta a magyar nyelv ismeretét,⁶⁸ a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról szóló törvény pedig a megyei bizottságok és gyűlések tanácskozási nyelveként – Magyarország területére nézve – egyedül a magyart határozta meg.⁶⁹

A mélypontra süllyedt nemzetiségi viszonyból kiütkeresést jelentett a Szegeden ülésező országgyűlés által 1849. július 28-án, a szabadságharc végnapjaiban elfogadott határozat, amely „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődésének” biztosítását tűzte ki céljául. „Országlati, közigazgatási, törvénykezési, hadiügyekben mint diplomatikai nyelv a magyar használtatván”, egyebekben garantálta „az országban divatozó más nyelvek” szabad használatát. Ez pontosan a következőket jelentette: a községi és törvényhatósági tanácskozásokon mindenki anyanyelvén szólhat; a községi jegyzőkönyveket szabad választás szerinti nyelven vezetik (ez az ún. községi nyelv), a törvényhatóságokét pedig magyarul, illetve a lakosság számának felét meghaladó nemzetiség nyelvén is. Ugyanezt a szabályt irányozták elő az esküdtszékek és az első bíróságú törvényszékek előtti eljárásokra is a szóbeli eljárás behozatala esetére. A nemzetőrség vezényleti nyelve, az iskolák oktatási nyelve, az anyakönyvezés és az egyházi ügyek nyelve mindig az illető község, illetve egyházközség nyelve. A megyék a kormánnyal és más hatóságokkal magyarul leveleznek, de folyamodványát mindenki anyanyelvén is bárhová benyújthatja.⁷⁰ Összefoglalva, a magyar nyelv megtartotta a reformkorban kivívott államnyelvi státuszát, de a törvény a nemzetiségi nyelvek közéleti használatát is garantálta (volna), mégpedig a többségi elv alapján.

A kortárs európai összehasonlításban egyedülálló nyelvhasználati szabadságot biztosító határozat a szabadságharc bukása miatt sajnos nem kerülhetett végrehajtásra, haladó rendelkezéseit félresöpörte a császári önkény. A neoabszolutista kurzus Janus-arcú nyelvpolitikáját egyaránt jellemezték a németesítő törekvések és a nemmagyar nyelveknek a nyelvi egyenjogúság jegyében tett engedmények, mely összességében a magyar

⁶⁸ „Választható mindaz, ki választó, ha életének 24-ik évét betöltötte, s a törvény azon rendeletének, mintszerint törvényhozási nyelv egyedül a magyar, megfelelni képes.” 1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján választásáról, 3. §.

⁶⁹ 1848. évi XVI. törvénycikk a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról, 2. § e).

⁷⁰ A képviselőház határozata a nemzetiségek jogairól Szegeden, 1849. július 28. Közli: BALOGH, *A magyar állam és a nemzetiségek...*, 43–44.

nyelvi szuverenitás jelentős gyengülését eredményezte.⁷¹ A magyar nyelv államnyelvi státuszát az 1868. évi XLIV. törvénycikk állította vissza, pozíciója a dualizmus végéig fokozatosan erősödött.⁷²

Összegzés

A nyelvhasználatot a magyar törvények a 18. század végéig nem szabályozták. A közsférában de facto a latint használták, bizonyos nyelvhasználati színtereken és főleg szóban a magyart és más vernakuláris nyelveket is. A német nyelv bevezetése az oktatásban Mária Terézia nevéhez fűződik, míg a latin uralmát a közigazgatásban II. József 1784-es német nyelvrendelete törte meg, amely egyben az első tudatos nyelvpolitikai intézkedésnek tekinthető hazánkban. Ezzel kezdődött a magyar hivatalos nyelv bevezetése iránti küzdelem, mely 1790-től 1844-ig több lépcsőben, az uralkodótól nyert engedmények sorozataként valósult meg. A magyar nyelv államnyelvi pozíciójáért, azaz a magyar nyelvi szuverenitásért folytatott harc az osztrák monarchiával a szélesebb értelemben vett közjogi szuverenitásért vívott hatalmi csatározások részeként értelmezhető. Ugyanakkor a magyar nyelv államnyelvi jogaiba iktatása a nemzetiségi nyelvek közéleti használatának negligálása mellett nem arathatott osztatlan sikert egy olyan történelmi korszakban, amikor az ország lakosságának többségét alkotó nem magyar nemzetiségek is kezdtek politikai öntudatra ébredni és maguknak nyelvi önállóságot követelni. Az ország nyelvi sokféleségét először elismerő 1849-es képviselőházi határozat rendelkezései a szabadságharc bukása miatt papíron maradtak. A neoabszolutizmus korában a német nyelv hegemoniája érvényesült, és a magyar nyelv csak az osztrák-magyar kiegyezés után, 1868-ban nyerte vissza államnyelvi pozícióját.

⁷¹ A neoabszolutizmus nyelvpolitikáját részletesen tárgyalja: DEÁK, *Nemzeti egyenjogúsítás...*

⁷² Lásd ehhez: NAGY Noémi, „Linguistic Legislation in Hungary during the Era of Dualism”, in *Central Europe (Re-)visited: A Multi-Perspective Approach to a Region*, eds. Marija WAKOUNIG and Ferdinand KÜHNEL, Europa Orientalis, Institut für Osteuropäische Geschichte, 229–245 (Berlin–Wien: LIT Verlag, 2015).

VÖLGYESI ORSOLYA

*A magyar nyelv helyzete és a magyarosító törekvések
az 1830-as évek első felében*

Kazinczy Ferenc a *Tübingai pályaműben* számba vette a latin nyelv eddigi státusza mellett felhozott érveket. Ezek között az érvek között szerepeltek az ország etnikai viszonyai, az a tény, hogy a Magyar Királyság többnyelvű ország, ahol a különböző nemzetiségek között a latin jelenti az összetartó erőt: „De azt mondják a deák nyelv pártfogóji, hogy ennek megtartását nálunk elmulthatatlanná teszi az a tekintet, hogy a mi hazánk sok különböző nyelvű nemzetekből áll, s ezeket egymással a deák tartja közönséges öszvefűgésben.”¹ Kazinczy azonban azon a véleményen volt, hogy a latin helyett immár a relatív többség nyelvét kellene elsajátítani, melyre – miután a magyar immár rendes tantárgyként megtanulható az iskolákban – mindenkinek megvan a lehetősége. A Kazinczy értekezésében exponált probléma, amelynek érzékelése természetesen nem volt új keletű, hiszen előzményei már megtalálhatóak voltak Báróczi Sándor *Védelmeztetett ma-*

^{*} A szerző a BTK Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

¹ KAZINCZY Ferencz, *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916), 142.

gyar nyelv című, 1790-es röpiratában is,² a pályamű keletkezésekor még nem okozott látványos konfliktusokat. Az elkövetkező évtizedekben azonban a magyar nyelv fokozatos térnyerése, s az arról való diskurzusban bekövetkező hangsúlyeltolódás már előrevetítette a mind élesebb nyelvi küzdelmek megjelenését a nyilvánosság tereiben.³

Az 1820-as évektől kezdve a magyar nyelv ügyében született tudományos értekezések, hivatalos dokumentumok az 1810-es években végbement változások hatására egyszerre beszéltek a hazai nyelv műveléséről, belső tökéletesítéséről, csinosodásáról (*cultura intensiva*) és terjesztéséről (*cultura extensiva*),⁴ sőt ez utóbbi szükségessége már jóval nagyobb hangsúlyval szerepelt. Báró Mednyánszky Alajosnak a *Tudományos Gyűjteményben* 1822-ben megjelent írása (*Hazafiúi gondolatok a' Magyar nyelv kiterjesztése dolgában*) rámutatott: a magyar nyelv az írók tevékenységének és a nyelvújításnak a hatására belső erőt (*intensio*) nyert ugyan, de külső erőt (*extensio*) szinte egyáltalán nem. A magyar nyelv terjesztésére Mednyánszky a legalkalmasabb és leghatékonyabb eszköznek azt tartotta, ha az oktatás nyelvévé a magyart teszik, mindezt azonban csak fokozatosan, minden erőltetést elkerülve kívánta elérni.⁵ 1827-ben jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben* Antal Mihály terjedelmes írása, *Gondolatok honni Magyar*

² BÁRÓCZI Sándor, *A védelmezett magyar nyelv*, kiad. SZIGETHY Gábor (Budapest: Magvető Kiadó, 1984), 35.

³ A *nyelvharc*ról újabban lásd: VELKEY Ferenc, „Nemzetértelmezések/hungarus-érvek a »Sprachkampf« két vitahelyzetében: Párhuzamok és eltérések Széchenyi és Szontagh kísérleteiben”, in *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI Máttyás és MESTER Béla, Magyar történelmi emlékek: Értekezések: Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 2, 192–237 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016), 201–204. A szerző tanulmányában három, egymással érintkező kérdéscsoportot különböztet meg: a hivatalos nyelv és az ország, a nyelvhasználat és az egyén, valamint a nyelv és a közösség viszonylatában, lásd: *uo.*, 203.

⁴ Vö. NOVÁK Antal, „Békésvármegye a magyarnyelv érdekében 1832-ben”, közli: ZSILINSZKY Mihály, in *A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. 12. kötet. 1885/86.*, szerk. ZSILINSZKY Mihály, 116–131 (Gyula: Mívelődéstörténelmi Társulat, 1887). Békés a *cultura intensiva* kifejezést „a' honnyi nyelv' belső tökéletesebbítése” fordulattal, a *cultura extensiva* kifejezést pedig a „terjesztési művelődés” szókapcsolattal adta vissza. Lásd: *uo.*, 120–121.

⁵ Báró MEDNYÁNSZKY Alajos, „Hazafiúi gondolatok a' Magyar nyelv kiterjesztése dolgában: In magnis et voluisse sat est”, *Tudományos Gyűjtemény* 6, 1. sz. (1822): 3–37.

nyelvünk terjesztésének némelly eszközeiről címen,⁶ melyben bizonyos pontokon egyébként még Mednyánszky elképzelésével is vitatkozott (vitatta például a báró azon elképzelését, hogy az orvosi és jogi képzés nyelve továbbra is a latin legyen). Antal értekezése elején így fogalmazott: „Kettő az élő nyelvek élete, külső vagyis világi, 's belső vagyis grammatikai”.⁷ Gondolatmenetében az első aspektusra helyezte a hangsúlyt, s immár nem egyszerűen a magyar nyelv terjesztéséről, hanem expressis verbis a magyarosítás lehetséges módjáról beszélt, elsősorban a vegyes lakosságú helységek vonatkozásában: „Magyarosítani, egészen meghonosítani kell a' honni nyelvünkkel elegyes lakhelyeket.” A megvalósítás mikéntjét pedig a következőképpen foglalta össze:

Templom 's Oskola! hatalmas két szó!! A' jövő kor az ifjúságban él; a' milyennek óhajtjuk a' maradékot, neveljük olyannak az ifjúságot. A szegény pórnak tsak nem minden neveltetése a' templom 's oskola, a' minő. A' magyarral elegyes falunak tehát tsak magyar Papot, tsak magyar tanítót, 's a' falu idő jártával tsak magyar lesz.⁸

Antal Mihály írása tehát kijelölte a magyarosítás két legfontosabb területét: az oktatást és a hitéletet, de ezzel párhuzamosan elengedhetetlennek tartotta a magyar nyelv hivatalossá (*tiszti nyelvvé*) tételét is valamennyi törvényhatóságban.

A magyar nyelv terjesztésének gyakorlati megvalósítása visszhangot talált a politikai aktorok körében is. Az 1820-as évek végén, 1830-as évek elején számos vármegye adott hangot annak, hogy a nemzeti nyelv általánossá tételének legcélravezetőbb eszközét az ifjúság nevelésében látja:

A jövendő kornak irányát semmi sem adja úgy meg, mint a nevelés; a' nemzeti csinosulásnak sincsen ennél jótékonyabb 's hatásabb eszköze, en-

⁶ ANTAL Mihály, „Gondolatok honni Magyar nyelvünk terjesztésének némelly eszközeiről”, *Tudományos Gyűjtemény* 11, 9. sz. (1827): 61–109. Antal Mihály (1793 k.–1850) 1833 novemberétől a Magyar Tudós Társaság levelező tagja, s ezt követően egészen haláláig a Nemzeti Kaszinó könyvtárnoka. 1832 és 1837 között részt vett az Akadémia kéziratosárának készítésében.

⁷ Uo., 61.

⁸ Uo., 96–97.

nek útján fejtődhetnek ki csak egyedül szélesebb kiterjedésben az értelmességgel, a nyelv is. – Ugyanazért nem is tanácsos erejét aggfák’ többnyire sikertelen hajtogatásában vesztegetni, – midőn a gyenge csemete önként hajlik, és így a’ nevendék tót, német, vagy oláh gyermek is bizonyára inkább formálódhatik valódi magyar polgárrá, mint már a’ más nyelv, vagy szokás’ felételére természetileg kevesebbé fogadékony életkorban lévő szülék – csak el ne csüggedjen, ’s a’ szükséges áldozatoktól a’ magyar maga ne vonakodjon!!

– fogalmazott a már említett Békés vármegye 1832-ben.⁹

A vármegyék azonban nemcsak kívánságaikat fogalmazták meg, de saját hatáskörükben, statutumalkotási jogukkal élve hoztak intézkedéseket a magyar nyelvnek a helyi igazgatásban történő bevezetése és minél szélesebb körben való terjesztése érdekében. Már az 1790/91. évi országgyűlés után több megye (Pest, Hont, Zemplén) áttért a magyar nyelvű közgyűlési jegyzőkönyv vezetésére, az 1805:4. tc. elfogadása után vált azonban általánossá körükben a magyar nyelv használata, ez pedig szükségessé tette a hivatali életben használt latin nyelvű terminológia magyarra fordítását (azaz a tisztí szótárak megalkotását). A folyamatban 1805 novemberében fontos kezdeményező szerepe volt Pest vármegyének.¹⁰ A magyar nyelv hivatalossá tétele mellett – mint láttuk – egyre nagyobb hangsúly került annak terjesztésére, s a köznapi érintkezésben való meghonosítására. Borsiczky István, Trencsén alispánja 1826 májusában arról tudósította barátját, a neves ellenzéki politikust, Ragályi Tamást, hogy megyéjében mind a közéletben, mind pedig a privát szférában egyre általánosabbá válik a magyar nyelv használata: „Megyebeli Rendjeim minden igyekezettel azon iparkodnak, hogy a Magyar nyelv mind a Köz jóra ügyelő dolgokra

⁹ NOVÁK, „Békésvármegye...”, 126.

¹⁰ Lásd bővebben: VISZOTA Gyula, „Révai, Verseggy és a tisztí szótárak: Révai Miklós és a Pest-vármegyei, Verseggy Ferencz, Kisfaludy Sándor és a Zala-vármegyei tisztí szótár”, *Nyelvtudományi Közlemények* 35 (1905): 194–234; KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, *Előmunkálatok Pest megye monográfiájához* 3 (Budapest: Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002), 30; DONCSEZ Etelka, „Verseggy Ferenc és a tisztí szótárak”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 355–397.

nézve, mind a Köz Társalkodásban gyakorlásba jöjjön.”¹¹ Hogy ez a folyamat az 1830-as évek elejére még a lokális helyi elit körében sem fejeződött be, jól mutatja az a tény, hogy a jelentős szlovák nyelvű népességgel bíró *felső megyék* egy részében a követutasításul szolgáló rendszeres bizottsági munkálatokra adott vélemények még latinul készültek, így történt ez Trencsénben és Bars megyében is. Ez utóbbi egyébként ékes latinsággal fejtette ki, nemcsak a közügyek intézésében, de az élet minden területén elsőséget kell biztosítani a magyar nyelvnek, ehhez pedig az oktatás nyelvét kizárólagosan magyarrá kell tenni:

hinc ad scopum hunc obtinendum unum ex efficacissimis mediis futurum arbitrantur SS et OO Comitatus huius, si tam in scholis vernaculis, quam Grammaticalibus, Humanioribusque, item in toto cursu Academico cuncta obiecta, et scientiae, quae per Docentes proponuntur, Lingva Hungarica proponantur, taliterque cum hausta Doctrina ipsa quoque Lingva Patria a primis incunabilis per totum Educationis cursum in veram proprietatem cunctorum in utiles Patriae Cives semet formantium Regnicolarum abiverit.¹²

A magyar nyelvű igazgatásra történő átállás tehát ebben a régióban korántsem ment gördülékenyen, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Turóc vármegye csak 1841-ben kezdte el magyarul vezetni jegyzőkönyveit, illetve ettől az időponttól készítette feliratait és a többi törvényhatóságnak szóló leveleit magyar nyelven.¹³ Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Ragályi család (1655–1877) (P 1700), 1. csomó 8. tétel.

¹² Idézi VÖLGYESI Orsolya, *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején: A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832* (Gyula: Békés Megyei Levéltár, 2002), 120. „E cél elérésére a jövőben a leghathatósabb eszközök egyikének gondolják ezen megye karai és rendjei, ha mind az anyanyelvi [általános] iskolákban, mind a grammatika és humaniora osztályaiban [középfokon], és hasonlóképp a teljes akadémiai szintű oktatás kurzusain minden tárgyat és tudományt, melyet az oktatók előadnak, magyar nyelven adnának elő, és illetéknépp minden, magát a Haza hasznos Polgárává képezni akaró országglakó a tudományok elsajátításával a Haza Nyelvét is a kezdetektől az oktatás egész folyamatában valóban magáévá tenné.” Ford. Balogh Piroska.

¹³ DEMMEL József, *Pánszlávok a kastélyban: Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014), 53–54.

a politikai életben részt vevő helyi nemesség többsége értette és használta az új hivatali nyelvet.¹⁴

Ugyanakkor a vármegyék egymás után hozták meg azokat az intézkedéseket, amelyek immár a lehető legszélesebb körben, a kiváltsággal nem rendelkező országlakók körében is el kívánták érni a magyar nyelv használatát. A *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg Vas vármegye küldöttségének még 1826-ban kidolgozott javaslata, amely a meglévő törvényi szabályozást (1791:16. tc., 1792:7. tc., 1805:4. tc.) figyelembe véve tizennégy pontban fogalmazta meg észrevételeit.¹⁵ Szorgalmazták a városi és falusi elemi (ún. triviális) iskolákban a magyar nyelvű oktatás bevezetését, a tanulók előmenetelének folyamatos (évente kétszeri) ellenőrzését és jutalmazását. Kérték továbbá azoknak az iskolamestereknek a megjutalmazását, akik a magyar nyelv oktatásában kiemelkedő eredményeket értek el. A deputáció szerette volna elérni, hogy azokat a magyar–szlovák, magyar–horvát nyelvű könyveket, amelyekből a triviális iskolákban tanítani fognak, a pesti egyetem készítse el. A megyéspüspök támogatását kérték abban, hogy a plébánosok a parókiájukhoz tartozó elemi iskolákban felügyeljék és sürgessék a magyar nyelv oktatását, különösen a németek, szlovákok és horvátok lakta területeken. További javaslatként szerepelt: ahol a lakosság már érti a magyar nyelvet, az ige hirdetés magyar nyelven történjen, valamint a szentszéki perek magyarul folyjanak. Az uradalmak magyarul tudó tisztákat, hajdúkat és cselédeket alkalmazzanak, s számadásaikat magyarul vezessék, valamint a német, szlovák és horvát ajkú községekben olyan bírákat jelöljenek, akik bírják a magyar nyelvet. A megyei hirdetések csak magyar nyelven jelenjenek meg, ugyanígy mindennemű feliratok, emlékoszlopok, a mesterlevelek és vendégfogadók feliratai is magyarok legyenek. A céhek tanúsítványleveleiket magyarul, ahol ez még nem lehetséges, magyar és német nyelven állítsák ki. A céhekben az inasok legényekké, a legények mesterré ne válhassanak, amíg magyar nyelvtudásukról bizonyosságot nem tesznek.

¹⁴ Uo., 54–57.

¹⁵ „Tudománybeli jelentések: 1. Részes kivonás. Az 1826-dik esztendei November hónap’ 6-kán Szombathelyen folytatva tartatott, Tekintetes Nemes Vass Vármegye’ közönséges Gyűlésének Jegyző Könyvéből”, *Tudományos Gyűjtemény* 11, 6. sz. (1827): 109–118.

Pest vármegye 1831 januárjában magyar nyelvűvé tette a helyi közigazgatás után a helyi igazságszolgáltatás fórumait is. Ezt a lépést a Helytartótanács törvényellenesnek tartotta, s leiratában annak visszavonását kérte a törvényhatóságtól. Pest azonban a következőképpen reagált:

mivel ezen megye lakosainak sokkal nagyobb mennyisége az, melynek a Magyar nyelv sajátja, mint az, mely idegen nyelven szól, s eszerint igazságos lenne, hogy a kisebb rész alkalmaztassa magát a nagyobbikhoz, kivált oly dolgokban, melynek eszközöltetése egész hazának javával, s a nemzetiség[nek] előmozdításával oly szoros öszveköttetésben áll, a tárgyalt rendelkezések pedig éppen azon meggyőződésből származtak, hogy ezen célnak elérhetésére azok legyenek a leghathatósabb eszközök, úgy hiszik az egybegyűlt Rende, hogy a törvényeknek ösvényén indultak légyen akkor.¹⁶

Ezen a ponton tehát vita alakult ki a vármegye és a Helytartótanács között az adott törvényi keretek értelmezésében, ennek kapcsán pedig a közgyűlés nyilvánvalóvá tette: elvárja a területén élő nyelvi kisebbségektől a többséghez való alkalmazkodást. 1832 elején aztán a magyar nyelv ügyében kiküldött Pest megyei bizottság elaborátuma különválasztotta az országos és megyei hatáskört igénylő intézkedéseket, a megye illetékességébe tartozó javaslatok nem meglepő módon az elemi oktatás, valamint az egyházi élet és az igehirdetés területére helyezték a hangsúlyt. Fontosnak tartották, hogy a megye községeiben csak magyarul tudó iskolamestereket és jegyzőket alkalmazzanak, továbbá előírták a megye fő- és alszolgabíráinak, hogy a húsvéti ünnepek előtt a mezővárosi és községi iskolákban ellenőrizték a tanulóknak a magyar nyelvben tett előrehaladását. Azt is javasolták, hogy azokban a szlovák és német nyelvű községekben, ahol eddig nem volt magyar nyelvű prédikáció, minden második vasárnap, ahol pedig ez már gyakorlatban volt, minden vasárnap legyen magyar nyelvű igehirdetés. A közgyűlés ez utóbbi felvetést némileg módosította: mindössze arra kérte az egyházi előljárókat, ahol a lakosság már előrehaladt a magyar nyelv elsajátításában, csökkentsék a más nyelvű prédikációk számát. A bizottság az országos hatáskörben meghozandó intézkedések közül kiemelte: mivel legkevésbé az evangélikusok között terjedt el a magyar nyelv, egy orszá-

¹⁶ Idézi: VÖLGYESI, *Politikai-közéleti...*, 53.

gos intézet vagy ösztöndíj alapítását javasolják, azzal a céllal, hogy az itt tanuló 100–150 fiatal ember a későbbiekben majd saját felekezete körében terjessze a magyar nyelvet. Fontosnak tartották, hogy a sebészeti és mérnöki ismereteket csak magyar nyelven oktassák, igaz, ennek bevezetésére hat év türelmi időt biztosítottak volna.¹⁷ A már említett Békés vármegye 1832-ben kilenc pontban foglalta össze „A’ megyében honnyos idegenajakú néposztálynal iránybavett magyarosítására tekintenve” megfogalmazott javaslatait. Ennek első pontja, utalva az 1830. évi 8. törvénycikkre, a következőket tartalmazta:

Mivel az utolsó törvény’ értelme szerint közhivatalokat csak magyarul tudók viselhetnek, – a kebelbéli nemmagyar helyekben is többé se pap, se tanító, vagy mester ne lehessen, ki magyarul nem tud. A’ nagyméltóságú magyar királyi helytartó Tanács lenne tehát megkéretendő, hogy ezen intézetnek minden vallásra nézve a’ maga útján foganatot szerezni minél hathatósabban méltóztasson; – azomban különösen az illető uradalmakat is fel kellene szöszlítani, hogy kebelekre magyarul nem tudó papot, vagy tanítót semmi esetre bé ne fogadjanak.¹⁸

Az 1830-as évek elején a magyar nyelv ügye napirendre került az 1827. évi 8. törvénycikk által kiküldött országos bizottság munkálatainak megyei vitái során is. Két területen jelent meg ez a téma hangsúlyosan: a köznevelési és tudományos munkálatban (*Litterarium*), valamint a közjogi operátumban (*Publico-politicum*), ez utóbbinak elsősorban az országgyűlés elrendezését tárgyaló részében, nevezetesen az országgyűlési naplóról és nyelvről szóló VII. cikkelyben. Zala vármegye a köznevelési munkálatban a nemzeti nyelv előmozdítása és a tudományok terjesztése érdekében elengedhetetlennek tartotta, hogy az oktatás nyelve az elemi iskoláktól az egyetemig a magyar legyen. A megye azt is kifejtette: a gimnáziumokban az *exhortatorok* (‘lelkiatyák’) prédikációikat, szemben az országos bizottság javaslatával, ne latinul, hanem magyarul tartsák: „mind a köznépnél, mind a serdülő ifjúságnál is az anyanyelvnek szeretete és hasznos terjesztése leginkább a preadicióknak és lelki tanításoknak azon nyelven leen-

¹⁷ Lásd: uo., 52–54.

¹⁸ NOVÁK, „Békés vármegye...”, 127.

dó előadattása által sikereztethetik, azért is itt a javallott deák nyelvet a honi magyar nyelvvel felcseréltetni szükségesnek tartatik.”¹⁹ A javaslat tehát nem általában az anyanyelvi prédikációk mellett szállt síkra, hanem a „honi magyar nyelven” történő igehirdetés mellett, amely a zalai bizottság véleménye szerint a nem magyar nyelvű tanulók számára is könnyebben lesz érthető és elsajátítható, hiszen a magyar anyanyelvű társaikkal való beszélgetés során az élő magyar nyelvet könnyebben tanulják meg majd, mint a holt latint.

Békés vármegye küldöttsége a közjogi operátum véleményezésekor így fogalmazott: „itt látja már a küldöttség annak idejét, hogy a magyar vérrel szerzett honjában magyar legyen, s nemzetisége tökéleteseb kifejlesztésének akadályai valahára elháríttassanak.”²⁰ Fontosnak tartották tehát, hogy az országgyűlésnek s valamennyi irományának, továbbá a törvényeknek a nyelve kizárólag a magyar legyen. Sopron vármegye a nemzeti erő nagyobb kifejlesztése és a nemzet méltóság végett az olasz tartományok példájára hivatkozva sürgette, hogy a magyar nyelv végre minden területen hivatalossá váljon, s az országgyűlésen hat év elteltével senki ne szólalhatson fel latinul. Komárom, Nógrád és Borsod szerint az országgyűlési jegyzőkönyveknek és a törvénytövegeknek kizárólag magyar nyelven kellene készülniük.²¹ Az első változatban a Kölcsey Ferenc főjegyző által megfogalmazott Szatmár megyei javaslat pedig az 1804: tc. 3. §-át kívánta eltörölni mondván: „Méltatlannak látszik, hogy egy szabad és szépnyelvű, ’s szép nyelve mellett buzogni kezdő nemzet a’ maga Fejedelméhez idegen, holt nyelven kényszerítették szóllani. E’ kényszerítés a’ nemzeti önérzessel ellenkezik; ’s e’ kényszerítés eltörlése a’ Felsőg eránti hűséget távolrol sem fogná sérthetni.”²² (Kölcsey minden bizonnyal az 1.§-ra gondolt, mert az a paragrafus szabályozta a feliratok nyelvét.) Míg tehát a magyar nyelv hivatalossá tétele a törvényhozás hatáskörébe tartozott, és elsősorban a

¹⁹ MOLNÁR András, kiad., „*Javítva változtatni*”: *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*, Zalai Gyűjtemény 49 (Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2000), 210.

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára. Békés Vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1832: 1328. Idézi VÖLGYESI, *Politikai-közéleti...*, 165.

²¹ Uo., 165.

²² Észrevételek [az országos] küldöttség munkájára a politikai tárgyakban. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Jogtan. Országgyűlés. Ívrét 2. II. köteg.

politikai elit és intézményeinek nyelvhasználatát érintette, az alsóbb fokú oktatás és a hitélet terén bevezetett megyei intézkedések a nagyszámú, nem magyar nyelvű lakosság hétköznapijaira lehettek hatással. Az 1832/36. évi országgyűlésen eltérő hangsúllyal, de mindkét tematika napirendre került.

Hertelendy Miksa torontáli követ az országgyűlés elején, az 1832. december 27-i kerületi ülésen azt javasolta, az alsótábla szólítsa fel a főrendeket, hogy üzeneteiket – hasonlóan az alsótáblához – ezentúl magyarul készítsék (az alsótábla már 1830 óta magyarul fogalmazta üzeneteit). Ugyanakkor indítványozta, hogy a magyar nyelven készítendő feliratok és törvények érdekében az alsótábla dolgozzon ki egy önálló javaslatot. Az 1805:4. törvénycikk értelmében ugyanis az országgyűlési feliratok kéthasábosan, latin és magyar nyelven készültek, a törvények és az uralkodói leiratok esetében azonban semmilyen törvényi szabályozás nem volt – a kialakult gyakorlat szerint ezeket latinul szerkesztették. A rendek tehát ezt a helyzetet szerették volna megváltoztatni, mikor nagy többséggel támogatták Hertelendy javaslatát. A kerületi jegyzők közül Kölcsey Ferenc, Szatmár vármegye első követe kapta feladatul a magyar nyelv ügyében készítendő üzenettervezet kidolgozását, amelyet 1833. január 5-én a kerületi ülésen meg is tárgyaltak. Az üzenettervezet a nyelvi küzdelmek kezdőpontját 1790-re, a II. József halálát követő időszakra tette, s főleg természetjogi érvekre alapozva fejtette ki álláspontját: „Most, ha valaha, itt az idő, hogy a' nemzeti nyelv a' természet által adott jusaiba egészen visszatéssék.”²³ Az üzenet szerint tehát a rendek kívánsága nem más, mint egy több mint negyven éve elkezdődött törvényalkotási folyamat természetes következménye és betetőzése.

Az 1833. január 11-i országos ülésen főleg az ún. „Felső Megyék” egy része, valamint a szlávón és horvát vármegyék foglaltak állást a törvények

²³ A Kölcsey által készített javaslatot, valamint annak az országgyűlési viták hatására módosított változatait lásd: KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési dokumentumok*, kiad. VÖLGYESI Orsolya, Kölcsey Ferenc minden munkái: Országgyűlési íráások 3 (Budapest: Universitas Kiadó, 2011), 413–420, jegyzetek: 890–892. Vö. még: VÖLGYESI Orsolya, „Kölcsey és a magyar nyelv ügye az 1832–36-os országgyűlésen”, in VÖLGYESI Orsolya, Írók, szerepek, stratégiák, 60–76 (Budapest: Ráció Kiadó, 2010).

kéthasábos, latin és magyar nyelvű szerkesztése mellett.²⁴ Justh Ferenc, Turóc megye első követe „ne hogy a’ magyar nyelven alkotandó Törvények nem értése miatt az igazság kiszolgáltatása zavart és hátramaradást szenvedjen, csupán a’ Törvények alkotására nézve az eddigi gyakorlott módot”²⁵ meghagyni kérte. Később, a február 8-i országos ülésen Justh azt a közkeletű, ám vitatott ellenvetést is felhozta, miszerint a magyar nyelv még nem áll azon a fokon, hogy alkalmas lenne törvények szerkesztésére, továbbá hiányzik a kellő nyelvtudás nemcsak a kapcsolt részek (azaz Horvát-Szlavón és Dalmátország), de több más törvényhatóság lakosainál is, akiket azonban a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban való részvételtől nem lehet kizárni. Turóc követe tehát azzal számolt, hogy a kizárólag magyar nyelven születendő törvények megértése és alkalmazása komoly nehézséget jelentene a helyi nemesség számára, s korlátozná a megyei igazgatásban való részvételüket és általában politikai jogaik gyakorlását.

Almásy Lajos, Szepes vármegye első követe, bár a többséggel nem kívánt ellenkezni, mégis megemlítette, hogy a megye rendjei mindazon akadályok ellenére, amelyek a megye fekvéséből s a népesség tekintetéből következnek, a magyar nyelv terjesztésén teljes erővel munkálkodnak, annak ismeretét a papokra és a falusi jegyzőkre nézve kötelezővé tették, s közgyűléseken a hazai nyelvvel mind nagyobb mértékben élnek. Éppen a félreértések, félremagyarázások elkerülése végett azonban a feliratokban, a törvényekben és a királyi válaszokban mindkét nyelvet, tehát a latint és a magyart is meghagyni kérik. Az országgyűlés hivatalos jegyzőkönyve nem számolt be róla, de az ülésről készült német nyelvű titkosjelentések szerint Almásy eredetileg latinul akart felszólalni, a rendek azonban nemtetszésüket fejezték ki, mire a követ átváltott magyarra, ám kemény szavakkal kifogásolta a többség „despotizmusát”. Végül is Turóc és Szerém megye, valamint Horvátország követe voksolt a latin nyelvű törvé-

²⁴ Az 1833. január 11-i országos ülésről lásd: *Felsőes Első Ferentz ausztriai császár Magyar és Cseh Ország koronás királyától Po'sony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben, kárácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyarország' gyűlésének jegyzőkönyve: I. kötet.* (Pozsony: Weber, Belnay és Landerer Nyomda, 1832–1833), 46. A továbbiakban: Jkv. I.

²⁵ Jkv. I, 47.

nyek megtartására, Szepes szavazatát a titkosjelentések alapján sem lehetett egyértelműen megállapítani.²⁶

A felsőtábla viszontüzenetét tárgyaló február 8-i országos ülésen Liptó vármegye első követe, Platthy Gáspár jegyzőkönyvbe vétetni kérte, hogy minekutána küldőinek többsége olyanokból áll, akik a hazai nyelvet nem értik, a felírások és a törvények magyarul készüljenek, de a törvények latinra is lefordítassanak. A magyar nyelv terjesztésében ő is a rendek segítségét kérte, mondván „eddig ugyan is megyéjében a’ Hazai nyelv még csak egy kedves vendég vala, kit minden iránta való szeretetek mellett is nagy érdeme szerint elfogadni nem tudtak.”²⁷ Borsiczky István, Trencsén első követe és alispánja erre azt felelte, hogy ha eddig oly sok időt fordítottunk egy idegen nyelv (tudniillik a latin) megtanulására, fordítsuk azt most az anyanyelv tökéletesítésére, majd hozzátette: „Vendégnek a Hazai nyelvet mondani nem lehet, mert minden Nemes embernek egy a privilegiuma, és így egy a’ kötelessége is, hogy annya nyelvünket meg tanulja.”²⁸ Liptó válaszában hangsúlyozta, semmi olyat nem mondott, amivel az anyanyelv pozícióit gyengíteni szándékozott volna, de a megyében több olyan tisztviselő és egyházi személy is van, akik nem tudnak magyarul, holott éppen ők mozdíthatnák elő a magyar nyelv terjesztését, s éppen ezért kért a rendektől segítséget. Horvátország követe a vita egy későbbi szakaszában arra hivatkozott, hogy a rendek még 1826. április 17-i feliratukban is csak azt kérték az uralkodótól, hogy a törvények magyar és latin nyelven készüljenek, s bár küldői is azt szeretnék, hogy a törvények magyarul szülessenek, de azokat az országgyűlés felügyelete alatt fordítsák le latinra, és ugyanígy járjanak el a feliratok és királyi válaszok esetében is „ez Magyar Országtól a’ hozzá kapcsolt Országokra nézve ártatlan kedvezés, küldőire nézve pedig elkerülhetetlen szükség és az igazságban gyökerezik.”²⁹ A rendek döntő többsége tehát olyan állammodellben gondolkodott, melyben csak egyetlen hivatalos (a korabeli szóhasználatnál élve: diplomatikai) nyelv létezhet. Balogh János, Bars megye követe úgy látta: „Diplo-

²⁶ Az ülésről készült titkosjelentéseket lásd MNL OL Bécsi levéltárakból kiszolgáltatót iratok. Hungarica aus der Privatbibliothek S.M. Franz I. (I. 50) 92. téka.

²⁷ Jkv. I, 142.

²⁸ Jkv. I, 143.

²⁹ Horvátország követének 1833. március 11-i felszólalását lásd Jkv I, 312.

maticai nyelvnek egynek kell lenni, két nyelv csak balmagyarázatra nyit alkalmat”. Ha a törvények továbbra is latin–magyar nyelven készülének, felvetődhetne az a gondolat is, hogy miért nem fordítják le a törvényeket szlovák, német, román vagy szerb nyelvre is.³⁰ Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a szlovák többségű vagy jelentős szlovák népességgel rendelkező felső-magyarországi vármegyék követői valós problémáról beszéltek, hiszen a magyar nyelv elsajátítása és annak a közügyek gyakorlásában való kizárólagos használata, továbbá a lokális nemesség identitászerkezetének megváltozása – mint ahogy ezt a történeti kutatások is bizonyítják – hosszabb időtávot, akár két-három generációt is igényelhetett.³¹

Az országgyűlés többszöri üzenetváltás után 1833. március 30-án küldte el a magyar nyelv ügyében készített feliratát, ám két és fél évig nem kaptak érdemi választ az abban megfogalmazott kérésekre. Még a hivatalos válasz előtt sejteni lehetett azonban, hogy kérésük nem talál meghallgatásra: az 1833 novemberében a kéthasábosan, latin és magyar nyelven felterjesztett úrbéri törvénycikkre kilenc hónap után, 1834. augusztus 28-án megérkezett uralkodói *rescriptum* ugyanis csak a latin nyelvű törvényszöveget vette alapul, a magyar nyelvű szerkezetet teljesen figyelmen kívül hagyta. Kölcsey a szeptember 2-i kerületi ülésen, majd pedig az október 16-i országos ülésen azt javasolta, hogy a rendek az úrbéri tárgyban készítendő válaszfeliratuk elején ismételjék meg kérésüket, „hogy már valahára nyelvünkön írott törvényünk legyen, melylyet a nemzet értse, s értvén be is tölthessen”. Kölcsey felszólalása kétféle lejegyzésben maradt fenn, az Orosz József szerkesztette *Diéta-Közlő* szerint a Szatmár megyei követ úgy vélte, nem az Aranybulla, nem a Tripartitumban biztosított nemesi szabadságjogok, hanem a nyelv teszi a nemzetet.³² Kölcsey és az alsótábla többségének érvelésében egyértelművé vált, a nemzet léte, szabadsága és függetlensége elválaszthatatlan a magyar nyelv státusától. Hasonlóképpen fogalmazott a diéta berekesztése után Deák Ferenc követi végjelentésében: „Csak soha

³⁰ KOSSUTH Lajos, *Országgyűlési Tudósítások I.*, kiad. A Történettudományi Intézet munkaközössége, vezető BARTA István, Kossuth Lajos összes munkái (Budapest: Magyar Történeti Társaság, 1948), 139.

³¹ DEMMEL, *Pánszlávok...*, 30–31.

³² A beszéd lejegyzését lásd: KÖLCSEY, *Országgyűlési dokumentumok...*, 324–326, jegyzetek: 850–851.

el ne felejtjük, hogy nemzeti önállásunk fennmaradása nyelvünk sorsával válthatatlan kapcsolatban áll.³³

Gróf Reviczky Ádám kancellár érzékelve az alsótáblán egyre fokozódó türelmetlenséget, többször is sürgette a magyar nyelv ügyére adandó királyi válasz kibocsátását, ez a lépés azonban még több mint egy évig váratott magára, a kérdést az államkonferencia csak 1835 augusztusában tűzte napirendjére. A magyar nyelv ügyében 1835. október 5-én született rezolúciót az október 29-i vegyes ülésen olvasták fel. Az uralkodói válasz hatalmas csalódást keltett, hiszen alapvetően az eddigi gyakorlat fenntartásáról szólt, csupán annyi engedményt tett, hogy a törvények szövege ezentúl magyar és latin nyelven készüljön, de vitás esetben a latint tekintenék irányadónak. A november 2-i kerületi ülésen Kossuth tudósítása szerint Pest vármegye követe, Fáy András szólalt fel elsőnek. Fáy úgy látta, a magyar nemzetnek már eddig is lépésről lépésre kellett megharcolnia azért a természet adta jogáért, hogy saját nyelvén szólhasson. Cáfolta, hogy a magyar ne lenne alkalmas arra, hogy a törvényhozásban immár kizárólagos szerepe legyen, s úgy vélte, nem elfogadható az az ellenvetés sem, hogy sokan vannak még, akik nem tudnak magyarul, hiszen annak idején II. Józsefnek a németet hivatalossá tevő nyelvrendelete sem volt erre tekintettel. Ráadásul itt nem két élő, hanem egy élő, napról napra terjedő, valamint egy holt nyelv között kell választani, amely ugyancsak idegen és ismeretlen az országban lakók többsége számára.³⁴ II. József egykor nagy vihart kiváltó nyelvrendelete a magyar nyelv hivatalossá tételéről szóló viták során több alkalommal felbukkant mint hivatkozási alap és párhuzam.

Ragályi Tamás, Torna követe úgy érvelt: igaz, hogy soknyelvű nép lakja az országot, de egyikükhöz sem áll közelebb a latin a magyarnál, s inkább van módjuk azt elsajátítani, mint a latint, melyet csak az iskolákban tanítanak s ott is rosszul.³⁵ Az alsótábla ellenzéki tagjai – így a tolnai Bezerédj István, a trencsényi Borsiczky István, a zalai Deák Ferenc, a barsi Balogh János, a torontáli Hertelendy Miksa és a csongrádi Klauzál Gábor – szin-

³³ DEÁK Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek I.: 1825–1849*, kiad. MOLNÁR András, Millenniumi magyar történelem (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 131.

³⁴ KOSSUTH Lajos, *Országgyűlési Tudósítások V.: 1835. augusztus 27 – 1836. május 2.*, kiad. BARTA István, Kossuth Lajos összes munkái (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 190. A továbbiakban KLÖM V.

³⁵ KLÖM V, 193.

te kivétel nélkül megütközéssel fogadták a leiratot.³⁶ Beöthy Ödön, Bihar követe egyenesen kijelentette: „[...] most nyilván kimondja, hogy aki ezen kir[ályi] választ tanácsolá, a magyar nemzetnek valóságos esküdt ellensége.”³⁷ Bezerédj pedig azt mondta, ha bízhatna a sikerben, egy percig sem tétovázna, „hogy nemzeti felségsértők gyanánt feleletre vonassanak ama hűtlen tanácsosok, kik ezen kir[ályi] válaszra tanácsot adni nem átalottak.”³⁸ A rendek végül három lehetőség közül választhattak: Komárom megye követe, idősebb Pázmándy Dénes azt javasolta, az alsótábla jelentse ki, soha nem fogják a latin szerkezetet eredetinek elismerni. Beöthy tetteleges lépést javasolt, vagyis hogy ezentúl a feliratok és a törvények szövegét kizárólag magyarul dolgozzák ki. Ragályi Tamás, Torna követe pedig azt mondta, mivel az 1805. évi 4. törvénycikk rendelkezése szerint a feliratoknak kéthasábosan, latin és magyar nyelven kell elkészülniük, ez a gyakorlat továbbra is maradjon meg, de a törvényszövegeket – törvényi tilalom híján – ezentúl csak magyarul alkossák meg. A többség végül Ragályi indítványát támogatta. Fáy a november 24-i országos ülésen mondott nagy beszédében úgy vélte, a valódi nemzeti lét elengedhetetlen feltétele a magyar nyelv kizárólagos jogainak elismerése a törvényhozás területén is:

Mert ha még nyelvünk sincs, pedig nincs, míg az nem országos, míg törvényeink idegen szavuaak, addig nemzet sem vagyunk, hanem csak azon egy fejedelem, törvény alatt élő külön osztályu nép csoportok, nem diszes és állandó épület, hanem csak egy kőrakás minden öszvefogó czément nélkül, melly első rezzenésre összeveomlással fenyeket.³⁹

Pest megye követe az ellenzőket két csoportra osztotta, s velük kapcsolatban a következőket mondta: egyfelől vannak azok, akik attól félnek, hogy ha megszűnik a latin nyelv uralma, a felvilágosodás eszméi gyorsabban terjednének el, s vannak azok, akik a magyar nyelv pozíciójának erősödésétől a többi nemzetiséget féltik. Fáy ennek kapcsán a következőképpen tette fel a kérdést:

³⁶ Uo., 189–192, 193–201.

³⁷ Uo., 194.

³⁸ Uo., 190.

³⁹ Uo., 246.

mellyik nyelv légyen tehát hazánknak országos diplomatikai nyelve? tán a tót? Hogy az egész Európát elnyeléssel fenyegető napkeleti óriás nyelvvel egyesüljünk, avagy tán a miveltebb német nyelvet választjuk? hogy az, mitől örök repraesentationkban és sérelmi felterjesztéseinkben mindenkor óvakodni kívántunk, a provinciává levést, mintegy magunk előzgerssük? Vagy tán Rómának kihalt s mystificatiókra alkalmas nyelvét ültessük a diplomaticai pólczra?

Majd így folytatta:

Aki nem látja, hogy itt a hazai nyelv ügyében nemzeti függetlenségről, saját typosu nemzetiségről, az ország külön népeinek a legbiztosb eszköz által egy nemzetté olvasztásáról van szó, – ki azt nem érzi, hogy a nyelv a nemzetnek egyik becsülete, s hazájához legédesb kötő lánca, – ki ezeket nem érzi, azt okok meggyőzni nem fogják.⁴⁰

Ez alkalommal Pozsega vármegye és Verőce vármegye követei, Markovics András és Szallopek János egyaránt tiltakozásukat fejezték ki a kizárólag magyar nyelven megalkotott törvények ellen. Az alsótábla többsége által elfogadott üzenet azonban a magyar nyelv ügyében küldött királyi választ súlyos csapásnak tekintette, „mely pusztán megtagadja azt, ami legszentebb természeti jus, s amit egy szabad nemzetnek törvényes fejedelmétől kérni is keserű – el nem érni pedig oly fájdalmat okoz, melyet szavakkal kifejezni nem lehet”.⁴¹

A felsőtábla november 30-i ülésén tűzte napirendre a rendeknek a magyar nyelv ügyében készült üzenetét. A főrendek hozzájárultak ugyan ahhoz, hogy az országgyűlés újabb feliratban fejezze ki fájdalmát a királyi válasz tartalma miatt, s a korábbi feliratban foglalt kéréseket ebben megújítsa, ugyanakkor elvetették azt a megoldást, amellyel a diéta „tetteges lépés”-sel (*via facti*) ezentúl kizárólag magyar nyelvű törvényjavaslatokat

⁴⁰ Uo., 247.

⁴¹ SZEKFI Gyula, szerk., bev., *Iratok a magyar államnyelv kérdésnek történetéhez 1790–1848*, *Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926), 428.

készített volna.⁴² A vitában a felsőtáblán megjelenő gróf Széchenyi István is felszólalt, beszéde elején érintette a nemzetiségekkel kapcsolatban felmerülő nehézségeket, és elítélte a magyar nyelv erőszakos terjesztését:

Hazánkban a magyarokon kívül 4 fő törzsök lakik: tót, német, oláh, és a görög, s azok amik a végett történtek, hogy nyelvünket erőszakkal toljuk nyakokba, ezeket ellenünk felingereltették. Én nem tudok otrombább methódust, mint midőn saját természetünket erővel másokra tolni akarjuk, s a magyar mégis azt a hibát követte el, s követi el most is: hogy akiket magához édesgetnie kellene, azokat izetlen keserű eszközökkel nógatja siker nélkül s igaztalanul.⁴³

Ugyanakkor határozottan támogatta a rendek törekvését, amely a magyart hivatalos nyelvvé akarta tenni: „Mit kívánok azonban én, és mit kívánnak a RR? nem egyebet annál, hogy Magyarországbán magyar legyen a hivatalos nyelv! S a családok szent, érinthetlen körébe nem avatkoznak. Aki ennél többet kíván, az a természeti jogokat támadja meg, aki kevesebet, az megfelejtkezett, hogy a magyarnak csak itt van egyedül hazája.”⁴⁴ Széchenyi itt kimondatlanul a Hojč Sámuel *Sollen wir Magyararen werden?* című munkájában felvetett gondolatokra reflektált,⁴⁵ mint ahogy egyébként megtette ezt *Hunnia* című művében is, elismerve az erőszakos magyarosítás káros következményeit, s a nemzetiségek jogos igényeit saját nyelvük korlátozás nélküli használatára a magánéletben és saját vallási-kulturális közegükben.⁴⁶ Széchenyi mindezek mellett azonban egyértelműen szorgalmazta a magyar nyelv hivatalossá tételét, amit egyébként röpiratában Hojč sem ellenzett. A gróf tehát úgy vélte, a rezolúció az eddigi nyelvi törekvések eredményeihez és „a nemzetiség magasztos céljához” képest valóban visszalépést jelent, éppen ezért teljes mértékben támogatta a rendek

⁴² SZEKFŰ, *Iratok...*, 267–270. A főrendek 1835. december 1-jei válaszát lásd: uo., 430–432.

⁴³ KLÖM V, 268.

⁴⁴ Uo., 268–269.

⁴⁵ D. H., *Sollen wir Magyararen werden? Sechs Briefe geschriben aus Pesth an einen Freund an Theis*, Dritte vermehrte und vermesserte Ausgabe (Karlstadt: Gedruckt Johann N. Prettnner, 1833).

⁴⁶ Bővebben lásd: VELKEY, „Nemzetértelmezések/hungarus-érvek...”, 209–220.

javaslatát, amely – véleménye szerint – a fennálló törvényi kereteket is maximálisan tiszteletben tartja:

A RR tehát logice a felírást is magyarul készíthetnék, de előtök állott az 1805-ki törvény, s az bármennyire ellenkezzék is a természettel, csakugyan törvény marad; nehogy tehát az institutiók formáiba ütközni, nehogy hibáznai látszassanak még ily ügyben is, hol a temérdek természetelleniség között a nemzeti sajtáság se respectáltatik, ámbár Isten és ember előtt tisztán áll, hogy saját nyelvünk használatát ember nem tilthatja, mégis tiszteletben tartják a törvényt, s annak bár természet elleni szoroson ragaszkodnak.⁴⁷

József nádor szükségét érezte, hogy reagáljon Széchenyi szavaira: egyetértett a felirat megújításával, de elutasította a rendek által indítványozott egyoldalú „tettleles” változtatást, és felhívta a figyelmet, hogy éppen a nemzetiség (értsd: nemzeti jelleg és nemzeti sajtáságok) miatt kell vigyázni arra, hogy a nyelv miatt olyat ne tegyenek, ami az „institúciókat” (vagyis a meglévő intézményeket és gyakorlatokat) sértené. Végül a megoldást József nádor közbenjárása segítette elő, és a nádori intermediáció eredményeként született meg az 1836. február 17-i királyi kézirat, s majd az 1836: 3. tc., amely az ügyet úgy rendezte, hogy a törvények ezentúl két nyelven, magyarul és latinul készüljenek, vitás esetben azonban a magyar tekintendő az eredetinek. A rendek ettől függetlenül 1836. március 16-i feliratukban összefoglalták a magyar nyelvvel és a nemzeti szimbólumok használatával kapcsolatos követeléseiket.

A már említett *Sollen wir Magyarern werden?* című német nyelvű röpirat tehát a magyar nyelv térnyerésére, s az ezzel együtt jelentkező magyarosítási törekvésekre reagált. A mű Horvátországban, Károlyvárosban (Karlovac) jelent meg 1833-ban *Domoljub Horvátovic* álnév alatt. Sokan horvát szerzőt sejtettek mögötte, mások Jan Kollárnak tulajdonították, akinek egyébként Ljudevit Gajjal is igen jó kapcsolatai voltak, s ez a horvátországi megjelenést is megmagyarázta volna. Voltak azonban, akik a szepességi születésű német és magyar nyelven publikáló Rummy Károly Györgyöt gyanúsították, Rummy azonban egy kéziratban maradt feljegyzésben cáfolta a

⁴⁷ KLÖM V, 269.

feltételezést, sőt vitába is szállt a szerző néhány kijelentésével, s úgy vélte, hogy minden elfogulatlan olvasó láthatja: a *Sollen wir Magyaren werden?* írója „született tót és protestáns”.⁴⁸ A röpirat olvasottságához mindenesetre jelentősen hozzájárult a szerző személye körüli rejtély is. Egy szűk körben azonban – Gyivicsán Anna feltételezése szerint – tudták, ki írta a szóban forgó munkát: a szerző nem volt más, mint Hoič Sámuel evangélikus lelkész, aki éppen 1833-ban fejezte be a tübingeni egyetemen folytatott tanulmányait, s tért vissza, hogy a felső-tiszai evangélikus szuperintendens, Pavel Jozeffy mellett dolgozzon káplánként és személyi titkárként.⁴⁹

A röpirat s az abban foglaltak, ha csak egy rövid epizód erejéig, de az 1832/36. évi országgyűlés napirendjére kerültek. Ez alkalommal is Hertelendy Miksa torontáli követ volt a kezdeményező. Hertelendy az 1833. május 18-i országos ülésen hívta fel a figyelmet a névtelenül megjelent írásra, s kijelentette, nemcsak a szerző, de a nyomtatást engedélyező cenzor ellen is büntetést kell kérni, mivel a szerző kijelentéseivel nemcsak a nemzetet, de az uralkodót is megsértette, mert e kettő (a nemzet és az uralkodó) érdeke közös. Éppen ezért a vád felségsértés és a közbiztonság veszélyeztetése kell, hogy legyen – mondta Hertelendy. Véleménye szerint a röpirat gúnyosan szólt egyes megyéknek a magyar nyelv elterjesztése ügyében tett intézkedésiről, s kikelt az 1830-ban hozott törvény ellen, amely előírta, hogy közhivatalt csak az viselhet, aki magyarul tud.⁵⁰ Arad megye követe úgy vélte, a sajtószabadság csak azokat szolgálja, akik a nemzetet támadják – azokat azonban gátolja, akik a nemzetet támadó, sértő megállapításokat cáfolják; éppen ezért támogatta Hertelendy indítványát.⁵¹ A büntetés mellett volt még Tolna és Zala, Pozsony azonban úgy látta, panasznak csak akkor van helye, ha a cáfolat megjelenése akadályokba ütközne, egyébként minden

⁴⁸ Romy Károly György, *Sollen wir Magyaren werden?* könyvecske szerzőjének némely hibás állításainak megcáfolása. OSzK Kt. Oct. Hung. 240. Vö. MISKOLCZY Ambrus, „A hungarus tudat a 19. században”, *Limes* 22, 4. sz. (2009): 71–96; MISKOLCZY Ambrus, „A »hungarus-tudat« a polgári-nemzeti átalakulás sodrában”, *Magyar kisebbség* 17, 3–4. sz. (2012): 163–204.

⁴⁹ GYIVICSÁN Anna, „Miért éppen »Domoljub Horvatovič«? Egy írói álnév társadalomrajza”, in GYIVICSÁN Anna, *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói: II.*, 191–202 (Békéscsaba, 2003): 197–198.

⁵⁰ Jkv. I, 430–431.

⁵¹ Uo., 431.

nemesnek és minden nemesnek joga van a szerzőt *ad dehonestationem* ('becsületsértés miatt') bíró elé idézni. A megyék többsége – így Somogy, Nógrád, Veszprém, Trencsén, Pest, Torna, Bars – éppen a teljes sajtószabadság védelme és a törvénytelennek tartott előzetes cenzúra elutasítása miatt nem csatlakozott Torontálhoz. Gróf Andrássy György, Torna megye első követe, hivatkozva az 1833. január 10-i ülésen elhangzottakra, a sajtószabadság elvének sérthetlensége miatt utasította el Hertelendy indítványát.⁵² Bars első követe nem akarta a gúnyolódót védeni, de úgy vélte, ha az ilyen írókat büntetnének, a sajtószabadságnak ártanának. Egyes személyek megfeddésének a sajtószabadság elvét fel nem áldozhatjuk – jelentette ki a barsi Majthényi László.⁵³ Veszprém megye követe emlékeztetett arra, hogy korábban Anton Wilhelm Gustermannak, Michael Piringernak és Jan Kollárnak a magyar alkotmányt és nemességet bíráló könyvei az 1811. évi diéta napirendjére kerültek, ott azonban csak arról döntöttek, hogy az abban foglaltakra szabad legyen válaszolni.⁵⁴ A legkeményebben talán Trencsén követe szólalt fel, aki azt mondta, a nemzetnek és a fejedelemnek valóban közös érdekének kellene lennie, de a tapasztalat mégis az, hogy ez nagyon különböző. Aki a nemzet ellen ír, az engedélyt kap, aki azonban cáfolni akar, az akadályokba ütközik. Piringernak is válaszolt egy érdemes hazafi – folytatta a követ –, de a válasz nem jelenhetett meg. Azt, hogy a kormányra bizzák a büntetést, ellenzi, mert a gúnyolódó hamarabb kapna jutalmat, mint feddést, és magát a cenzúrát sem kívánja ezzel a lépéssel legalizálni. Ha azonban a cáfolat megjelenését gátolnák, akkor azt sérelemnek kell tekinteni.⁵⁵

Kölcsey naplóbejegyzésében némi iróniával így foglalta össze a történeteket:

De az istenért, drága úr, collega uram! Hogyan illenek illy szavak olly boltozat alá, melly Január 10-dikén a könyvvizsgálat ellen ontott beszédek hangoztatá vissza? Illy ismeretünk van nekünk a sajtószabadságtól? S egyébkint is érdemlí e a nyomorult író, hogy neve országosan kikiáltván,

⁵² Uo.

⁵³ Uo., 432.

⁵⁴ Uo., 434.

⁵⁵ Uo., 434.

celebritást nyerjen? Feledség és megvetés a Herostratusnak! s ennél sem méltóbb, sem érzékenyebb büntetést nem szenvedhet.⁵⁶

A követek többsége nem véletlenül állt ki a vélemény- és sajtószabadság elve mellett,⁵⁷ gróf Dessewffy Józsefnek az 1827:8. tc. által kiküldött országos bizottság tagjának ez ügyben megfogalmazott különvéleménye a korabeli politikai diskurzus egyik kiemelten fontos témájává emelte a sajtószabadság ügyét, s a Dessewffy által javasoltak alapvetően kedvező fogadtatásra talált a vármegyékben. A gróf *vetum seperatuma* az angol modell meghonosítását szorgalmazta: vagyis az előzetes cenzúra eltörlését és az utólagos felelősségre vonás bevezetését javasolta. A hazai politikai közegben ez a modell sajátos értelmezést kapott, s sikeresen beépült a rendi sérelmi politikálás eszköztárába is.⁵⁸

A Sollen wir Magyaren werden? – mint ahogy erre már utaltunk – gróf Széchenyi István figyelmét is felkeltette, minden bizonnyal jelen volt az alsótábla 1833. május 18-i ülésén,⁵⁹ május 25-i naplóbejegyzésében a következőképpen összegezte véleményét: „Bitter, aber das meiste wahr!” (‘Keserű, de többnyire igaz!’)⁶⁰ *Hunnia* című művében pedig határozottan bírálta a magyarosítás során elkövetett túlzásokat, s hangsúlyozta, hogy a hatás-ellenhatás törvénye szerint ezek a lépések veszélyt jelentenek a magyar nyelvre és nemzetiségre. Fontosnak tartotta, hogy összhangban az országgyűlés törekvésével, miután a magyar nyelv a latin helyére kerül, s annak pozícióit megszerzi, ennél szélesebb körben a nyelvhasználatba senki ne avatkozzon bele: „mindenkit háborítlan és szabadon hagyunk, valamint vallása, úgy nyelve, szokási s nemzetiségi sajtáságinak gyakorlatában”.⁶¹ A magyart lassan és fokozatosan kell vonzóvá és hasznossá tenni,

⁵⁶ KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési napló*, kiad. VÖLGYESI Orsolya, Kölcsey Ferenc minden munkái (Budapest: Universitas Kiadó, 2000), 163.

⁵⁷ Vö. még: VELKEY, „Nemzetértelmezések/hungarus-érvek...”, 210.

⁵⁸ VADERNA GÁBOR, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2013), 292.

⁵⁹ Vö. VELKEY, „Nemzetértelmezések/hungarus-érvek...”, 210–211.

⁶⁰ Gróf SZÉCHENYI István, *Naplói: Negyedik kötet (1830–1836)*, kiad. Dr. VISZOTA Gyula, Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1934), 380.

⁶¹ *Töredékek gróf Széchenyi István fennmaradt kézírataiból: I. Hunnia*, közl. TÖRÖK János (Pest: Heckenast Nyomda, 1858). Idézi: VELKEY, „Nemzetértelmezések/hungarus-érvek...”, 213.

hogy azt a más anyanyelvűek önként sajátítsák el. Széchenyi szövegszerűen a röpiratnak csak egy fontos állításra reflektált: Hoic ugyanis rögtön a mű elején egy lábjegyzetben határozott különbséget tett két fogalom között: a *die Ungarn* kifejezés alatt az ország, a Magyar Királyság valamennyi népét értette, a *Magyaren* alatt pedig Árpád leszármazottait.

Der Verfasser dieser Briefe, sah sich genöthigt der Precision wegen zwischen »Magyaren« und »Ungarn« zwischen »magyarisch« und »ungarisch« zu unterscheiden: wenn er daher »die Ungarn« nennt, so versteht er darunter alle Land und Königreich Ungern bewohnenden Völker; »Magyaren« hingegen sind ihm die Arpadier.⁶²

Széchenyi ezt a megkülönböztetést károsnak tartotta, s leginkább az abban megfogalmazott konstrukciót vetette el, amely – véleménye szerint – még mélyebb hasadást okoz a magyarok és a többi nemzetiségek között. A gróf mindezek mellett egyértelműen és határozottan elutasította azt ország magyar jellegének megkérdőjelezését.⁶³

A röpirat amellett, hogy valóban élesen kritizálta egyes megyék – így Arad, Temes, Pest, Nógrád, Veszprém – saját hatáskörben bevezetett nyelvi intézkedéseit,⁶⁴ nem utasította el, hogy a latin helyébe a magyar lépjen, s egyfajta vehiculumként szolgáljon egy meghatározott körben a hivatalos ügyek intézésében. Ugyanakkor ellenezte azt, hogy a latin nyelv addigi pozícióin az annak helyére lépő magyar bármilyen tekintetben is túlterjeszkedjen. Pozitív példának hozta fel többek között Csehországot, ahol a német ugyanazt a szerepet játssza, mint amelyet most a magyar szeretne betölteni a közéletben, s ahol a német mellett a szláv nyelvek is virágoznak testvéri egyetértésben az újabb időkben.⁶⁵ A röpirat reflektált Antal Mihálynak a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent, korábban már említett

⁶² *Sollen wir...*, 1. „Ezeknek a leveleknek a szerzője szükségesnek látta azt a szabatoságot, hogy a »Magyaren« és az »Ungarn«, valamint a »magyarisch« és az »ungarisch« között különbséget tegyen: ha ő tehát a »die Ungarn«-t használja, ezen minden, a Magyar Királyság földjén lakó népet érti, a »Magyaren« ezzel szemben Árpád leszármazottai.” Ford. V. O.

⁶³ Lásd: VELKEY, „Nemzetértelmezések/hungarus-érvek...”, 214.

⁶⁴ Bővebben lásd: *Sollen wir...*, 6–11.

⁶⁵ Uo., 34.

írására is, amely – mint láttuk – a magyarosítás legfontosabb színterének a egyes lakosságú helységekben az iskolát és a templomot tekintette.⁶⁶ Hoic a magyar nyelv ismeretének általánossá tételét, s általában a magyarosító törekvéseket elvetette, s károsnak tartotta a többi nyelv kiszorítását a mindennapi életből. Más szóval: míg az államéletben elfogadhatónak és méltánylandónak tartotta a magyar nyelv térhódítását, addig az igazgatás alsóbb szintjein és a privát szférában ezt a tendenciát teljesen elutasította.

Mindezt arra alapozta, hogy valamennyi nemzet saját nyelvvel, karakterrel, erkölccsel és gondolkodásmóddal bír, ami egy sajátos egységet alkot, s a nemzetiségnek ezen szorosan összetartozó alkotóelemeit nem lehet megbolygatni anélkül, hogy az egész ne sérülne. Meggyőződése szerint ráadásul a nyelv különleges státusszal bír, hiszen benne fellelhető és megragadható a nemzet minden lényeges attribútuma: a mentalitás, a szokások, a vallás és a nép önérzete.⁶⁷

Vitatta továbbá a *honi nyelv* kifejezésnek a korabeli politikai diskurzusban való értelmezését, amelyre a magyar nyelv tanulásának szükségességét alapozták. Hoic szerint ez a kifejezés annyit tesz, mint a német nyelvben a „heimische Sprache” vagy „Landessprache”, amelyből egy országban több is lehet. S mivel a Magyar Királyság területén több *hazai nyelv* létezik, az lenne a természetes, ha a magyarokat is köteleznék a szláv, román és német nyelv elsajátítására.⁶⁸ Ez a gondolat pedig veszélyt jelentett a korabeli magyar politikai elit számára, hiszen végső soron a magyar nyelv éppen megerősíteni kívánt szerepét és pozícióját relativizálta, mint ahogy végső soron ezt az olvasatot tükrözte Széchenyi *Hunnia* című műve is.

Az 1830-as évek első felében a magyar nyelv fokozatos térnyerése következtében kibontakozó nyelvi küzdelmek a rendi nyilvánosság fórumain, az időszaki sajtóban, valamint a korabeli röpirattirodalomban is hangsúlyosan voltak jelen. Ezekon a színtereken – mint láttuk – egyszerre jelentkeztek a magyar nyelv hivatalossá tételét célzó törekvések, valamint a nem magyar nyelvű népszerűség magyarosítását előmozdítani kívánó várme-

⁶⁶ „Seitdem ein magyarischer Schriftsteller den unheilvollen Gedanken gefasst, und angelegentlich anempfohlen hat, man möge die Magyarisirung des Volks von der Schule und Kirche anfangen, haben viele Comitate auf diese hochwichtigen Dinge ihr Augenmerk gerichtet, und sie zur Erreichung des besagten Zweckes zu benützten gesucht.” Uo., 74–75.

⁶⁷ Bővebben kifejtve lásd a röpiratban: „Vierter Briefe”, in *Sollen wir...*, 49–73.

⁶⁸ Uo., 27.

gyei intézkedések s az ezekre adott reakciók. Mindezek pedig egymással szoros kölcsönhatásban alakították a politikai közbeszédet, az egyéni és a közösségi nyelvhasználatról való gondolkodást, s végső soron a Magyar Királyság etnikai jellegéről való beszédmódokat és az ehhez kapcsolódó identitáskonstrukciókat.

SZILÁGYI MÁRTON

A Tübingai pályamű
és a magyar irodalomtörténet hagyománya

A *Tübingai pályamű* bevezető bekezdése az anyanyelv szeretetének érzelmi megalapozását kívánja elvégezni: általánosságban fogalmazott, szemléletes példák sorával érzékeltetve ennek a viszonyulásnak a fontosságát. Első pillantásra fel sem tűnik, de ez a néhány sor tele van igencsak személyes intertextuális utalásokkal – amelyek a szöveg megfogalmazásakor már csak azért sem voltak szembeötlőek, mert nem Kazinczy korábbi szövegeire van itt allúzió, hanem egy későbbi, ekkor még el sem készült mű használja föl az itt felvázolt részleteket.

Ahhoz, hogy ezt megértjük, érdemes először idézni a szóban forgó passzust:

E nagy érzés igen tetszetős bélyege a Magyarnak. Mint a zsidó fordul Jeruzsálemnek, midőn imádkozik: a szerint fordul ez a külföldön honja boldog fekvése felé, midőn Tokajjának cseppjeit fősvénykedő gyönyörűséggel szörböli, s lelke nemzet történetében elsüllyed; mint Iphigenia ragadtatik a barbárok közt heves öröme, midőn füleiben valahára ismét görög szó

* A szerző az ELTE BTK 18–19. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének egyetemi tanára

zeng, midőn szemei ismét látnak eggyet, kinek a Hellász boldog földje adott születést: a szerint pattan-fel a külföld pázsitjáról a fáradtában elheveredett magyar rekruta, a szerint kiáltja ezt elragadtatva: Nézzd a magyart! midőn a mellette elmenő szekérről egy idegen magyar accentusú magyar szóval szól hozzám: – mint a hazájából távol szakadt Görög sírja édes könyűjét, midőn a Fekete-tengeren már kékelleni látja a Thráciai hegyeket: a szerint sír a hazájába megérkező Magyar, midőn hajója előtt Dévén feltűnik, s a földet, Pozsonyban, ujjára nyomott csókkal illeti.¹

Ez a részlet az 1828-ban elkészült – pontosabban: korábban elkezdett, hosszú ideig írott, s ekkor lezárt – önéletrajzi műnek, a *Fogságom naplójának* a szövegével van genetikai kapcsolatban.² S ez azt is jelenti, hogy a *Fogságom naplójából* ismerős elemek, amelyek itt csak mintegy hasonlatként foghatók föl, alighanem ekkor bukkannak föl először, s majd később szervesülnek bele egy önéletrajzi narrációba.

Kazinczy Kufsteinbe tartó fogolytranszportja (1799. jún. 22-től júl. 6-ig) egyik állomásához, Neumarkthoz rendelte hozzá az először említett történetet:

Neumarkton ebédelvén, a' Kellnerleány (férfi Kellnerek ott nincsenek) sorba tudakozza bennünket, millyen bort parancsolunk; 's minthogy én bormemisza valék, úgy hitte, hogy talán jobb bort parancsolok, ha közönséges nem kell is. – Van magyar borotok? kérdém. – Van. – Tokajit két butelliával; elhozta. Én az egyiket a' praesideálo Aubertnek nyújtám, ki azt azonnal oldalzsebjébe dugá; a' másikat kiosztám társaimnak e' szóval: *Hazánk felé fordulva, mint Jeruzsálemnek a' Zsidó, mikor imádkozik!*³

¹ KAZINCZY Ferenc, *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, szerk. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916), 127–128. A szövegrész ugyanígy megtalálható a pályamű első fogalmazványának tekinthető debreceni kéziratban is, a vonatkozó részletet lásd: AJKAY Alinka, „*Inkább magyarul?*”: *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye* (Budapest: Universitas Kiadó, 2018), 192–193.

² A mű keletkezéstörténetéről lásd: SZILÁGYI Márton, *Forrásérték és poétika: Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója, Irodalomtörténeti füzetek 177* (Budapest: Reciti Kiadó, 2017), 11–52.

³ KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, kiad. SZILÁGYI Márton, Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek: Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011), 109. Kiemelés az eredetiben.

A második részlet szintén itt teljeseedik ki, s derül ki róla, hogy ez alapvetően nem is antik utalás, hanem egyszerűen Goethe *Iphigenie auf Tauris* című drámájára céloz. 1800 májusára teszi ugyanis Kazinczy azt az esetet, amikor kufsteini cellájába fölhangzott a városba vezényelt magyar sereg anyanyelvi beszélgetéstördéke – s ehhez illesztette hozzá azt a Goethe-idézetet, amely Pylades reakcióját mutatta a végre ismét hallott görög szavakra; s az, amit a *Fogságom naplója* adott szöveghelye nem fejtett ki, csak sejtett, éppen a *Tübingai pályamű* bevezetőjéből érthető meg:

A' scena komolyabb színt veve magára; kevés nap múlva három csoport Magyar sereg jöve Kufsteinba Inspruck felől. Elértém hogy Olaszországból feltolatik seregünk. Egy Káplár, közel a' város kapujához, felkiált: Hová mégy? – Hová mégy? Illyen amollyan adta! – És tovább: Ki parancsolta?

O süße Stimmen, vielwillkommener Ton
Der Muttersprach' in einem fremden Lande!

*Göthes Iphigenie.*⁴

S ugyan a következő képhez, a földről felugró rekrutához nem tudok hozzárendelni ilyen egyértelmű párhuzamot a *Fogságom naplójából*, de nem zárható ki, hogy ennek a tapasztalati alapja is erre az időszakra tehető (s akkor a szekéren lévő idegen, aki magyarul megszólal, Kazinczyval vagy valamelyik fogolytársával lenne azonos). Erősen valószínű ugyanis, hogy a *Tübingai pályamű* ezen bevezető szakaszának minden egyes eleme ugyanabba az asszociációs körbe tartozik – ezt erősíti, hogy az utolsó elem ismét egyértelműen a *Fogságom naplójában* köszön vissza: „[1800.] Július 26dikán estve hajónk kiköte Pozsony alatt. Kilépvén a' hajóból térdre essem, megcsókolám ujom' hegyét, 's a' Magyar földre nyomám a' csókot. Öllelek, áldott föld! Te bírd hamvaimat egykor.”⁵

Ha érzékeljük a pályamunka bevezetésének ezt az ennyire erőteljes, alanyi tétjét, amely ráadásul a személyes életrajz egy ekkor még elmondhatatlan, de nyilvánvalóan traumatikus élményéhez kapcsolódik (Kazinczy a fogságból való szabadulás pillanatát nem sokkal annak megtörténte után

⁴ Uo., 113. Kiemelés az eredetiben. „Öh drága hang! Mily édesen zenél / apáink nyelve idegen hazában!” (*Iphigenia Taurisban*, II. felv., 2. jelenet, ford. Babits Mihály).

⁵ Uo., 125.

a „miolta ismét élek” formulával fejezte ki),⁶ akkor talán kulcsot találunk ahhoz is, hogy a szöveg más, tárgyiasított s objektív értekező prózaként feltűnő részeinek is megragadhatjuk a szubjektív jelentését. S alighanem így érdemes közelítenünk a *Tübingai pályamű*nek a magyar irodalomtörténeti hagyományról szóló részeihez is. Hiszen ehhez a témához Kazinczynak nem a semleges kívülálló szerepében kellett s lehetett hozzászólnia: amikor a hagyomány töredékességéről és hiányairól, valamint a fejlődés lehetséges vagy kívánatos irányairól szólt, akkor egy saját magához elvezető, teleologikus folyamatról akart beszélni.

Ráadásul egy olyanról, amelyhez éppen a bevezetőben elrejtett, majdnem az életébe kerülő, traumatikus élmény kapuján juthatott el.

Kazinczy logikai kiindulópontja egy axiomatikus kijelentés: „A történet nem ismér csak egy nemzetet is annyi sok között, melly a maga törvényeit idegen nyelven szabta, köz dolgait idegen nyelven vitte, a tudományokat idegen nyelven művelte volna.”⁷ Ennek a mondatnak az előképét nem túl nehéz fölfedezni Bessenyei Györgynél – annál is inkább, mert Bessenyei *Magyarság* című röpiratának tételmondatairól van szó, amelyek retorikailag eleve kiemelt pozícióban szerepeltek: „Jegyezd meg e’ nagy igasságot, hogy soha a földnek golyóbissán egy Nemzet sem tehette addig magájévé a’ böltsséget, mélységet, valameddig a’ tudományokat, a maga anya nyelvébe bé sem húzta. Minden Nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”⁸ Mivel Bessenyeinek ez az írása nyomtatásban is megjelent, s Kazinczy számára is hozzáférhető volt, a hatás persze nem meglepő.⁹ Azonban nem csak erről a szövegszintű kapcsolatról van szó, hanem egyéb párhuzamokról is. Bessenyei ugyan nem próbált meg módszeresen egy irodalomtörténeti (vagy inkább a litteraria fogalmi ke-

⁶ Erre lásd: DEBRECZENI Attila, „Kazinczy emlékállító archívuma 1802–1803-ból”, in DEBRECZENI Attila, *Szövegghálót fon az estve: Tanulmányok*, 205–225 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020), 223–225.

⁷ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 138. A mondatot a debreceni kéziratban lásd: AJKAY, „*Inkább magyarul...*”, 201.

⁸ BESSENYEI György, „Magyarság (1778)”, in BESSENYEI György, *Programírások, vitairatok, elmélkedések 1772–1790*, kiad. Bíró Ferenc, Bessenyei György összes művei: Filozófia, publicisztika, történetírás, 425–432 (Budapest: Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 2007), 428.

⁹ A röpirat szöveghagyományáról lásd Bíró Ferenc jegyzeteit a kritikai kiadásban: BESSENYEI, *Programírások...*, 231–233.

retei között maradó) érveléssel a magyar nyelv mellett argumentálni, de ő is felsorakoztatott néhány példát arra, milyen stiláris lehetőségek szólnak az anyanyelv mellett, s erre szépirodalmi példái voltak: „Olvasd meg az EMBERNEK PRÓBÁJÁT, TELEMAKUST, AGIST, LUKANUST, fogadom nem fogod benne a Magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sundaságát, sem tsekélységét észre venni.”¹⁰ Majd egy kicsit később a következőt írta: „Miért nem lehetne egy Nemzetnek mulattságára, annak Anya nyelvén írni? és miért ne lenne szép dolog Komédiával vagy egy Pontyival valakinek Hazáját meg nevetetni?”¹¹ Bessenyei példái azért figyelemre méltóak, mert a megnevezett öt műből négy (*Az embernek próbája* című Pope-fordítás,¹² az *Ágis trágédiája*¹³ és a Lucanus-fordítás,¹⁴ illetve az itt egyik főszereplő nevével említett vígjáték, *A' Filozófus*)¹⁵ az ő saját, nyomtatásban megjelent, tehát hozzáférhető műve – a Fénelon-regény fordítása, amely Haller László munkájaként 1755-ben jelent meg,¹⁶ pedig valószínűleg műnemi okokból került ide, mert Bessenyei saját magától ekkor még nem tudott említeni olyan prózaepikai művet, amely a magyar nyelv regényre való alkalmassága mellett szóló érv lehetett volna – persze amikor megírta jóval később saját nagyregényét, a *Tariménes utazását*, az éppen a Fénelon-regény poétikájának a kiindulását is jelentő államregénynek az újragondolását végezte el. Vagyis Bessenyei gesztusa értelmezhető úgy is, mint annak hangsúlyozása, hogy az irodalom esztétikai és stiláris érvei kifejezetten a saját műveiben (és szinte csak abban) ragadhatóak meg, de úgy is, mint saját irodalmi tevékenységének alárendelése azon célnak, hogy a magyar nyelv külön-

¹⁰ Uo., 430.

¹¹ Uo., 431.

¹² [BESSENYEI György], *Az embernek próbája* (Bétsben: Kaliwoda Leopóld betűjével, 1772).

¹³ BESSENYEI György, „Ágis trágédiája (1772)”, in BESSENYEI György, *Színművek*, kiad. BÍRÓ Ferenc, Bessenyei György összes művei, 293–406 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

¹⁴ BESSENYEI György, „Lukánus első könyve (1776)”, BESSENYEI György, *Társadalombölcseleti írások 1771–1778*, kiad. KULCSÁR Péter, Bessenyei György összes művei, 337–353 (Budapest: Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 1992).

¹⁵ BESSENYEI György, „A' Filozófus”, in BESSENYEI, *Színművek*, 491–592.

¹⁶ Zoltán József 1753-ban készült másik fordítása csak később, 1783-ban látott napvilágot, arra Bessenyei a *Magyarságban* még nem utalhatott. A regény műfaji előkép mivoltára Bessenyei későbbi pályáján is lásd: SZILÁGYI Márton, „A közjó Bessenyei György *Tariménes utazása* című regényében (1804)”, in SZILÁGYI Márton, *Omniarium: Irodalomtörténeti tanulmányok*, 63–70 (Budapest: Ráció Kiadó, 2020).

böző műnemekre való alkalmasságát bizonyítsa. Akármelyik lehetőséget lássuk is valószínűbbnek, jól látszik, hogy Bessenyei érvelésében nem vált el a magyar nyelv melletti érvelés a személyes, szinte egzisztenciális tétől (mi több, talán az is ideszámítható, hogy éppen saját korábbi iskoláját, a sárospataki református kollégiumot említette, mint olyan helyet, ahol a professzorok jól tudnak magyarul).¹⁷ Kazinczy pedig éppen ezt a viszonyulást vitte tovább, még ha tagadhatatlanul sokkal árnyaltabb módon és szakszerűsége törekedve érvel is a *Tübingai pályamű* nagyobb részében.

Ebből a szempontból nem is az irodalomtörténetével érvelő – s alapvetően azért a litteraria tágabb fogalmával, az irodalmat az írásbeliség kultúrájával azonosító – részek a legérdekesebbek, hanem az, amikor a 18. századot mint saját közvetlen előtörténetét és irodalmi közegét akarja leírni. Kazinczy a 17. századot Pázmány, Gyöngyösi és Zrínyi nevével határozta meg, s ezt egy új fénykor kezdetének érzékeltette, amely azonban nem hozta azt, amit ígért: „Mit nem ígért az illy szerencsés kezdetű futás! De a békövetkezett gyászos idők elakasztották azt, s a XVIII. századnak mintegy a közepéig alig jelent-meg olly munka, melly ezek mellett figyelmünket magára vonhatná.”¹⁸ Ez a beállítás retorikailag természetesen az ezután bekövetkező, az előzőnél sokkal jelentősebb korszak fölmutatásához szükséges, tartalmilag azonban Bessenyeinek azon mondatának a megfelelője, amelylyel ő a *Magyarságot* elkezdte: „Vallyuk meg, hogy nagyon meg szűkültünk a’ Magyarságba, mellynek ugyan bővségébe soha nem vóltunk.”¹⁹ Ám az a figyelemre méltó, hogy Kazinczy a fénykor elmaradását nem a latin nyelv erőre kapásával vagy hegemóniára való törekvésével, netán a magyarok restségével magyarázta, hanem csupán a nem részletezetten kedvezőtlen né váló időkre fogta – amibe persze sok minden beleérthető, de ezt a szerző nem kívánta konkretizálni. Arra pedig talán nem is érdemes hosszasan kitérni, hogy Bessenyei diagnózisát a magyar nyelvűségben való „megszűkülésről” a 18. század első felének könyvkiadási statisztikái elég egyértel-

¹⁷ „Lehetne az efféle dologba esmerettséget tartani a Sáros Pataki *Collegiummal* is, mert azok a frizérozatlan fejű *Filosofusok* tudnak magyarul s egyéb képpen is.” BESSENYEI, „Magyarság...”, 431. Kiemelések az eredetiben.

¹⁸ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 153.

¹⁹ BESSENYEI, „Magyarság...”, 427.

műen cáfolják,²⁰ nem is szólva a magyar nyelvűség programos hirdetésének Bessenyeit megelőző jelenségeiről,²¹ tehát itt már az 1770-es években sem egy kétségbenvonhatatlan tény felemlítéséről volt szó, hanem egy célzatos és sugallatos (azaz jelentéssel rendelkező) állításról.

Kazinczy a változást nem évszámhoz kötötte, hanem egy periódust nevezett meg mint az új korszak kezdetét: „A hosszas hallgatás végre a nagy Therézia utolsó évtizedében leve gazdagon kipótolva.”²² Azzal, hogy az 1770-es években látta a fordulatot, mondhatni, egy szinte már konszenzusnak tekintő állásponthoz csatlakozott.

Kazinczy ugyanis éppen akkor, amikor a *Tübingai pályaművön* dolgozott, kapta meg Pápay Sámueltól *A' magyar literatura' esmérete* című munkáját (a szerző ezt 1808. május 8-i dátummal küldte el Széphalomra).²³ Kazinczy köszönőlevele augusztus 11-én kelt, s ebben már befejezett munkaként utalt a *Tübingai pályaműre*: „Most pedig Májusnak 28dika olta a' Tübingi kérdésre feleltem egygy Magyar munkával, mellyet osztán nékik németre is lefordítottam, és ezen Schilleri mottó alatt: Stolz will ich den Spanier. (Don Karlos, III. Akt, 10. Auftr.) fel is küldöttem.” Kazinczy valamivel később azt állítja, éppen ennek a munkának az írása közben kapta meg Pápay munkáját – s ezek a szavai akár azt is megengedik, hogy a két mű szövetségese egymásra hatását feltételezzük: „Ezen munka írása alatt vettem Munkádat Szemere Pál által Eggenbergertől. Jól esett, hogy épen ennek írása alatt vettem. Igen sokban segített, vezetett.”²⁴

²⁰ Érdemes áttekinteni a korabeli nyomdáknek a 18. század első felében egyre bővülő kínálatáról szóló adatokat, amelyek természetesen a magyar nyelvű könyvállomány példányszámait is érintették: V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800* (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 150–243.

²¹ Erről lásd: MARGÓCSY István, „A felvilágosodás határai és határtalansága: Kételyek és tézisek az irodalomtörténet historiográfiáját illetően”, *Erdélyi Múzeum* 69, 3–4. sz. (2007): 6–14, különösen: 10–11.

²² KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 153.

²³ Pápay levele, amelyet a küldeményhez mellékel: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1808. máj. 8., in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI): VÁCZY János, (XXII): HARSÁNYI István, (XXIII): BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV): ORBÁN László, (XXV): Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 5:437–439. A továbbiakban: KazLev + kötettség.

²⁴ Kazinczy köszönőlevele: Kazinczy Ferenc Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1808. aug. 11., in KazLev VI, 25–29, 27. Pápay és Kazinczy kapcsolatáról, felfogásuk érintkezéséről és eltérő vonásairól bővebben lásd: BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és*

S ezt ugyan némi túlzás lenne a *Tübingai pályamű* egészére feltételeznünk, de ha csak a két szöveg korszakolására ügyelünk, akkor kétségtelenül van érintkezés – igaz, ez nem feltétlenül azt jelentheti, hogy Kazinczy Pápay koncepcióját követte, hanem lehetett egy közös előfeltevés is (ez látszik a valószínűbbnek) – egyébként Kazinczy sem a Pápay művéről írott német nyelvű, sem a magyar nyelvű recenziójában nem is említette a korszakolás kérdését, voltaképpen csak Révai megítélésével és nyelvi kérdésekkel foglalkozott.²⁵ Ami a folyamat tagolását illeti, Pápay Sámuel 1808-ban megjelent magyar nyelvű áttekintése csak többé-kevésbé (pontos dátum megadása nélkül) határolta be a tőle érzékelt új periódus kezdetét, s az ízesülési pont Mária Terézia uralkodásának az utolsó időszakára, illetve II. József uralkodásának a kezdetére esett.²⁶ A határpont (vagy ebben az esetben talán helyesebb úgy mondani: határsáv) kijelölése ráadásul nem is túlságosan komoly időbeli távlatból történt: Lőkös István kutatásai azt valószínűsítik, hogy Pápay könyvének alapját az 1796 és 1800 közötti, egri líceumi előadásai adták, s a munka alapvetően készen volt 1800-ra, azaz Pápay saját tapasztalatának, az előző nagyjából húsz évnek az élményei sűrűsödtek össze ebben a vélekedésben.²⁷ De megfogalmazódott egy hasonló vélemény latinul is: ugyanebben az évben jelent meg ugyanis Paullus Wallaszky latin nyelvű historia litterariájának második kiadása is. Wallaszky munkáját nemcsak latin nyelvűsége különíti el Pápay művétől, hanem legalább ennyire szemlélete is. Margócsy István a két áttekintés *literatúra*-fogalmát elemezve egyenesen úgy fogalmazott: „Ebből a

a *nyelvkérdés* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010), 252–255. Bíró itt csak a Révai Miklós megítélése körüli nézeteltérésekre szorítkozik, s ez nem is csodálható, hiszen Kazinczy levele is erről beszél a legrészletesebben.

²⁵ Kazinczy 1809 novemberében írta meg Pápaynak, hogy recenziót fog írni a munkájáról: Kazinczy Ferenc Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1809. nov. 13., in *KazLev* VII, 70–73. A német nyelvű recenzió az *Annalen* 1810-es évfolyamában jelent meg, a szerző feltüntetése nélkül: [KAZINCZY Ferenc], [„A’ Magyar Literatura’ Esmérete...”], *Annalen der Literatur und Kunst* 3 (1810): 419–437. Rövidített magyar változata, szintén név nélkül: [KAZINCZY Ferenc], [„A’ magyar Literatura esmérete...”], *Erdélyi Muzéum* 4, 9. sz. (1817): 89–99.

²⁶ PÁPAY Sámuel, *A’ magyar literatúra’ esmérete: Első kötet* (Veszprém: Számmer Klára, 1808), 397–398, 403.

²⁷ Lőkös István, „Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai”, in *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor, 873–900 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974), különösen: 876–877.

szempontból nézve Pápay műve, ha nem is vallja be, vitairatként szolgál Wallaszky *Conspectus*ával szemben.” A legfőbb eltérés pedig összefügg a magyar nyelv státuszának eltérő szemléletével:

Wallaszky ugyanis, a régi Hungarus-tudat egyik utolsó képviselője, a nyelvi különbségek figyelembevétele nélkül sorolja egymás mellé a latin, magyar, német, szláv nyelven keletkezett magyarországi műveket s teljes kulturális körképet próbál adni az ország különböző korszakairól. Pápay kirekesztése épp ellenkező irányulású: az összkultúra semmisnek nyilvánításával akarja a magyar nyelv elsőségét elismertetni. Álláspontja így, lemondva a valóságos, történeti összefüggések teljességéről, komoly torzításokat eredményez.²⁸

A jelentős szemléleti (s ebből következően elméleti-módszertani) különbség ellenére Wallaszky saját historia litterariájában szintén az 1770-es években látta a fordulópontot.²⁹ Az első kiadásban még 1776-ot, a nagyszombati egyetem Budára helyezését mondta ilyennek, ám ezt az 1808-as változatában nemcsak felülvizsgálta, hanem reflektált is erre a módosításra: „In editione priori posueramus initia Instaurationis Litterarum in Hungaria, cum translatione Vniuersitatis Tyrnauia Budam ad an[um] 1776. Sed epocha anni 1770. vti ex hac relatione patet, magis cum veritate historica conuenit.”³⁰ Ez a lábjegyzet a következő című fejezet elején olvasható: „Sectio posterior [...] Tradens Conspectum Reipublicae Litterariae ab instauratione litterarum, id est ab anno M. DCCLXX. ad annum M. DCCC. VII.”³¹ Azaz Wallaszky szerint a magyarországi irodalom legújabb korszaka

²⁸ MARGÓCSY István, „Pápay Sámuel és literatúrája”, *Irodalomtörténet* 62 (1980): 377–404, 389. Azt persze érdemes mindehhez hozzátenni, hogy Pápay természetesen Wallaszky művének első kiadására reagálhatott, a másodikra nem, mert az párhuzamosan jelent meg a sajátjával.

²⁹ Paullus WALLASZKY, *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis Regni ad nostra usque tempora [...]* (Buda: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1808). Mivel Wallaszky nevének a használata egyértelmű állásfoglalást jelentene ezen *hungarus* felfogású tudós etnikai hovatartozása kapcsán (hiszen döntenie kellene, hogy a szlovák vagy a magyar névalakot használjuk-e, ám a helyes döntéshez nincs elegendő történeti fogódzónk), ezért inkább a tőle is használt latin nevet (Paullus Wallaszky) alkalmazom.

³⁰ WALLASZKY, *Conspectus...*, 437.

³¹ Uo.

ka 1770-ben kezdődik, s tart egészen az ő könyvének keletkezéséig, azaz 1807-ig. Persze más megfontolásból jutott közel hasonló eredményre, mint Pápay.

A különböző szemléleti kiindulás ellenére tehát közös a végeredmény a három, szinte egykorú munkában: az 1770-es években kezdődik el valamilyen új korszak. Kazinczy azonban másféle logikát követett, mint két jelentős kortársa, pontosabban máshogy érvelt állítása mellett. Megemlítette a „Prussziai két vérengző háború”-t,³² azaz az örökösödési háborút és a hétéves háborút, s azt, hogy az ekkor felvirágzó német irodalom komoly hatással volt Magyarországon, s hogy többen ekkor kezdtek el magyar nyelven verseket írni (Kazinczy Ráday Gedeont, Orczy Lőrincet, Faludi Ferencet és Teleki Józsefet nevesítette), ám ők – szerinte szeméremből – nem adták verseiket sajtó alá. Ez volt hát az a pillanat, amelyet Kazinczy egy emlékezetes metaforával érzékeltetett: „Horizonunkon egy gyönyörű új Hajnal emelkedett-fel, de még nehéz ködök késleltették a szép nappalnak fényfellövellését.”³³

Ezután említette az új korszak egyetlen, új intézményeként a Magyar Királyi Testőrséget: „Ez [ti. a nappali fény – Sz. M.] végre akkor jött-elő a maga teljes ragyogásában, midőn ez az imádott asszony [Mária Terézia – Sz. M.] a Haza szeretetre legméltób fíjait az 1761 felállított Magyar Testőrző Seregbe felvevé, s alkalmat ada nékik a Bécsi szép világ tónusával megismérkedni.” Ezt az egyszerre institucionális és nemzedéki kezdeményezést pedig Kazinczy három teljesen egyenrangúan említett névvel kötötte össze: „Báróczy Sándor (ezredes, szül. Erdélyben, 1732. 2d. ápril), Barcsay Ábrahám (ezredes, megh. 1806. 3d. mart), és Bessenyei György egyszerre léptek-föl, s a nemzet csudálattal hallá francia izlés után gyalult nyelvöket.”³⁴ Vagyis Kazinczy nem egyetlen ember teljesítményében látta az új korszak indulását, hanem egy önálló alkotókból szerveződő csoport jelentkezésében (s ezt a szemléletet még inkább elmélyítette, hogy a továbbiakban is beszélt az ehhez a csoporthoz csatlakozó alkotókról, például Ányos Pálról).

³² KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 153.

³³ Uo., 153–154.

³⁴ Uo., 154.

Ezzel a korszakértelmezéssel Kazinczy egy olyan periódusról formált véleményt, amelyhez neki magának is köze volt (az itt s ezek után emlegetett alkotók egy kisebb része is még életben volt a *Tübingai pályamű* fogalmazásakor). Kazinczy például említette is a folyóirat-irodalom addigi teljesítményeit – egyébként úgy, hogy a lapok szerkesztőit nem hozta szóba, s így azt sem tette világossá, hogy a magyar nyelvű folyóiratok közül kettőben (a *Magyar Museumban* és az *Orpheusban*) személyesen is részt vett.³⁵ Vagyis nem árulta el a személyes kötődését (egy jelíges munkában ez amúgy egyet jelentett volna a szerzőség felfedésével), ám még így is feltűnő, hogy a pályázatra beérkező anyagot véleményező, szlovén nemzetiségű (magyarul nem tudó) Jerner Kopitar a számára csak jelígesen hozzáférhető szövegek közül egyet próbált meg azonosítani, s a 4-es számú pályamunka kapcsán le merete írni a következő (egyébként helyesnek bizonyuló) feltételezését: „Wenn wir uns nicht sehr irren, so ist der Dichter Kazinczy der Verfasser”.³⁶ Ezt már a szövegét kiadó Heinrich Gusztáv is érezhető meglepődéssel nyugtázta egy lábjegyzetben („Vajon milyen alapon találta ezt ki?!”),³⁷ s kérdésére jóval később Fried István adta meg a feleletet. Kopitarnak nem kellett szövegbéli utalások vagy stiláris jellemzők alapján következtetnie, hiszen a *Wiener Allgemeine Literatur-zeitung* – Kis János közvetítése révén – közölte Kazinczy szövegének egy részét,³⁸ s ha valaki ezt olvasta (Kopitar munkatársa volt a lapnak), nem volt túl nehéz a jelíges dolgozatban ráismernie Kazinczy szerzőségére.³⁹

A Kazinczytól képviselt szemlélet nem is maradt hatás nélkül. Anál is kevésbé, mert a kéziratban maradt pályaműnek az a része, amely éppen az előbb említett részletet is tartalmazta, nemcsak németül, hanem magyarul is megjelent nyomtatásban, tehát igen könnyen hozzá-

³⁵ Uo., 155.

³⁶ Uo., 183.

³⁷ Uo., 183.

³⁸ KAZINCZY Ferenc, „Ueber den Wachstum der ungarischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu den neuesten Zeiten”, *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung* 2, 43. sz. (1814): 681–689.

³⁹ „HEINRICH, i. m. 183. töprengett: honnan tudhatta a bírálatra fölkért, magyarul nem tudó Kopitar, melyik pályamű szerzője Kazinczy. Szövegünk ismeretének tudatában egyszerű a válasz: a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* cikke derenghetett föl előtte.” FRIED István, „Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 597–605, 601.

férhető volt: az *Erdélyi Muzéum* 1814-es évfolyama közölte csekély mértékű stiláris eltérésekkel, a sokat mondó *A' magyar literatura történetei* címmel.⁴⁰ A hatás tehát nem csodálható. Ám ez a hatás igen komoly átértelmezésekkel és módosításokkal épült bele aztán a magyar irodalomtörténeti hagyományba. Láttuk, a fordulópontként megadott évtized más, egészen eltérő kiindulású gondolatmenetekben is azonos volt, s annak is van párhuzama, hogy ezt a kezdetet intézménytörténeti szempontból kell megragadni – ám az már mindenképpen hangsúlyos állítás, és sem Wallaszky-nál, sem Pápay-nál ilyen formában nem lelhető föl, hogy ez az intézmény éppen a Magyar Királyi Testőrség. Ugyanakkor viszont Kazinczynál hiányzik a punktuális kezdet, azaz a változás egyetlen évszámhoz kötése, s az is, hogy a fordulatot egyetlen írószemélyiségnek vagy egyetlen műnek tulajdonítsa. Igaz, az ő koncepciójában benne volt az a lehetőség, hogy egy ilyen irányú szűkítéshez szolgáljon alapul. S akkor, amikor Toldy Ferenc fél évszázaddal később kialakította a saját nemzeti irodalomtörténetének korszakbeosztását, éppen ebbe az irányba tette meg az első lépést – még ha az a közkeletivé vált koncepció, amely az újabb irodalom (vagy éppen a felvilágosodás) kezdetét 1772-ben és Bessenyei György *Ágis trágédiája* című drámájának megjelenésében vélte megtestesülni, nem Toldy állításaiban bukkant föl először, hanem Beöthy Zsoltnak a Toldyn alapuló, de ezt jelentősen és árnyalatlanul leegyszerűsítő megfogalmazásában.⁴¹ Kazinczy *Tübingai pályaműve* azonban feltétlenül az egyik komoly előzménye a magyar irodalomtörténet 18. század végi, 19. század eleji fejlődéstörténeti koncepcióinak, s akár a közvetlen, szövegszerű hatás lehetősége is fölsejlik körülrte. Amikor tehát Toldy teljesítményén gondolkodunk, akkor nem

⁴⁰ A közlemény a következő szerkesztői bevezetővel látott napvilágot: „Ez a' töredék Kazinczy Ferencz Urnak azon pályá-írásából van kivéve, mellyet a' Tübingai Könyváros Cotta által kihirdtetett tudva lévő kérdésre, néhai B. Prónay László Úr ő Excellenziajától egy bártárságos [sic! – Sz. M.] levélben megkérettetve, Feleletül kidolgozott. A' Kiadó úgy tudja, hogy a 21 pályá-írás Tübingába ugyan elérkezett, de ítélet alá eddig elé egyik se vétetett. Felvesszük ide ezt az interesszáns cikkelyt, mivel az egész Munka, melly magyar kidolgozásból vagyon németre fordítva, talán még sokáig nyomtatatlan fog maradni.” [KAZINCZY Ferenc], „A' magyar literatura történetei: Töredék”, *Erdélyi Muzéum* 1 (1814): 1–10, 1.

⁴¹ Ennek bizonyítására lásd: SZILÁGYI Márton, „Az eredet dilemmái: Az 1772-es korszakhatár kérdéséhez”, *Irodalomtörténet* 101, 3. sz. (2020): 255–270.

csupán Pápay és Wallaszky forrásmivoltát kell feltételeznünk – még ha ez műveik publikussá válása és nagyobb hatóköre folytán egyszerűbb is –, hanem Kazinczy rejtettebben ható, de a legvilágosabban s a legkorábban itt kifejtett víziójának a közvetítő erejével is számolnunk kell, hiszen ahogyan ezt a Kazinczy-levelezésben talált, elszórt adatok bizonyítják, meglehetősen sokan ismerték kéziratos formájában is.⁴² Mint ahogy azzal is érdemes számolni, hogy az irodalomtörténeti hagyomány további kiépülésében kulcsszerepet játszó Kölcsey-szöveg, a *Nemzeti hagyományok* szintén aligha volt független Kazinczy *Tübingai pályaművétől*⁴³ – s Kölcsey annyiban is erősen továbbvitte a szubjektív érdekűvé tett korszakképzés (Bessenyei *Magyarság* című röpiratától eredeztethető, de Kazinczytól is alkalmazott) sajátos hagyományát, hogy saját maga is egy személyes írói szerepértelmezésnek rendelte alá az irodalmi múlt jelenbe érő folyamatának a fölrajzolását: ezért tekinthette axiómának, hogy a „nemzeti hagyományok” az irodalom történetével azonosak, illetve hogy az irodalomtörténet nem az összes műnem története, hanem csakis a verses műfajok (a költészet) történetével azonosítandó.⁴⁴ Kazinczy ugyan az efféle logikai előfeltevésektől éppen eltekintett az irodalomtörténeti érdekű gondolatmenetében, de pályaműve elejének tanúsága szerint ő sem volt teljesen érintetlen az érvelés személyes érdekűvé formálásától.

Csak ezt a leginkább mégiscsak a következő nemzedékhez tartozó Kölcsey tanulmányán lehet a legjobban látni.

Érdemes azonban felfigyelni arra, hogy a magyar irodalom történetéről szóló korai összefoglalások – minden szakszerűsége törekedésük ellené-

⁴² Azoknak a névsorát, akik ismerték a kéziratban maradt mű szövegét, Fried István szedte össze: „Elfelejtett részletek...”, 600.

⁴³ Most csak arra utalnék, hogy Kölcsey Ferenc bizonyosan olvasta az egész kéziratot *Tübingai pályaművet*, s készített is belőle egy kivonatot, igaz, nem az irodalomtörténeti részekből: KÖLCSEY Ferenc, „A’ Magyar nyelv’ Bildsamkeitjáról Kazinczynak Tübingi pályairásából [Széphalom, 1814. október 16.]”, in KÖLCSEY Ferenc, *Nyelvtudományi munkák*, kiad. ONDER Csaba, Kölcsey Ferenc minden munkái (Budapest: Universitas Kiadó, 2021), 218–224, jegyzetek: 891–899. Kölcsey művéről lásd bővebben a következő kötet tanulmányait: FÓRIZS Gergely, szerk., *Szívből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*, Hagyományfrissítés 1 (Budapest: Reciti Kiadó, 2012).

⁴⁴ Vö. SZILÁGYI Márton, „A »pórdal« státusza a *Nemzeti hagyományokban*”, SZILÁGYI, *Omni-árium...*, 142–158.

re – erősen alanyi érdekeltségű szövegek, nem tudnak, s nem is akarnak elvonatkoztatni attól, hogy az összefoglalás szerzője egy olyan történet elmondására vállalkozik, amelynek ő maga is részese. S ez erősen (vagy kevésbé észrevehetően) nyomot hagyhat a szöveg retorikai és tartalmi felépítésében is.

Kazinczy pályaműve ezt példázza.

HEGEDÜS BÉLA

Kazinczy, a törvényhozó filológus

Az irodalomtörténet mint érv a magyar államnyelv mellett

Bevezető

Számos dilemmával szembesül az, aki a *Tübingai pályaművel* kezd foglalkozni. Az első és legfontosabb kérdés, hogy pontosan melyik, milyen nyelven írt szövegen kell megkezdeni a vizsgálódást? Fried István nagyon pontosan állapította meg, hogy mint sok Kazinczy szövegnek, ennek is több változata létezik, de ezek létrejöttének oka nem a szerzőre egyébként jellemző tökéletesítés, hanem a néha kényszerítő körülmények.¹

Továbbá tisztázásra szorul az is, hogy vajon mennyiben tekinthető az írás, írások a Tübingenben megjelent kérdésekre adott válaszként? Hiszen, ha belegondolunk, Kazinczy nem csupán átrendezi a kérdések sorrendjét, de munkájának egy részében mintha nem is törekedne az érvelő válaszadásra. A valójában csak a rendelkezésünkre álló német szövegváltozatból rekonstruálható szerkezeti felosztása is beszédes. Feltűnő sajátossága,

* A szerző a BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

¹ FRIED István, „Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 597–605, 598.

hogy – már csak mennyiségi szempontból is – állítása mellett, miszerint a magyar nyelv használata szükséges a polgári eljárások során, legnagyobb számban és terjedelemben magyar irodalmi-, irodalomtörténeti példákat hoz fel. Kétségtelenül – s most Kazinczyhoz hasonlóan látszólag cáfolhatatlan érveléssel lépek elő – egy nyelv bármiféle alkalmasságát az mutatja, ha minél inkább képes minél több elképzelhető dolgot kifejezni, s legyünk őszinték, ezen elképzelhető dolgoknak semmiképpen sem kell közvetlen valóságreferenciával bírniuk. Mégis meghökkentő ez az arányeltolódás, különös tekintettel az eredeti kérdések irányultságára.

Más szempontból viszont szerencsés helyzetben vagyunk, mert ugyanannak a szövegnek nagy részét össze tudjuk hasonlítani két különböző nyelven. Régi mániám, hogy azért nem értjük jól (*jobban*) néhány régebbi szövegünket, mert hajlamosak vagyunk a szavaknak, szóalakoknak a mai jelentésüket tulajdonítani, miközben az *jobbára* a közvetlen szövegkörnyezetükből rekonstruálható. Ráadásul Kazinczy érvrendszere is erre az egyszerű megfigyelésre épít szövegének egy pontján.

Mivel nagy jelentőséget tanúsítok én is annak a ténynek, hogy Kazinczy átrendezi és -formálja az eredeti kérdések sorrendjét és tartalmát, ezért a továbbiakban arra koncentrálok, hogy ezt értekezésének szövege miként támasztja alá, mely argumentumokon keresztül jut el az irodalom mint végső érv tételéig.

A szövegváltozatok és szerkezetük

Szövegváltozatok

Fried István 1991-es,² de aztán különösen Ajkay Alinka 2017-es rendkívül izgalmas tanulmánya³ és a 2018-ban megjelent, a témának szentelt monográfiája⁴ is arra figyelmeztet, hogy a szövegnek, szövegeknek minél

² Uo.

³ AJKAY Alinka, „»A' Magyar Nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől«: Kazinczy pályaművének kiadás-, kutatás- és recepciótörténete”, *Magyar Könyvszemle* 133 (2017): 213–236.

⁴ AJKAY Alinka, „*Inkább magyarul? Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye* (Budapest: Universitas Kiadó, 2018).

hamarabb el kell, hogy készüljön a kritikai kiadása, mert a szövegváltozatok egymáshoz való viszonyának irodalomtörténeti tétje van!

Különösen fontos lenne annak tisztázása, hogy a rendelkezésre álló magyar szövegváltozataink (az úgynevezett *Akadémiai kézirat*⁵ és a *Debreceni kézirat*⁶) vajon a már kéziratban megsemmisült, német változat Kazinczy általi visszafordításai, vagy ezek, illetve ezek egyike az eredeti, magyarul kidolgozott szöveg? Miért is fontos ez? Nos, ennek az egyes fogalmak összehasonlítása során van különös jelentősége. Nem mindegy ugyanis, hogy Kazinczy a német nyelvből kiindulva ad meg egy magyar fogalmat, vagy esetleg a magyar fogalmak az elsődlegesek, s így az azok helyén álló német feltehetőleg nem Kazinczy leleménye? Mivel ezt a kérdést ma még nem lehet eldönteni, ezért ezt egyszerűen félreteszem, s átérek a szerkezetre.

A kérdések és válaszok sorrendje

Mint azt már több kutató is rögzítette, de talán jelentőségéhez mérten mindedig Bíró Ferenc elemezte 2010-es nagymonográfiájában,⁷ Kazinczy jelentős mértékben átalakítja az eredeti kérdések sorrendjét. Pontosabban nem csupán a sorrendjüket változtatja meg, de össze is vonja őket, illetve külön fejezetben válaszol valójában fel sem tett kérdésekre is.

Mint tudott, az első kérdés (C1) arra irányult, hogy vajon sértené-e a magyar mint hivatalos nyelv elfogadása a hazai kisebbségek jogait? A második (C2) már a magyar nyelvre, annak alkalmasságára (bír-e „nothwendig erforderliche Ausbildung”-gal) kérdez rá. A harmadik, tényleg nagyon cselesen megfogalmazott kérdés (C3) a feltételezett állapot, tudniillik a Magyar Királyság területén hivatalossá tett magyar nyelv következményeit (előnyeit, hátrányait) firtatja politikai, kereskedelmi és tudományos szempontból.⁸

⁵ Kiadása: KAZINCZY Ferencz, *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, szerk. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916), 125–177.

⁶ Kiadása: АЖКАУ, „*Inkább magyarul*”..., 190–222.

⁷ BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010).

⁸ A kérdések a *Hazai Tudósításokban* megjelent fordítás szerint: „[C1] Mennyiben lehetséges, tanácsos, és a Magyarországban, s vele öszvekapcsolat apróbb Tartományokban

Tehát nem a magyar nyelv, hanem az ország egésze szempontjából várják a ravasz titkosszolgálati urak a választ.

Legyünk őszinték, az első, egyébként tényleg jogos kérdést leszámítva meglehetősen provokatív kérdések ezek – még a mai olvasó számára is. De talán igazunk van akkor is, ha azt gondoljuk, hogy nem csupán az indulat vezette Kazinczyt, amikor saját pályaműve szerkezetét a kérdések által sugallottól eltérően alkotta meg. Dolgozata négy részből áll, az elején egy cím nélküli bevezetővel. Az első, már címmel bíró fejezet az egyik feltett pályakérdésnek sem feleltethető meg, viszont nagyrészt már a címadással is tisztázza saját álláspontját: „Welche ist die Sprache, die das Wohl und die Ehre der ungarischen Nation zur Civilsprache erhoben wünscht?” – „Melly nyelvet kíván Magyar-Országban polgárinak – (igazgatásbeli, törvénykezési és iskolai nyelvnek) – a Nemzet java és dicsősége?”⁹

A második címmel ellátott fejezetnek már nem ismerjük a magyar címváltozatát. Kazinczy ebben a C1 és C3 kérdéseket, tehát a nemzetiségek jogait érintőt és a hivatalossá tett magyar nyelv előnyeit és hátrányait firtatókat vonja össze szinte szó szerint. Munkájának ez a legrövidebb része, Heinrich alapján 12 oldal:

In wie weit würde es ausführbar, rätlich, mit dem Wohl und mit den Privilegien der verschiedenen, das Königreich Ungarn und die mit demselben vereinigten Länder bewohnenden Nationen vereinbarlich sein, die ungarische Sprache ausschliesslich zur einzigen Geschäftssprache bei Verhandlung der öffentlichen Angelegenheiten, bei der Justizpflege und bei dem öffentlichen Unterrichte zu erheben? und welches sind die Vorteile, welches die Nachteile, die hieraus in politischer, kommerzieller und literarischer Hinsicht entstünden?¹⁰

lakó külföldi Nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztetendő, a Magyar Nyelvet egyedül magát Hivatalbéli nyelv tenni a köz Tisztségeken, az Igazság kiszolgáltatásában, és a Tanításban? [C2] El vagy-e a nyelv erre így készülve [nothwendig erforderliche Ausbildung], a mint elkerülhetlen szükséges? [C3] Micsoda hasznok, vagy micsoda károk származhatnak ebből polgári, kereskedő, és tudománybéli [literarischer] tekintetben?” Idézi: KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 6.

⁹ Uo., 49, 138.

¹⁰ Uo., 67. „Mennyire volna megvalósítható, tanácsos, a Magyar Királyságban és a vele egyesült országokban lakó különböző nemzetek jólétével és kiváltságaival összeegyez-

A harmadik címmel bíró fejezetének sincs meg a magyar címváltozata, de az szinte egy az egyben megfeleltethető a kiírás második (C2) kérdésének: „Besitzt die ungarische Sprache die hiezu unumgänglich erforderliche Ausbildung?”¹¹ Messze ez, az úgynevezett irodalomtörténeti fejezete a leghosszabb: 45 oldal Heinrich Gusztáv kiadásában. Látható tehát, hogy nem csak arról van szó, hogy a második kérdés a harmadik helyre került, de emellett teljesen igaza van Bíró Ferencnek, amikor azt feltételezi, hogy a „[...] kérdés és a rá adott válasz láthatóan azért kerül a harmadik helyre, mert Kazinczy számára ez az elsőrendű kérdés, s csak így jut megfelelő tér a kifejtésre”.¹² Persze, ezzel az erővel lehetett volna az első is, de mint láttuk, abban Kazinczy egy teljesen új megválaszolendő kérdést írt a maga számára. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a bevezető, a teljesen új kérdést megválaszoló első és a két kérdést összevonva taglaló második fejezet mintegy elővezeti a harmadikban kifejtetteket.

Magyarázatok a hosszú irodalomtörténeti fejezetre

Még mielőtt ennek vizsgálatába belekezdénénk, nézzük meg röviden, hogy a kutatástörténet eddig hogyan viszonyult a harmadik fejezet terjedelméhez. Partikuláris kérdésnek tűnhet, de az alább bemutatandó két válasz igenis fontos dolgokra hívja fel a figyelmet. Szerintem izgalmas kérdés, hogy vajon tényleg azért a jelentős terjedelmi eltolódás, mert – ahogy Fried István feltételezi – a magyar nyelvű szépirodalom, poézis, szemben pl. a szláv nyelveken születettekkel, nem volt ismert a birodalom más területein, már csak a nyelvünk egyedülisége miatt sem. Erre mintha maga Kazinczy is utalna, amikor a szláv nyelvek elterjedtségéről és ismertségéről ír egy ponton. De a néhány évvel később önállóan, magyarul és németül is megjelent fejezet szerkesztői utalnak arra, „hogy a németországi és az ausztriai irodalmi-tudományos körökben a magyar irodalom és a tudomá-

tethető, ha a magyar nyelvet a közügyek tárgyalásánál, az igazságszolgáltatásban és a közoktatásban kizárólagos nyelvvé tennénk, és milyen előnyök, és milyen hátrányok származnának ebből politikai, kereskedelmi és irodalmi tekintetben?” Ford. H. B.

¹¹ Az eredeti kérdés pontosan: „Besitzt diese Sprache die hiezu unumgänglich nothwendig erforderliche Ausbildung?” Uo., 4. „Vajon bír-e a magyar nyelv az ehhez szükséges kiműveléssel?” Ford. H. B.

¹² Bíró, *A legnagyobb pennaháború...*, 433.

nyosság aligha volt ismertnek mondható. Annak ellenére, hogy mennyiségileg nem kevés az, ami megjelent [...]”, de ezt is ellensúlyozta a bécsi „[...] propaganda, amely a magyar nemesség egy részének határozottan ellenzéki magatartása miatt igyekezett a maga jó hírét, civilizatorikus küldetését, valamint ennek az ellenzéknek rossz hírét kelteni”¹³

Fried 1991-es felvetése szerint tehát nem elméleti, hanem inkább gyakorlati oka volt az érvrendszer terjedelmi arányai eltolódásának. Ehhez képest Bíró Ferenc már idézett monográfiájában a következőképpen fogalmaz:

Kazinczy a magyar nyelvről gondolkodva lényegében szinte kizárólag az írott nyelvben gondolkodott, nem azért, mintha a nyelv kettészakadt volna számára beszédre és írásra, hanem azért, mert az írás – az évtized második felétől pedig kizárólag az irodalom – volt az a terület, ahol be tudott avatkozni a nyelv életébe.¹⁴

Ehhez értett a leginkább, mármint az irodalomhoz, továbbá annak a történetéhez (hiszen annak megalkotásában egész életében jelentős szerepet igyekezett játszani), s ezáltal azon keresztül tudhatta a legnagyobb hatást kifejteni. Amennyiben *Pályaműve* elsődlegesen magyar olvasók számára készült volna, minden további nélkül el is lehetne fogadni ezt az érvelést. Viszont nyilván tisztában kellett lennie azzal, hogy dolgozatát olyanok fogják olvasni (akár a titkosrendőrök), akik sem az ő munkásságát, sem a magyar irodalmat nem ismerik. Ezért azt gondolom, hogy nem lehet kizárni az eljárása mögötti elméleti megfontolásokat sem. Márcsak azért sem, és erre Bíró Ferenc szintén felhívja a figyelmet, mert ez a korszakban német nyelvterületen sem volt szokatlan gyakorlat (Jenisch és Herdert hozza példaként).¹⁵ A nemzeti nyelv kurrens állapota és a nemzeti nyelven írt irodalom közötti viszony összefüggéseit könnyű belátni. Ez magyarázhat

¹³ Továbbá: „Minthogy a külföld a fordítások csekély száma miatt nem rendelkezett kellő mennyiségű információval a magyar irodalomról (s a magyar tudományos munkáknak csak egy része volt a kor színvonalán), a bécsi propaganda sugallása jóval szélesebb körökhöz jutott el, mint a lelkes, jószándékú ismertetőik igyekezetének eredménye.”

FRIED, „Elfelejtett részletek Kazinczy...”, 603–604.

¹⁴ BÍRÓ, *A legnagyobb pennaháború...*, 432.

¹⁵ Uo., 433.

ja azt is, hogy a harmadik fejezete egyszerre irodalomtörténet és kortárs irodalmi antológia.

Érvrendszer a magyar (anya)nyelv használata mellett

Kazinczy a kérdést – mármint hogy a magyar nyelv lehet csak az egyedüli lehetséges polgári nyelv – mindenféle érvelés nélkül, mintegy természeti törvényszerűsége utalva, hivatkozva eldönti már dolgozata legelején. Különös figyelmet érdemel szerintem az a néhány – szerinte bizonyításra nem szoruló s egyúttal nem is cáfolható – érv, amelyekkel él, hiszen ezekhez képest megnő minden általa kifejtett dolog jelentősége.

Bizonyításra nem szoruló érvek

A számozatlan *Bevezető* rész legelső mondatai így hangzanak (a továbbiakban, ha van, a magyar szöveget idézem):

A haza-szeretete egyyike a természet legszentebb érzéseinek. Nem rettegi az az értelem itéletét, de nem vár annak felszabadítása s javallása után, s a vett jóknak hálás emlékezetek nélkül is foganattal hat minden el nem fajult szívben. Szent az, mint a gyermeki hűség és szülei szeretet.¹⁶

A következő, szerinte magyarázatra nem szoruló tételét az első, általa fel-tett kérdésre választ adó fejezetben írja, s ennek magyar változata a *Debreceni kéziratból* ismert:

A' magyar nemzetnek tulajdon öltözete 's nyelve van, melly által magát minden Europai nemzetektől megkülömbözteti. Valamint hozzá az nem illenek, hogy köz helyen, hol a' nemzet úgy lép-fel mint nemzet, idegen

¹⁶ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 127. „Vaterlandsliebe gehöret in die Zahl der Gefühle, die die Natur der Brust des Menschen einflösst. Sie scheuet den Richterstuhl der kaltem Vernunft nicht; aber sie wartet nicht auf ihren Beifall und wirkt auch ohne Rücksicht auf erhaltene Wohltaten in jedem unverdorbenen Herzen. Sie ist heilig wie die kindliche Liebe und die elterliche Zärtlichkeit.” Uo., 37.

öltözetben jelenjék-meg: úgy nem illik, hogy a' hol a' maga méltósága' érzésében kell szöllania, idegen nyelven szölljon. Ennek oka a' dolog' természetében fekszik, 's nem kíván bővebb magyarázatot.¹⁷

Az utolsó mondat a német változatban még bővebb, még erősebb: „Der Grund hievon liegt in der Natur der Sache und fordert keine weiteren Erläuterungen, *keine Beweise*.”¹⁸ Tehát nem csak egyszerűen *magyarázatra* nincs szükség, hiszen *bizonyításra nem szoruló tényről* van szó, s ebből következik – bár leírva nincs –, hogy ez nem csak a magyar nyelvre és nemzetre érvényes kijelentés.

Talán ennél is érdekesebb egy másik szöveghelye, ahol az anyanyelv melletti kiállást *patriotizmus*ként megnevezve az akkoriban megbélyegző véleményekkel száll szembe. A szöveghely magyar változata szintén csak a *Debreceni kézirat*ban található meg, némi fontos eltéréssel a némethez képest:

Újabb Philosophusaink sokat emlegetik, hogy a' partiális patriotismus kárára van az egésznek, 's azt mi is úgy hisszük, – de csak azon esetben, mikor az ellenkező czélt arányoz. [...] Valóban ezek nem látszanak érteni a' teremtő természet' bölcsességét, melly az **eggyiséget a' sokféleséggel** jól tudta eggyeztetni.¹⁹

Ezek az állítások képtelenek, és nem kívánnak czáfolást.²⁰

¹⁷ АЖКАУ, „*Inkább magyarul*”..., 212. „Die ungarische Nation hat ihre eigene Sprache, ihre eigene Kleidung, durch welche sie sich von allen Völkern Europas unterscheidet. So wie sie sich das nicht schicken würde, dass wir dort, wo die Nation als Nation auftritt, fremd gekleidet erscheinen: ebenso unschicklich wäre es, dass wir dort, wo wir im Gefühle unserer Selbstheit zu sprechen haben, in einer fremden Sprache sprechen. Der Grund hievon liegt in der Natur der Sache und fordert keine weiteren Erläuterungen, keine Beweise.” KAZINCZY, *Tübingai pályaműve*..., 63.

¹⁸ Uo. Kiemelés tőlem: H. B. „Ennek oka a dolog természetéből fakad, és nem igényel további magyarázatot, sem bizonyítékot.” Ford. H. B.

¹⁹ АЖКАУ, „*Inkább magyarul*”..., 214. Fettel a ritkított szedést jelzem. „Unsere neuen Philosophen sprechen viel davon, dass der partielle Patriotismus dem Ganzen Eintrag tut, und wir gestehen dieses ein; doch nur in Fällen, wenn jener auf ein entgegengesetztes Ziel zuläuft. [...] Wahrlich diese Philosophen scheinen die Weisheit der schaffenden Natur, welche Einheit und Mannigfaltigkeit in eine so schöne Harmonie zu bringen verstand, nicht einzusehen.” KAZINCZY, *Tübingai pályaműve*..., 65.

²⁰ АЖКАУ, „*Inkább magyarul*”..., 215.

Az utolsó mondata hiányzik a Heinrich-féle kiadásból, de szinte érezni a (volt) szabadkőműves Kazinczy indulatát, ahogy odairja azt a magyar szöveg után.

Tulajdonképpen az „egységet a sokféleséggel jól egyeztető bölcsesség” nehezen cáfolható hangján szól akkor is, amikor a *hazafi* fogalmát határozza meg elsősre némiképp meghökkentő módon. Ez a szövegrész csak németül maradt fenn, de abban is a magyar kifejezést használja:

Alles was im Lande lebt ist Hazafi: (Sohn des Vaterlandes) oder fremd; ausser diesen zweien ist nichts drittes da. Alle die hier geboren sind oder die hier durch ein mehrjähriges Verbleiben, Besitz- oder Bedienung zu Gliedern der Nation geworden sind, sind Hazafiak, sind Ungarn. Die zwei Benennungen sind wahre Synonyme.²¹

A *hazafi-idegen* dichotómia kizár minden más lehetőséget, de a legmeglepőbb, hogy a *hazafi* és *magyar* kifejezéseket ebben a kontextusban igaz szinonimának nevezi. Nos, talán kevésbé lesz meglepő, ha némileg ahistorikusan egy korához képest néhány évtizeddel korábbi fogalmat helyezünk a magyar helyébe: mindannyian, akik a hazában élnek, vagy *hungarusok*, vagy *idegenek*, e kettőn kívül nincs harmadik lehetőség.

A fentieket összefoglalva: a *hazafik hazaszeretete* a természet/bölcsesség adománya, mint az is, hogy ezt megkülönböztető jelek fejezik ki, de ez az elkülönülés nem jelent rossz értelemben vett, elkülönülő patriotizmust! Ebben az értelemben vett hazafiként nem a saját nyelven megszólalni mindezek szerint a természet törvényeivel szembenemő cselekedet, végeredményben bűn. Kijelenthetjük, hogy Kazinczy tanulmányának bevezető és első fejezetében – bár nem a kiírt kérdésre válaszolva – de megválaszolta a kérdést úgy, hogy ahhoz nem szükséges a magyar nyelv fejlettségét, alkalmasságát firtatni.

²¹ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 68. „Mindenki, aki az országban él, Hazafi: (a haza fia) vagy idegen; e kettőn kívül nincs harmadik. Hazafiak, magyarok mindazok, akik itt születtek, vagy több éves itt tartózkodással, birtoklással, vagy szolgálattal a nemzet tagjaivá váltak. A két megnevezés valódi szinonima.” Ford. H. B.

Jogi, közrendi-teológiai és történelmi érvek

Elsőre talán meglepőnek tűnhet, de Kazinczy a magyar mint jogi, közrendi nyelv melletti érvelése során gyakran él egyházi-teológiai párhuzamokkal. Egyik első, lehetséges állapotként felvetett példájában a törvény még latin nyelvű, de az annak talaján álló perek, tulajdonképpen tehát annak értelmezése, applikációja már magyar nyelven történik. Felvetése szerint már ez a helyzet sem okozhat problémát a törvény alkalmazása során, hiszen: „[...] mint a hogyan a Vallástanítók tarthatnak a *hitnek csorbája nélkül* templomi s iskolai tanításokat a magyar nép közt magyarul, ámbár a Vulgata deák, az Új-Testamentom görög, az Ó pedig zsidó nyelven vagyon írva”.²² A 19. század elején tulajdonképpen már ez is cáfolhatatlan érvek számíthatott, de Kazinczy továbblép (előre), s felveti annak lehetőségét is, hogy maga az alkotmány, a törvény is nemzeti nyelvű lehet. Érvelésében itt már keverednek a vallási és a nyelvelméleti elemek:

Azoknak ellenvetésekét, kik attól rettegnek, hogy ha a constitutionális deák nyelv eltöröltetend, maga a constitutio is veszedelmes tántorgatásokat fog szenvedhetni, utolsónak hagytuk. Ezeknek idéetlen rettegések hasonló az azokéhoz, kik hasonló okból akarnak a hit ügye eránt kétségbe esni. De ha a Deák Nyelvnek elhagyása semmi kárt nem vont a déli Német-s az Olasz- s Spanyol- és Portugall-ország lakosai között a vallásra: miért kellene annak miköztünk lenni károsnak?²³

Az értő titkosrendőr-kolléga olvasókra nyilván számító református Kazinczy jó érzékkel sorolja fel Európa jelentős katolikus nemzeteit példaként:

²² Uo., 145. Kiemelés tőlem: H.B. „[...] ebenso wenig als es der Sache der Religion schaden kann, dass der Unterricht in Kirchen und Schulen bei uns ungarisch vorgetragen wird, da doch die Vulgata in der lateinischen, die Bücher des alten Testaments in der hebräischen und die des neuen in der griechischen Sprache geschrieben sind.” Uo., 58.

²³ Uo., 147. „Wir haben den Vorwurf derer, die darüber zittern, dass wenn die lateinische Sprache, die konstitutionell ist, abgeschafft werden wird, auch die Konstitution selbst mächtige Zuckungen erleiden muss, ganz zuletzt gelassen. Ihre unzeitige Besorgniss gleicht der Besorgniss derjenigen, die aus einem ganz ähnlichen Grunde für die Sache des Glaubens verzweifeln wollen. Wenn aber die Abschaffung der lateinischen Sprache in Süddeutschland und in Italien, in Spanien und in Portugal der Religion keinen Eintrag gemacht hat, wie soll sie hier nachtheilig sein können?” Uo., 62.

lám, a nemzeti nyelvű *constitutio*, tehát a *Biblia* inkább járt a (katolikus) hitnek a megerősödésével, mint gyengülésével. Ennek itt még ki nem fejtett oka nem más, mint annak feltételezése, hogy maga a *constitutio* ideája, eszméje némiképp független annak konkrét nyelvi megvalósulásától, tehát a partikuláris nyelvi megvalósulás *csupán szóalak*, a jelentés attól valamilyen elkülönül. Erre a gondolatára még visszatérek, ellenben ezen a ponton feltétlenül idézni kell a *Debreceni kéziratot*, amely eltér és bővebb a fentitől:

Azoknak ellenvetéseket, a' kik attól rettegnek, hogy ha a' constitutionális deák nyelv megszűnik, maga a' constitúció is elenyészhet, utoljára hagytuk. Hasonlít ezeknek idéltlen félelmek az azokéhoz, a' kik hasonló okból a' hitét rettegnek. De ha Káldi a' hitnek kára nélkül fordíthatta a' Szent-Írást, 's Pázmány, Lépes Bálint és más Püspökök vallást tanító és védő írásaikat írhattak magyarul 's ez által híveiket még erősítették a' hitben; ha nevezetesen az olasz földön, a' hazai dolgoknak haza nyelven vitele nem árt a' hitnek: mit kell itt rettegni?²⁴

E szövegváltozat mintha inkább szólna egy feltételezett magyar nyelvű s egyúttal katolikus olvasóközönségnek. Ezáltal a *Debreceni kézirat* az, amely egyértelműen állásfoglalást tesz a magyar nyelvű alkotmány, nem pedig általában a partikuláris nyelveken írt *constitutio* mellett.

Az anyanyelvhasználat melletti ún. történeti érvei közül csak egyet szeretnék kiemelni:

A történet [történelem – H. B.] nem ismér csak egy nemzetet is annyi sok között, melly a maga törvényeit idegen nyelven szabta, köz dolgait idegen nyelven vitte, a *tudományokat* idegen nyelven mivelte volna. [...] Érzette mindenik, hogy a mit a társaság minden tagjának kell tudni, annak előadására alkalmatlan szer az a nyelv, mellyet legkevesebben értenek, és hogy meg van alacsonyítva a nemzet, melly ezek körül nem a magáéval él, hanem idegennel.²⁵

²⁴ АЖКАУ, „Inkább magyarul?...”, 212.

²⁵ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 138. „Die Geschichte kennt unter so vielen nicht eine Nation, die ihre Gesetze in einer fremden Sprache verfasst, ihre Angelegenheiten in einer fremden Sprache geführt, die *Wissenschaften* in einer fremden Sprache kultiviert hätte. [...] Sie fühlten wohl, dass zum Vorträge desjenigen, welches von jedem Gliede der grossen Gesellschaft gewusst und gekannt werden sollte, diejenige Sprache, welche von

Két dolog miatt is érdekes ez az idézet. Egyrészt a gondolatmenet, szóhasználat nagyon hasonlít Bessenyeiére, bár míg a *Magyarság* szerzője a nyelvcsere lehetőségét praktikus okok miatt zárja ki (holott, megjegyzem, még a közelünkben, a Balkánon is volt rá példa),²⁶ Kazinczynál ennek lehetősége fel sem merül, s az idegen, itt latin nyelv használata a tudományok művelése során szinte morális problémává lesz. De vajon mik azok az emlegetett tudományok, a németben: *Wissenschaften*? A kérdés abból a szempontból fontos, hogy vajon a széptudományok, köztük a költészet, ide értendők-e?

Most két példát szeretnék hozni a szövegből, ahonnan egyértelműen kiderül, hogy Kazinczy a *tudomány* kifejezést nagyjából már a ma is ismert jelentésben használja, s éppen egy olyan példát, ahol egyértelműen megkülönbözteti azt a *művészetektől*: „De a haza’ nyelvétől megtagadott gond nem csak azt a kárt szüli, hogy a *tudományok* és *mesterségek* nem juthatnak köz-forgásba; hanem azt is azon felül, hogy maga a tudomány nem kap annyi gyarapítót mint különben kaphatna.”²⁷ A magyar szövegben *tudomány* és *mesterség* áll egymás mellett, de elkülönítve, míg a német a *Wissenschaft* és *Künste* fogalom párt hozza. Tehát a nem kellően művelt anyanyelv következménye mind a tudományok, mind művészetek hanyatlása. Az előző idézethez visszakanyarodva, miszerint a történelemben nem ismert egy nemzet sem, amely idegen nyelven művelte volna a tudományokat (magyarul: inkább nem művelte azokat), arra a következtetésre juthatunk, hogy de bizony a *Künste* értelemben vett *mesterségeket*, persze a nyelv fejlettségének fokától függően mindig is az anyanyelvén művelte. Nem állítom, hogy ez eget rengető felfedezés lenne, de figyelembe véve, hogy Kazinczy az előbbi idézetben hallgat a művészetekről (mindenekelőtt a nyelvi alapúakról, tehát a poézisról), továbbá csak a tudományokat emeli ki, amelyeket ez a helyzet hátrányosan érint, joggal feltételezhetjük, hogy

den wenigsten gekannt ist, ein sehr unbrauchbares Vehikel sei, und dass die Nation herabgewürdigt werde, die nicht ihre eigene Sprache, sondern eine fremde zu diesem Endzwecke braucht.” Uo., 49. Kiemelések tőlem: H. B.

²⁶ Bessenyei nyelvméletéről itt írtam: HEGEDŰS Béla, „Bessenyei György az anyanyelvről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 764–771.

²⁷ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 140. „Aus der Vernachlässigung der Nationalsprache entsteht aber nicht nur der Nachteil, dass gemeinnützige Kenntnisse nie der Erbteil der grossen Masse des Volks werden können, sondern auch der, dass *Wissenschaften* und *Künste* nie hinlängliche Bearbeiter erhalten.” Uo., 52. Kiemelések tőlem: H. B.

ezzel is a nagy irodalmi fejezetében írtakat támasztja alá. Nem véletlenül nincs szó itt poézisról. Megjegyzem, hogy a német szövegben máshol a *Künste und Wissenschaften* kifejezések magyar megfelelője a *cultura!*

A szövegének egy másik pontján Apáczai Csere János példáját hozza, aki Thomasius előtt negyven évvel már magyarul dolgozta ki és tanította Gyulafehérváron a tudományok rendszerét:

[...] den ganzen Cyklus der Wissenschaften für seine Zuhörer im Collegium zu Karlsburg ungarisch gearbeitet, ja 1563 [helyesen: 1653] schon drucken lassen. Und hieraus erhellt, dass unsere Sprache selbst in älteren Zeiten dem ausgesteckten Ziel angemessen war, und nicht erst jetzt dazu gemodelt werden müsse.²⁸

Éppen mert Thomasiusra hivatkozik, nem kérdés, hogy a tudomány kifejezést (a szövegrész csak németül van meg) a mai értelemben használja. De ennél is fontosabb, hogy Apáczai Csere János példája, munkássága ahhoz bizonyíték Kazinczy számára, hogy a nyelv eleve alkalmas és alkalmas is volt mindig arra a feladatra, amelyet célul tűzne ki neki. Nem csak a poézisra, de a tudományok teljes rendszerének értelmezésére és művelésére is. S hogy ennek hagyománya nem fejlődhetett, annak külső és nyelvi okai voltak.

Nyelvelmélet és a magyar irodalom(történet) jelentősége

A nyelv mint a nemzet jele ÉS mint eszköz

A magyar irodalomtörténet hajlamos a nyelvről való gondolkodás történetében fokozatokat, fejlődést látni ott, ahol erről valójában szó sincs. Így követi sokaknál a *nyelv mint eszköz* ideáját a *nyelv mint a nemzet jele* képzelete. Korábbi témával kapcsolatos írásaimban is jeleztem már, hogy én a két dolgot eleve nem tartom összevethetőnek (mivel az egyik nyelvelméleti, a

²⁸ Uo., 81. „[...] a hallgatósága számára a Gyulafehérvári Kollégiumban magyarul feldolgozta a tudományok teljes spektrumát, sőt 1563-ban ki is nyomtatta [helyesen: 1653] azt. Ebből világosan látszik, hogy nyelvünk már a régebbi időkben is megfelelt a kitűzött célnak, és nem most először kell azt ahhoz szabni.” Ford. H. B.

másik ideológiai alapozottságú), így a feltételezett egymásutániségük sem lehet alapja semmiféle fejlődéelméleti megfontolásoknak. Kazinczy maga a *Tübingai pályaműben* érvrendszerének megfelelően hitet tesz mindkét el-képzelés mellett. Nem véletlenül fogalmaz a következőképpen:

A hazai nyelv a Nemzeti szeretetnek legszorosbb kapcsa még azoknál is, kiknek nemzetek különböző részekre szaggattatott s egy testet többé nem tészén. Nyilván látni ezt az Olaszok példáján és a Németekén. Nem kell-e tehát minálunk lennie a legnagyobb becsben, kik két hazára oszolva élünk ugyan – Magyarországot értem és Erdélyt – de mindketten azon törvény és igazgatás alatt?²⁹

Az „egy test” kifejezés természetesen a közös államot jelöli, mint ahogy azt a szöveg német változata is egyértelműsíti. Állításának bizonyítására joggal hozza a német és az olasz nemzetet, s állítja azokkal szembe a magyart, amely csupán két *testben* létezik. Megjegyzem, mindezzel a Habsburg Birodalmat is a német nemzet részének tekinti. Egyértelműen magáénak vallja tehát a *nyelv a nemzet jele* koncepciót. Sőt, nem mulasztja el hangsúlyozni azt sem, hogy Habsburg-területeken már igen korán, a középkorban általánossá vált a német közigazgatási nyelv használata, de ott is sokáig megmaradt a latin az oktatás és a jog nyelveként.

E legutóbbi megjegyzésével tulajdonképpen már a *nyelv mint eszköz* elmélet melletti kiállását vezeti fel. Hiszen annak oka, hogy az oktatás és a jog területén is átvette a latin nyelv szerepét a német, racionális, levezethető elméleti oka van, ami a következőre vezethető vissza: „[...] alkalmatlan szer az a nyelv, melyet legkevesebben értenek [...]”³⁰

A nyelv így egyértelműen eszköz is, nem csupán egy bizonyos nemzet jele, s mint eszköz, egyúttal nyelvelméleti vizsgálódások tárgya is.

²⁹ Uo., 129. „Die Nationalsprache ist das festeste Band der Liebe zwischen Landsleuten, sogar unter denen, deren Nation in verschiedene Staaten zerstückelt ist und kein Ganzes mehr macht.” Uo., 40.

³⁰ Uo., 138. „[...] diejenige Sprache, welche von den wenigsten gekannt ist, ein sehr unbrauchbares Vehikel sei [...]” Uo., 49. A *Debreceni kézirat* némileg eltérő fogalmazásában: „annak [tudni illik, amit a társadalom minden tagjának tudni és érteni kell] előadására alkalmatlan vehiculum az a nyelv, a melyet legkevesebben értenek”. АЖКАХ, „*Inkább magyarul!*...”, 201.

Nyelvelmélet, filológia

Természetesen nem célokom annak bizonyítása, hogy Kazinczy nyelvemléti értekezést írt volna, hiszen nem erről van szó. Azt akarom inkább kiemelni, hogy érvrendszerében elkerülhetetlen szerep hárul a nyelvemléti megfigyelésekre is. Nyelvemléti, jelentéstani megállapításai – amelyeket leginkább Fejes János 1807-ben megjelent művével vitázva fejt ki³¹ – képezik filológiai megjegyzései alapját, amelyek elvezetnek az irodalomtörténet mint érv a magyar nyelv hivatalossá tétele melletti gondolataihoz.

Fejest idézi meg, amikor így fogalmaz:

A deák nyelv holt nyelv, és így ennek szavai nem változtatják a *melléjük kötött értelmet*. Nem így a magyar, melly élő nyelv, és így sok változásoknak van alája vetve, mellyet tapasztalni is fog, mihelytt a nyelvet *Philosophusai* munkába veendik. Innen nagy és fontos szakadások eredhetnek, s ki fogja századok múlva meghatározni merni, hogy az adott szó akkor, midőn a törvény hozatott, melly értelemben vala véve?³²

A szavak jelentésének történeti változását már máshol is felveti Kazinczy, s számára annak alapja a szó(alak) és a jelentés különválasztása (feltűnő, hogy a német változat a szavak esetében egyszerűen *Sinn*ről szól, a magyar viszont *melléjük kötött értelmet* említ). De mint látjuk, a történeti jelentés-

³¹ FEJES Johann, *De lingva, adminiculis & perfectione ejus in genere, et de lingua hungarica in specie. Commentatio historico-politica, placidae hungarorum ruminatiōni dicata, dum lingvam hung. publicam reddere contendunt* (Pest: Eggenberger, 1807).

³² KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 145. „Die lateinische Sprache ist eine ausgestorbene Sprache; ihre Wörter nehmen nun also keinen neuen Sinn an, da die Ungarische, als lebende, vielen Veränderungen ausgesetzt sein kann, und es gewiss in keinem geringen Grad wird, sobald *Philosophen* sie bearbeiten werden. Hieraus können viele Spaltungen entstehen, und wer ist es, der sich in einigen Jahrhunderten zu entscheiden anmasse, welchen Sinn das gegebene Wort zu der Zeit, da das Gesetz gefällt wurde, gehabt haben mag? Er fragt dann, ob es sogar aus diesem einzigen Beweggrund nicht schon ratsamer sei, bei dem Gebrauch der lateinischen Sprache zu bleiben, als die ungarische, aus einem vielleicht nicht ganz zu tadelnden Nationalismus, einzuführen zu trachten.” Uo., 59. A német változat utolsó mondata csak a *Debreceni kéziratban* van meg: „Tanácsosabb tehát a' deák mellett maradnunk, mint a' magyart béhozni, sőt egyedül az tanácsos, hogy a' deák mellett maradjunk.” АЖКАУ, *„Inkább magyarul”...*, 209. Kiemelések tőlem: H. B.

változás – és nem csupán az élő nyelvek esetében – általánosan elfogadott tétel volt, hiszen ez a klasszika-filológia mint minden tudomány alapjának a kiindulópontja is. Kazinczy azonban a latin esetében megkülönbözteti a „tudós nyelv”-et,³³ melyben úgy tűnik, nem feltételez jelentésváltozásokat és a közhasználatban lévő latin nyelvet, amire szerinte ugyanazok a szó- és jelentéstörténeti szabályok vonatkoznak, mint bármely más élő nyelvre. A közigazgatásban és a jog területén használt latint ezek szerint egyáltalán nem sorolja a *tudós nyelv* kategóriába.

Mindezek alapján – tehát, hogy a régi magyar szövegek szavainak jelentése a filológia segítségével igenis visszafejthető – állítja, hogy fent nevezett író, Fejes János, feltehetőleg nem eléggé járatos a magyar nyelv történeti vizsgálatában, a régi magyar szövegek filológiájában: „Valóban ez az író a Philológiában s a Magyar Nyelv történeteiben nem kevés járatlanságot árul el.”³⁴ Mindehhez Révai Miklós *Halotti beszéd* elemzését, értelmezését hozza különösen értékes példaként, hiszen egy olyan korban született szövegről van szó, amelyből gyakorlatilag (legalább is Kazinczy korában) nem állt rendelkezésünkre más szövegemlék. Tehát a filológusi munka szójelentést megállapító része csupán a szövegen belüli kontextusra támaszkodhatott:

Azon régi korból nem birunk egy kézírást is, melly nekünk fényt nyújthatna felvilágítani homályait. És még is látjuk, hogy a halhatatlan Révai Miklós’ férjfiui szorgalma egészen béhatott titkaiba, s úgy felvilágosította a régiséget, hogy annak sem különczikkelyei sem egésze eránt nem maradt fenn semmi kétségünk.³⁵

³³ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 145.

³⁴ Uo., 145. „Dieser Schriftsteller verrät in dem Fache der Philologie und der Geschichte der ungarischen Sprache fürwahr keinen geringen Mangel an Bekanntschaft.” Uo., 60. *A Debreceni kézirat* visszafogottabban fogalmaz: „Az a’ külömben érdemes deák Író, a’ ki ez ellenvetést teszi, nem kevés járatlanságot árul-el a’ philológiában ’s magyar nyelv’ történeteiben.” AJKAY, „*Inkább magyarul*”..., 210.

³⁵ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 146. „Von diesem sehr entfernten Alter haben wir nicht eine einzige Handschrift in der ungarischen Sprache, aus welcher wir Licht zur Aufklärung seines Dunkels schöpfen könnten. Und wir sehen doch, dass der männliche Fleiss des verdienten Prof. Révay in seine Geheimnisse tief eingedrungen ist und ihn so erläutert hat, dass uns weder über einzelne Stellen, noch weniger aber über das Ganze dieser Rede ein Zweifel übrig bleiben kann.” Uo., 60.

S hogy itt a *különcikkely* kifejezés valóban a szavak szinonimájaként áll, azt a *Debreceeni kézirat* szöveghelye bizonyítja (csak hogy mi is végezzünk filológiai munkát az érvelésünk során):

Azon régi korból semmi más kézírásunk nincsen, honnan fényt kölcsönözhetnénk annak homályait felvilágosítani. És még is látjuk, hogy Prof. Révai Miklósnak férjfiasszorgalma annak titkaiba tökéletesen behatott és azt úgy megmagyarázta, hogy sem az egésznek sem külön a' szóknak értelmek felől kétség épen nem lehet.³⁶

Kazinczy történeti gondolkodása kiterjed a hozzá képesti jövőre, s az akkori filológusok saját korára irányuló munkáját jelentősen könnyebbnek tartja, mivel a 19. század elején jóval több szöveg kerül nyomdába, feltételezve ezzel, hogy jóval több szöveg fog fennmaradni a jövő számára. S azok alapján – mivel jelentésváltozás mindig lesz (van) – nem kell a jövő filológusainak csupán egy adott szöveg saját kontextusára hagyatkozniuk a szavak jelentésének megállapítása során.

Nyelv és irodalom

Végezetül egyetlen példát hozok az irodalom(történeti) fejezetből, ami szintén az előbbi gondolataimat támasztja alá (a szövegrész csak a *Debreceeni kéziratban* van meg magyarul):

Azok, a' kikkel itt perlünk [Unsere Gegner – mondja németül, ami azért nem egészen ugyanaz], nem tagadják nyelvünknek érdemét.

S a következőket állíttatja *ellenfeleinkkel*:

1. Igen is, így szóllanak, a' magyar nyelvnek nagy poetai gazdagsága vagyon,
2. de nincs philosophiai;
3. alkalmas a' fennszállongásra:

³⁶ АЖКАУ, „Inkább magyarul”..., 210.

4. de nem a' könnyebb, a' múlattató [az anmutig jelzöt használja], az enyelgő verselés' nemeire;
5. a' társalkodási beszédben pedig épen szegény.³⁷

A felsorolt öt pontból három az, ami a magyar nyelv hiányosságaira utal, s ezek közül Kazinczy itt ezen a ponton csupán egyre reflektál: „De ha poétai gazdagságot nagy mértékben bír, nem fog e bírni, mihelytt a' philosophiai mezőt mívelni fogja, philosophiait is?”³⁸ Mindezek szerint a nyelv poétai gazdagsága nem feltétlenül áll összefüggésben azzal, hogy mennyire *ausgebildet*. A tudományok anyanyelvi művelése meghozza a nyelv filozófiai gazdagságát is, különösen akkor, ha a poétai gazdagság már adott. Erre számtalan történelmi példa van, mindenekelőtt az ókori görögök.

Kazinczy számára a feladat adott: jó sok példával igazolja, hogy a magyar nyelv „a' könnyebb, a' múlattató, az enyelgő verselés' nemeire” és „a' társalkodási beszédre” egyaránt alkalmas (szeretném azt gondolni, hogy a társalkodási beszéd talán a prózát is jelentheti). Mert, ha ez így van – s a példái utalnak arra, hogy így van –, akkor a magyar nyelvnek minden egyéb szerepre alkalmasnak kell lennie.

³⁷ Uo., 219. „Unsere Gegner sprechen der ungarischen Sprache ihre grossen Verdienste nicht ab. Ganz gewiss hat sie, sagen diese, einen poetischen Reichtum; aber nicht auch einen philosophischen; gemacht zum hohen Flug, ist sie weniger geschickt zur leichteren, zur anmutigen, zur scherzenden Poesie: zur Conversation ist sie ganz und gar nicht.” KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 88–89.

³⁸ АЖКАУ, „*Inkább magyarul...*”, 219. „Aber besitzt sie poetischen Reichtum in grossem Maasse, wird sie nicht auch den philosophischen besitzen?” KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 89.

TÓTH ORSOLYA

„gyönyörű *uj Hajnal*”: narratív minták a Tübingai pályaműben

Avagy mi végre is tanulmányozzuk a literatura történetét?

Évekkel ezelőtt jórészt Reinhart Koselleck történetelméleti munkáinak segítségével próbáltam újragondolni Kazinczynak a történeti változásról, a kulturális haladásról és helyzetmeghatározásról alkotott elképzeléseit.¹ A dolgozat első részében ennek tanulságait foglalom össze röviden, értékelem tudománytörténeti kontextusát, majd a második részben e megközelítés ›terhelhetőségét‹ vizsgálom a *Tübingai pályamű* 1770-es években bekövetkező korszakváltásra, korfordulóra vonatkozó részleteire koncentrálni. Lényegében (Schiller egykori kérdésfelvetését parafrázálva)² arra

* A szerző a PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének egyetemi docense.

¹ TÓTH Orsolya, „Kulturális tapasztalat és várakozási horizont: Kazinczy történetfelfogása”, *Literatura* 31, 3. sz. (2005): 312–336. Kötetben: TÓTH Orsolya, *A mulandó és a múlhatatlan, Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjának diszkurzív határai* (Budapest: Ráció Kiadó, 2009), 73–98.

² Friedrich SCHILLER, „Mi az egyetemes történelem és mi végre is tanulmányozzuk?”, ford. MESTERHÁZI Miklós, in Friedrich SCHILLER, *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Mesteriskola, 383–401 (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2005).

keresem a választ, hogy Kazinczy és kortársai mi végre is tanulmányozták a irodalom történetét.

Az egykori tanulmány címében feltüntetett két fogalom – *kulturális tapasztalat* és *várakozási horizont* – eredendően Koselleck kulcsfogalmaina – *tapasztalati tér* és *várakozási horizont* – utaltak. Koselleck elgondolása szerint³ a tapasztalat és a várakozás kategóriái alkalmasak a történelmi idő tematizálására, mivel egymásba fűzik a jelent és múltat. Az alapvetően metahistorikus-ként tételezett kategóriák azonban nem teszik lehetetlenné, hogy a történelmi időt az empirikus kutatás terén is nyomon kövessék, mivel ezek irányítják a konkrét cselekvési egységeket a társadalmi, politikai mozgások végrehajtásában. Koselleck egyszerű példával szemlélteti a két fogalom kapcsolatát:

I. Károly kivégzésének tapasztalata jó száz esztendővel később alakító módon befolyásolta Turgot várakozási horizontját, amikor XVI. Lajost olyan reformokra biztatta, amelyek hasonló sorstól voltak hivatva megkímélni őt. Turgot hiába figyelmeztette a királyt. Annyi azonban bizonyos, hogy megtapasztalt és feltárt valamilyen időbeli összefüggést a hajdani angol és a küszöbön álló francia forradalom között, és ez az összefüggés túlmutatott a pusztán kronológián. A konkrét történelem meghatározott tapasztalatok és meghatározott várakozások közegeiben pereg.⁴

E szempontból különösen fontosá válik a tapasztalatok tárháza, a történelem tanulmányozása, elvégre a történelem az élet tanítómestere. A *historia magistra vitae* fordulatot hellenisztikus minták nyomán Cicero alkotta meg, s kezdetben csupán retorikai jelentésű maxima volt: a történelem példákat szolgáltat a szónok számára.⁵ Később a történelem tanítómesterei szerepe garanciája és egyben tünete is volt annak a folytonosságnak, amely a múltat és a jelent összekapcsolta.⁶ Nagy Frigyes szerint például a történelem a trónörökös iskolája, akinek kötelessége tájékozódni a múlt tévedéseiről, éppen azért,

³ Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történelmi idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2003), 406–407.

⁴ KOSELLECK, *Elmúlt jövő...*, 406.

⁵ Marcus Tullius CICERO, „A szónok”, ford. KÁRPÁTHY Csilla, in CICERO, *Válogatott művei*, szerk. HAVAS László és ZSOLT Angéla, 180–257 (Budapest: Európa Kiadó, 1984), 240; KOSELLECK, *Elmúlt jövő...*, 44–45.

⁶ Uo., 49.

hogy ne kövesse el azokat újra. A játszmának pedig az lesz a győztese, aki a történelem tanulmányozásának segítségével képes kialakítani egyfajta stratégiát, s másoknál ésszerűbben számítja ki tetteinek következményeit.⁷ Ezt a jól működő logikát borítja majd fel a francia forradalom tapasztalata. Koselleck ennek kapcsán Karl Ludwig Woltmann véleményét idézi, aki szerint a világ szemében a francia forradalom olyan esemény volt, amely látzólag minden történeti bölcsességből csúfot űzött, s naponta bontakoztak ki belőle azok a jelenségek, amelyek felől a történelemben egyre hasztalanabbul tudakozódtak. Koselleck ezen idézettel azt kívánja illusztrálni, hogy a forradalom összekapcsolódik a megszakított folytonosság toposzával, s ennek következményeként a továbbiakban lehetetlen a történelemből példaszerű tanulságokat levonni.⁸ A történelem tanítómesteri szerepe ettől persze nem avult el véglegesen. A történetírás azóta is a gyakorlati politika ›segédtudománya«, legfeljebb idővel meg kellett osztania a szerepét a felemelkedő új államtudományokkal, a statisztikával és a népismével.⁹

Az egyszerűként elgondolt történelem eszméje, úgy tűnik, nem érintette meg Kazinczyt és levelezőtársait. Sokkal inkább a *historia magistra vitae* toposzának logikája érzékelhető akkor, amikor Kazinczy egyik levelében Napóleon történelmi szerepét értelmezi:

Sokat elmélkedem magamban – írja gróf Dessewffy Józsefnek –, mi indíthatta arra Napoleont, hogy ő magát a' törvény felett valónak képzelje, 's úgy hiszem, hogy úgy tartotta, hogy a' Haza olly állapotban volt, mint Róma akkor vala, midőn Dictátort tett, 's ha kivihette volna plánjait, 's nyugtot érhetett volna [...] elállott volna dúlongásaitól.¹⁰

⁷ FREDERIC II., The King of Prussia, *The history of my own times, Preface*, transl. Thomas HOLCROFT (London: G. G. J. and J. Robinson, 1789), XXVIII.

⁸ KOSELLECK, *Elmúlt jövő...*, 420.

⁹ TAKÁTS József, „Feljegyzések: 2015–2016”, in TAKÁTS József, *Átrendeződések: Kritikai írások*, 137–179 (Budapest: Kalligram Kiadó, 2022), 163.

¹⁰ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, 1814. Széphalom, május 1., in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 11:364. A továbbiakban: KazLev + kötettség.

Az idézet egyik lehetséges interpretációja szerint a politikai és történelmi cselekvés motivációját Kazinczy a római polgárháború Caesar diktatúrájába torkolló szakaszának ismétlésében látja, ám mindez nem jelentett garanciát a jövőre nézvést. A húszas években Kazinczy nagy valószínűséggel a Hermann-drámák 70-es évekbeli kritikai fogadtatásának tapasztalatával számol, amikor erre hivatkozva utasítja el a nemzeti eposz megteremtésére irányuló kísérleteket: „A' németeket is gyötré ez a' düh, és minthogy ez nem poetai tárgy, mint a mai öltözködés nem pittoreszk: maga Klopstock is szerencsétlen vala a' Hermanns-Schlacht és egyéb e' nemű darabjaiban.”¹¹ Kazinczy elgondolása szerint a német irodalom a magyar irodalom számára az előörs szerepét játssza. Következtetése szerint nem csupán a (viszonylagos) térbeli, de az időbeli közelség is azt posztulálja, hogy a magyar kultúra számára elsősorban a német modell követése kívánatos. Vagyis az adott kultúra akkor »jár jól«, ha a kulturális haladófolyamatban előtte járó – de nem sokkal előtte járó – modellhez alkalmazkodik. Ez nem csak a lehetséges útvonalakat, de a lehetséges »szakútcákat« is feltérképezi számunkra: „Így mi az ő példájokon láthatnánk és láthatjuk, nekünk mi árt és mi használhat” – írja a Sallustius-fordítás előszavában.¹²

A Kazinczy által felvázolt helyzetmeghatározás azt is feltételezi, amit Reinhart Koselleck a 18. század végének új típusú történelmi tapasztalataként nevez meg, s a haladás fogalmával összefüggésben a nemegyidejűnek az egyidejűségeire utal, illetve fordítva, az egy időben zajló nemegyidejűségekre hívja fel a figyelmet: „Egyesek úgy érezték, hogy csoportként, országgként vagy végül osztályként előtte járnak a többieknek, vagy igyekeztek őket utolérni vagy akár meghaladni.”¹³ Az egyes nemzetek összehasonlítása lehet egyfelől versengés (ehhez kapcsolódik a vindikáció szerephagyománya¹⁴), másfelől viszont a minták tanulmányozása a kulturális tervezés és

¹¹ Kazinczy Ferenc Zádor Györgynek, 1825. Ujhely, december 16., in KazLev XIX, 485–486. A Hermann-drámák német recepciójáról: HEINRICH Gusztáv, „Bevezetés”, in ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY Sándor, *A székelyek Erdélyben*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 1, 3–75 (Budapest: Franklin-Társulat, 1897), 70.

¹² KAZINCZY Ferenc, *Előbeszéde az általa fordított Sallustiushoz, A' Cicero' első Catilinariájának első fejezetével* (Kassa: 1824), 9.

¹³ KOSELLECK, *Elmúlt jövő...*, 417.

¹⁴ DÁVIDHÁZI Péter, „»Védeni a' Nemzeti Betsületet«: Az irodalomtörténeti szerephagyomány Wallaszkytól Toldyig”, in *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. Csörsz

prognózis szempontjából is fontos tanulságokkal szolgálhat. Nagy Frigyes a német nyelv és irodalom sanyarú sorsán töprengve felmutatja a múlt pozitív példáit, megjegyezve, hogy mi is éppúgy fogunk majd előre haladni, ha hasonlóan járunk el. A legnagyobb buzgalommal kell fordítani a régiek és a modernek klasszikus műveit, mert így formálódik a nyelv, s terjed a tudás.¹⁵ Döbrentei Gábor, az *Erdélyi Muzéum* szerkesztője éppen a párhuzamok és lehetséges útvonalak felmutatása szempontjából tarja fontosnak más nemzetek literatúrájának tanulmányozását, s szentel neki egy teljes cikksozort a folyóiratában.¹⁶ Hiszen így „[l]iteratúránk haladhat, bizonyosan a külföldi Literatúrák’ történetei jó megismérése által legjobban haladhat”.¹⁷ A szerkesztői koncepciót tekintve nem véletlen, hogy a *Tübingai pályamű* egyik önállósult fejezete, a magyar irodalomtörténeti vázlat lett a folyóirat nyitódarabja.¹⁸

Több levélrészlet és Kazinczy-írás alapján úgy tűnik, hogy a széphalmi mester a klasszikus antikvitás és a korabeli Európa történelmi-kulturális mozgásfolyamatában igyekszik meghatározni a magyar literatúra helyzetét, amikor megfogalmazza vágyprognózisát,¹⁹ mely szerint

ha mi a’ Magyar nyelvvel azt cselekszük, a’ mit Klopstock, Góthe, Wieland, Schiller a’ Németével, a’ Magyar literatúra fél század alatt olly formán fog a’ Tinódi Sebestyén és Ilosvai korabeli literatúrához hasonlítani és nem hasonlítani, mint a’ Klopstock etc. korabeli Német Irók’ munkáji hasonlítanak és nem-hasonlítanak a’ Hans-Sachs etc. munkájikhoz.²⁰

RUMEN István, HEGEDŰS Béla és TÜSKÉS Gábor, *Irodalomtudomány és kritika*, 198–205 (Budapest: Universitas Kiadó, 2006).

¹⁵ FRIEDRICH der Grosse, *Ueber die Deutsche Literatur, die mangel die man ihr vorwersen kann, die Ursachen derselben und die Mittel sie zu Verbessern*, Aus dem Französischen übersetzt (Berlin: G. Jac. Decker, 1780), 27, 52.

¹⁶ DÖBRENTEI Gábor, „Előbeszéd”, *Erdélyi Muzéum* 1 (1814):1–8, 5.

¹⁷ DÖBRENTEI Gábor, „A’ francia nyelv’ kimívelése’ történetei, s prozaikusai munkájának meg-vizsgálása”, *Erdélyi Muzéum* 3, 5. füz. (1816): 3.

¹⁸ [KAZINCZY Ferenc], „A’ magyar literatura történetei: Töredék”, *Erdélyi Muzéum* 1 (1814): 1–10.

¹⁹ Reinhart KOELLECK, „Az ismeretlen jövő és prognózis művészete”, ford., GÖRFÖL Balázs, *Helikon* 55, 4. sz. (2009): 525–526.

²⁰ Kazinczy Ferenc Horváth Ádámnak, Széphalom, 1806. július 15., in *KazLev* IV, 207.

Ebben az esetben a német nyelv és irodalom Jenisch alapján felvázolt fejlődéstörténetének tapasztalata határozza meg a magyar nyelv és irodalom jövőjét és fejlesztésének elképzelését. Jenisch 1796-ban a német nyelv példátlan gyorsaságú fejlődéséről beszél, amely az utóbbi ötven év eredménye. Mindez főként Klopstock, Wieland, Herder, Lessing, illetve Schiller és Goethe munkáinak köszönhető. A fejlődés okát pedig abban látja, hogy a németek a leghíresebb nemzetek nyelvének szorgalmas megismerése által anyanyelvüket minden idegen nyelv kincsével gazdagították.²¹ A római irodalom analógiáját alkalmazva azt látjuk, hogy Kazinczy szerint a magyar irodalom jelenleg (1790-ben) *enniusi epocháját* éli, s még csak lehetősége érzékelhető egy majdani *horátiusi epochának*.²² A két korszak megkülönböztetése szempontjából Pataky Mózes – jórészt Eichhorn munkáira támaszkodó – tanulmányára hivatkozhatunk. E szerint Ennius azok közé tartozott, akik részt vesznek a görög kifinomult ízlés meghonosításában. Az ő nevéhez köti a „római prosodia” kezdetét, ő a római poésis „édes atyja”, de arról is beszél, hogy „nem volt elég merész magát a görögök sklav követésétől elszakasztani”. Horatius, aki Vergiliussal együtt a következő korszak kiemelkedő alakja, szintén a görögök tanítványa, „úgy azonban – írja Pataky –, hogy kifejlődéseket ez segítette, eredetiségektől tökéletesen meg nem fosztotta”.²³ Ha komolyan vesszük Kazinczy hasonlatát, akkor a széphalmi mester egy ízlésfejlesztő, mintakövető korszaknak látja a saját korát, s a következő, valamikor kívánatos lépcsőfok – egyben a klasszikus kor záloga – az idegen minták és az eredetiség szintézisében rejlik majd.

Az itt felvázolt kontextusban a kulturális és irodalom(történet)i hagyomány nem csupán megőrző és legitimáló funkcióval bír, hanem alapvetően határozza meg egy másik kultúra elképzelt jövőjét. A Kazinczy-kutatás szempontjából e szemlélet jelentőségét abban láttam, hogy ha Kazinczy tudatosan nem az egykorú, hanem a saját korát harminc-nyolcvan évvel

²¹ DANIEL JENISCH, *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich der Griechischen, Lateinischen, Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Schwedischen, Polnischen, Russischen, Litthauischen* (Berlin: Friedrich Mauer, 1796), 317.

²² KAZINCZY Ferenc, „Bé-vezetés”, in *Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai könyvtár: Források – Régi kortársaink 7, 5–10 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001), 9.

²³ PATAKY Mózes, „A római poésis története”, *Erdélyi Muzéum* 1 (1814): 120, 128.

megelőző német kulturális folyamatokkal próbált szinkronba kerülni, egy valamikori végleges felzárkózás reményében, akkor ez a helyzetmeghatározás lehetővé teszi, hogy – többek között a német kulturális minta alapján – a fordítások korszerűsége²⁴ mellett érveljen a kulturális felzárkózás folyamatában.

E kontextus szerint az sem jelent ellentmondást, hogy Kazinczy az 1810-es évek közepétől gyakran ajánlja majd ifjú barátainak az eredeti munkák alkotását, s nem biztos, hogy e mögött elmélyült Herder-stúdiumot kell keresnünk vagy az alaposabb elméleti képzettséggel rendelkező tanítványai hatását.²⁵ A híres programlevelek és a későbbi tanácsok között lehet, hogy nem történik más, csak telik az idő, Kazinczy órája pedig gyorsan jár. A fordítás ekkor már betöltötte történeti feladatát, és nyitva áll a lehetőség az eredeti munkák felé. Sőt, ezek megjelenése kifejezetten kívánatos, ha el szeretnék kerülni a kultúra történetének tipikus zsákutcáját, amelyre Pataky Mózes a római irodalom történetében mutatott példát, ugyanis „a’ jó ízlés születésében, a’ derék Írók felemelkedett nagysága, terhes jármat vet a következő kor’ nyakába, melly az eredeti lelkeket is majmolásra kényszeríti; ’s egy korábban mivelődni kezdett nép culturájának nagysága, a később virágzó Nemzeteknek akadály az igaz tökéletesség pályáján”.²⁶

Ahogy korábban láttuk, Kazinczy számára nyilvánvaló volt, hogy ugyanabban a történeti időben az egyes nemzetek eltérő kulturális fejlettségi szintet értek el: más-más *grádicsán* álltak a kultúrájuknak. Tudománytörténeti szempontból jelentőségteljes, hogy a nemegyidejű egyidejűségeinek e triviális tapasztalatára az elmúlt bő 15 évben megjelenő kiváló tanulmányok és monográfiák más megközelítési lehetőséget kínáltak. Ugyanis több, a 18–19. század fordulóján írott műben vált a magyar történelem értelmező keretelbeszélésévé a *vadságból a csinosodottságba* narratíva, s a *polc, lépcső*, út képi sémái is azon a keretnarratívába illeszkednek, amely a 18. század utolsó két évtizede során, többek között Batsányi, Bessenyei György és Kármán

²⁴ Vö. CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 48.

²⁵ Vö. CSETRI, *Egység vagy...*, 51–52.

²⁶ PATAKY, A’ római poézis..., 121.

József munkássága révén honosodott meg, de megjelenik például Pápay Sámuelnek *A' magyar literatura' esmérete* című kötetében is.²⁷

Vagyis a figyelem – részben a cambridge-i eszmetörténészekre támaszkodva – a csinosodás politikai nyelvére, vagy Debreczeni Attilát idézve: a tudós hazafiak beszédmódjára irányult, amelynek egyik állandó eleme, hogy a *napnyugoti* nemzeteket jelöli ki viszonyítási pontként.²⁸ Batsányinak a *Magyar Museum*hoz írt bevezetése például tartalmazza azon nemzetek listáját, amelyek már megtették a vadságtól a pallérozottságig vezető utat, ami először a görögöknek és rómaiaknak sikerült, őket jóval később az olaszok, a franciák, az angolok és a németek követték.²⁹ Az általuk bejárt út, a *pallérozódásban* és *csinosodásban* elért eredményeik mintaként tekintendők az olyan, még csak most nekilendülő nemzetek számára, mint amilyen a magyar. A mintakövetés legadekvátabb útjának pedig (közhelyszámba menően) a fordítást tartják.³⁰

A továbbiakban nem kívánok azzal kapcsolatosan állást foglalni, hogy a *Tübingai pályairatban* mely beszédmód(ok) és politikai nyelv(ek) dominálnak, illetve ezek milyen viszonyban vannak egymással. Azt feltételezem, hogy a *Tübingai pályaműnek*³¹ a magyar irodalomtörténeti hagyományra

²⁷ TAKÁTS József, „A csinosodás politikai nyelve”, in TAKÁTS József, *A megfelelő ötvözet: Politikai eszmetörténeti tanulmányok*, 83–98 (Budapest: Osiris Kiadó, 2014), 92–93.

²⁸ DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában* (Budapest: Universitas Kiadó, 2009), 202.

²⁹ TAKÁTS, „A csinosodás...”, 91; [BATSÁNYI János], „Bé-vezetés”, in *Első folyóirataink: Magyar Museum*, kiad. DEBRECZENI Attila, 2 köt. Csokonai könyvtár: Források – Régi kortársaink 11, 1:9–15 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Könyvkiadó, 2004), 1:11. Kazinczy előszava nem tartalmazza ezt a listát. A bevezetés filológiájáról lásd: *uo.*, 2:7–10.

³⁰ DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, 203.

³¹ Az utóbbi időben Ajkay Alinka könyvének és tanulmányainak köszönhetően egyre többet tudunk a *Tübingai pályamű* különböző szövegváltozatairól és azok egymáshoz való viszonyáról. A pályaműnek jelenleg két kézírata ismert, az egyik Akadémiai Kézirattárban őrzött német/magyar példány (MTAK Kézirattár, Magy. Nyelvtud. 40 42/I.), a másik a debreceni Déri Múzeumban található (Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteménye, X. 75. 136. I.), s Ajkay Alinka kötetének mellékletében olvasható: AJKAY Alinka, „*Inkább magyarul*”: *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye* (Budapest: Universitas Kiadó, 2018), 190–222. Kazinczy életében csupán két részlet jelent meg belőle: az egyik az *Erdélyi Múzeumban* ([KAZINCZY], „A' magyar literatura...”), a másik német nyelven: KAZINCZY Ferenc, „Ueber den Wachstum der ungarischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu den neusten Zeiten”, *Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung* 2, 43. sz. (1814): 681–689). A kritikai kiadás igényével Heinrich Gusztáv adta ki az általa ismert

vonatkózó szakasza explicit vagy implicit módon, szerkezetében és értékelésében is követi a klasszikus szerzők műveiben, a historia litteraria gazdag hagyományában, valamint a kortárs irodalomtörténeti összefoglalásokban fellelhető szempontokat és narratív mintákat.

Explicit minták az értékelés szempontjából: a Mátyás-kép

A *Tübingai pályamű* irodalomtörténeti vázlatában explicit módon is megjelennek, s az értékelés szempontjából is mérvadóak az európai irodalomból ismert kulturális minták. Ennek egyik példája lehet a pályairatban megfogalmazódó negatív Mátyás-kép, amely korántsem egyedülálló a korszakban. A *Tübingai pályamű Erdélyi Muzéumban* olvasható részletében is megtalálható, vitatható Mátyás-képre 1815-ben Horvát István is reagál *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében* című munkájában. Bár Horvát írása elősorban Schwartner Márton műve(i) ellen irányul, a vitairat elején Kazinczyt is idézi:

Hiszen maga a' könyveket vesztegetve vásárlani szerető Mátyás is nem birt annyi böltességgel, 's hazai szeretettel, hogy a Nép énekeit, mint Nagy Ká-

német szöveggel, ami azóta elveszett: KAZINCZY Ferenc, *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, szerk. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916). A szövegváltozatok különbségéről Ajkay Alinka számol be részletesen, aki további változatok lehetőségét is feltételezi (АЖКАУ, „Inkább magyarul”..., 105–147.) Ezek egyike lehet Kazinczy Kis Jánosnak küldött német nyelvű összefoglalója (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. augusztus 19., KazLev IV, 37–53.). Kis János nem sokkal később egy *Magyar Journál* számára kéri el a pályamű utolsó szakaszának összefoglalását, amelyet Kazinczy a Rummy Károly György által korrigált német változathól fordít vissza magyarra (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1809. február 5., KazLev VI, 215.). A folyóiratterv nem valósult meg, viszont véleményem szerint ez a változat jelenik 1809. február 5-re datálva Kis János önéletírásának taldalékában: *A magyar nyelv és literatura gyarapodásáról a legrégebb idők olta a legújabbakig. Tördéke egy még nyomtatatlan munkának* címmel. Vö. Kis János superintendens, *Emlékezései életéből* (Budapest: Franklin-Társulat, 1890), 511–522. A különböző variánsok összevetésére most nincs mód. A továbbiakban az irodalomtörténeti vázlat tanulmányozásakor a pályamű magyar nyelvű változatára hivatkozom Heinrich Gusztáv kiadása alapján.

roly azokat, a' mellyeket a maga népe dallott, feljegyezni parantsolta volna, 's Budai igen gazdag Bibliothecájában nem találtott egy magyar könyv is.³²

Ma azt mondanánk, hogy Horvát érvelése az értelmezés történetiségére hívja fel a figyelmet, kortárs kifejezéssel élve azonban inkább az „igazságos parallellára”,³³ a méltányos ítéletalkotásra figyelmeztet:

Országlások alatt nem állott a' Magyar Nyelv alább való helyen, mint más nyelvek akkor hazájokban állottak. [...] Mert azt, hogy Lajos és Mátyás alatt, mikor a' Tudomány világa csak hajnallani kezdett, a' Római Nyelv országunkból végképen ki nem irtatott, az idők környül állásaikból e' két jó királynak vétkül tulajdonítani nem lehet. Hiszen az Európának hajdan is példát adó Frantzia Nemzet sem tehetett ilyen lépést I. Ferentz Királyának uralkodása előtt.³⁴

Dávidházi Péter részletesen elemzi a vitairat olvasásakor az öröm és aggodalom között hányódó Kazinczy reakcióit, aki egészében véve mégiscsak kétségesnek tartja a vindikáció indítékától vezérelt történetírás lehetőségét.³⁵ Most azonban a *Tübingai pályairat* szempontjából Horvát szövegében az lehet a figyelemre méltó, hogy a magyar irodalom történetét éppúgy a francia literatúra, illetve a Frank birodalom történetéhez hasonlítja, ahogyan ezt Kazinczy is tette, nem vitatva az egyes európai nemzetek kulturális rangsorát. Kazinczy Mátyás történelmi mulasztását (meglehetősen nagyvonalúan) többszáz esztendővel visszamenően, Nagy Károly (feltételezett) tetteihez méri, míg Horvát számára az első lehetséges, történeti szempontból is releváns párhuzam I. Ferenc uralkodásához köthető. Kazinczy Nagy Károly uralkodására vonatkozó közvetett forrása nagy valószínűséggel Einhard *Nagy Károly császár élete* című műve volt, amely a hadi sikerek leírása mellett a császár politikájá-

³² HORVÁT István, *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében, Tekéntetes Tudós Schwartner Márton úr vádjai, és költeményei ellen* (Pesten: Trattner János Tamás' betűivel, 1815), 4; KAZINCZY, „A' magyar literatúra...”, 5.

³³ Gr. Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, 1808. június 8., in *KazLev V*, 483.

³⁴ HORVÁT, *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás...*, 7–8.

³⁵ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet* (Budapest: Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, 2004), 190–192.

ról, műveltségéről, a korabeli építkezésekről is szót ejtett, valamint arról, hogy „ő íratta le az utókornak átadásra az ősi királyok tetteit és háborúit dicsőítő durva énekeket”.³⁶ Nagy Károly és Mátyás összehasonlítását az az előfeltevés alapozhatta meg, mely szerint a nyelvi/kulturális fejlődés elsősorban az uralkodó személyétől, kultúrához való viszonyától függ. Mátyás legendás könyvtára bizonyítékot jelent erre az érdeklődésre, ám Kazinczy ebből a magyar nyelvű műveket hiányolja. Nem feledhető továbbá, hogy Kazinczy itt – ahogyan későbbi levelében utal is rá – az ekkor talán még megmenthető magyar nyelvű világi irodalom eltűnését fájlalja:

a' régibb időkben, a' mennyire ugyan még eddig tudjuk, Literaturánk mind csak Biblia, Prédikáció és Zsolozma volt. Volt e nekünk Hans Sachsunk valaha? Ha a' Zápolya királysága alatt is még olyanok voltak Poetáink mint Tinódi, millyenek lehettek a' Lajoséban 's Hunyadiéban.? 'S az a Schulfuchs király – lásd Galeotust – csak a' diákságon kapott.³⁷

– írja Sárközy Istvánnak.

Nagy Károly alakja itt tehát nem csak összehasonlításként, hanem mérceként is szolgál. A *Tübingai pályáirat* más részleteiben – mint például az 1770-es években bekövetkező változásokról szóló passzusoknál – nem beszélhetünk explicit összehasonlításról. Sokkal inkább azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy a korszakváltásról és kulturális fejlődésről beszámoló eseménytörténet olyan strukturális elemekre épül, amelyek jól ismertek voltak a klasszikus görög–római, valamint az olasz, francia, angol és német irodalom történetéből.

³⁶ EINHARD, *Nagy Károly császár élete*, ford. jegyz. utószó GYURKOVICS Zoltán, hozzáférés 2022.05.30, <https://vmek.oszk.hu/02600/02636/02636.htm>.

³⁷ Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1815. március 4., in *KazLev XII*, 442.

Implicit minták a kulturális fejlődés szempontjából: az 1772-es (?) korszakhatár

1772-es korszakhatár historiográfiai elemzését Mezei Márta végezte el azóta is alapvető, sokat hivatkozott tanulmányában, megjegyezve, hogy míg az irodalmi korszakok elkülönítéséről általában az utókor dönt, s bizonyos történelmi távlatból jelöli ki a fejlődés fordulópontját, addig 1772 jelentőségét elsőknek a kortárs Kazinczy Ferenc ismerte el. Ráadásul Kazinczy korképe sokkal egységesebb és kevésbé egyoldalú, mint utódaié: „Gyönyörű új hajnalról” beszél, a magyar irodalom s ezen belül a nemzeti nyelv felvirágzásának korszakáról, amelyben a művelt világ eszméinek, ízlésének meghonosítását, a modern szellemben újjáteremtett kulturális fejlődés nagyságát ünnepli.³⁸

A részletesebb vizsgálódás később kétségessé tette, hogy Kazinczy ismerte volna fel elsőként az 1770-es évek jelentőségét. Szilágyi Márton tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy Kazinczyval párhuzamosan és Kazinczyt megelőzően is volt olyan tradíció (például Wallaszky és Pápay munkáiban), amely éppen az 1770-es évtizedre tette a fordulatot.³⁹

Alighanem az 1772-es korszakhatár esetében is olyan nehézségekkel kell szembenéznünk, mint amilyenre az irodalomtörténet-írás jól ismert strukturáló eleme, az írócsoportok, az íróbarátok esetében VADERNA GÁBOR hívta fel a figyelmet. Az úgynevezett bécsi testőrírókkal például az a probléma, hogy az írócsoport tagjai közül nem mindenki volt Bécsben, nem mindenki volt testőr, bár a csoport tagjainak nagyobbik részére mindkettő igaz volt, még ha nem is feltétlenül egy időben.⁴⁰ Ha túllépünk a 1772-es korszakhatár TOLDY FERENC irodalomtörténetéből ismert definícióján,⁴¹ akkor ebben az esetben is hasonló a helyzet: Kazinczy változatában nem biztos, hogy éppen 1772-re te-

³⁸ MEZEI Márta, „Periodizáció és korszaklélet: 1772 értékelésének története”, in *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor, 143–175 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974), 144–145.

³⁹ SZILÁGYI Márton, „Az eredet dilemmái: Az 1772-es korszakhatár kérdéséhez”, *Irodalomtörténet* 101 (2020): 255–270, 258–260.

⁴⁰ VADERNA GÁBOR, „Mit hagyományozott a 18. századi költészet a 19. századira?”, *Irodalomtörténet* 94 (2013): 467–501, 489.

⁴¹ TOLDY FERENC, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban* (Pest: Emich Gusztáv kiadása, 1864–1865), 118–119.

hető, nem csak, és nem is biztos, hogy elsősorban Bessenyeihez köthető, nem biztos, hogy fordulópont, lehet, hogy inkább időtartam jelölésére szolgál.

A korszak és a korszakváltás fogalma ugyanakkor Kisantal Tamás javaslata alapján megközelíthető a William H. Welsh⁴² által bevezetett *kolligáció* terminus továbbgondolásával is. Walsh nézete szerint a történész, amikor valamilyen esemény- vagy jelenségcsoport magyarázatára törekszik, azokat a megfelelő fogalmak alá csoportosítja. A kolligációs fogalmak alapvetően interpretatív terminusok, melyek nem csupán a *hogyan* és a *miért történt* kérdéseire, hanem a *mi történt?* típusú kérdésfeltevésekre is válaszolni képesek. Welsh és Dray⁴³ elemzésében folyamatosan feltűnnek olyan kolligációs fogalmak, melyek lényegében a korszakelnevezésekkel ekvivalensek: ilyen állandó példa a reneszánsz vagy a felvilágosodás. Olyan látszólag egymással össze nem illő történetelemeket, mint hogy Petrarca felmászott egy hegyre, az itáliai városállamok megerősödtek, erőteljes műpártoló réteg alakult ki, néhány művész adott stílusjegyeket alkalmazott, Mátyás Itáliából származó alkotókkal és bölcselekkel vette magát körül stb., bizonyos mértékig egyneművé lehet tenni, ha a reneszánsz jelenségéhez és korához rendeljük őket.⁴⁴ A *Tübingai pályairat*ban hasonlóképpen tűnnek fel és rendelődnek egymáshoz látszólag heterogén történetelemek. A „gyönyörű új hajnal”⁴⁵ napszak-metaforáját egy hosszabb, a már majdnem/de még nem határhelyzetét rögzítő szakasz előzi meg az elbeszélésben, amelyet érdemes hosszabban is idézni.

A hosszas hallgatás végre a nagy Therézia utolsó tizedében leve gazdagon kipótolvá. Harcolóink a Prussziai két vérengző háború alatt a németeknek virágozni már elkezdett literatúrájokkal derekasan megismerkedtek,

⁴² William WALSH, „Kolligációs fogalmak a történettudományban”, ford. KISANTAL Tamás, in *Történetelmélet*, szerk. GYURGYÁK János és KISANTAL Tamás, 2 köt. (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 2:767–781.

⁴³ William DRAY, „»Megmagyarázni, hogy mi« a történelemben”, ford. SEREGI Tamás, in *Tudomány és művészet között: A modern történelemelmélet problémái*, szerk. KISANTAL Tamás, 53–59 (Budapest: Atelier–L’Harmattan Kiadó, 2003).

⁴⁴ KISANTAL Tamás, „Korszakok léteznek – hogyan lehetségesek? Korszakfogalom és korszakolás a történetírásban”, in KISANTAL Tamás, *Az élet tanítómesterei: Írások a történelem ábrázolásáról*, 39–62 (Pécs: Kronosz Kiadó, 2017), 46–47.

⁴⁵ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 154.

s midőn a táborból honjaikba megtértek, minden magyar Ifjú, minden magyar leány olvasta a Gellert szép meséjét s Svédi Grófnéját s a Rabener Satyrájit. Nem kevesen Hallért és Hagedornt is ismerték. A Friedrich fénye Hazánkat is eltöltötte mint az egész egyéb Európát, s a kik ide haza nem igen láthattak könyveket teremni, több csudáim valót leltek azon a királyon, a ki könyveket csinál mint a ki hadakat ver. – Azonban Első Ferencz, a szives barátja s kedvellője a Mesterségeknek s Tudományoknak, a legszébb frigyben a maga Swietenjével szövétneket gyűjta az Észnek a szomszéd Bécsben, s ennek világa jól tevőleg hatott által mireánk is. A Múzsák a magok érkezéseket minálunk is mint mindenütt másutt, a szép Mesterségeknek, a Muzsikának, Festésnek, Faragásnak, Architecturának és Poeziznek viritása által nyilatkoztalák. A német Thaliának és Melpomenének a Koháryak és Csákyak az Országnak akkori anyavárosában, Pozsonyban, templomot nyitottak. Ráday Gedeon, Generális Orczy, Faludi Ferencz, Gróf Teleki József éneklettek a magyar lant mellett, de az ő verseik nem jutottak sajtó alá. A szemérem, melly nem kevésbé retteg a tudatlanság bámulásától mint a gonoszok mérges mosolygásoktól s a dölyf válllonásaiktól, bártortalanná tette őket, munkájikat közre bocsátani.⁴⁶

A következőkben részletesen vizsgálom az egyes történelemeket, s olyan szöveghelyekkel állítom párhuzamba, amelyek Kazinczy számára ismertek, vagy az általuk használt források elméletileg elérhetőek voltak. Mind ezt nem az eredetüket keresve, hanem kontextusteremtő szándékkal teszem.

1. Harcolóink a Prussziai két vérengző háború alatt a németeknek virágzani már elkezdett literatúrájokkal derekasan megismerkedtek, s midőn a táborból honjaikba megtértek, minden magyar Ifjú, minden magyar leány olvasta a Gellert szép meséjét s Svédi Grófnéját s a Rabener Satyrájit.

A változás előzményeként felmutatott sziléziai háborúk Kazinczy érvelésében a kulturális transzfer szerepét töltik be. A pályairatban hasonló funkciót tulajdonított korábban Nagy Lajos nápolyi hadjáratának. Bár Kazinczy alapvetően békepárti, levelezésében is találhatunk példát arra,

⁴⁶ Uo., 153–154.

hogy regisztrálja a háború egyetlen pozitív oldalát. „És még is, mint mindenek a' világon, a' háborúnak 's a' revolúciónak is van a' sok irtóztató oldalai mellett jó oldala is. A nemzetek ismeretekben meggazdagodnak”⁴⁷ – írja 1815 márciusában Dessewffy Józsefnek. Az ezzel párhuzamba állítható jól ismert horatiusi példa arra utal, a kulturális transzfer szempontjából mellékes, hogy a háború során kik voltak a hódítók és kik a legyőzöttek: „Durva legyőzőjén a legázolt Graecia győzött, / szép művészeteket plántálva a pór Latiumba.” – olvashatjuk a Caesarhoz szóló episztolában.⁴⁸ A francia irodalom történetének Eichhorn-féle, Döbrentei által közvetített feldolgozása szerint I. Ferenc uralkodása alatt a hadiállapot az „olaszok közt forgódást” eredményezte, ami jó hatással volt a franciákra, hiszen általuk addig nem ismert mesterségekkel, „csínosb szokásokkal” és jobb ízléssel ismerkedtek meg, így „a' régi, az új olasz és spanyol irodalmával”.⁴⁹

2. A Friedrich fénye Hazánkat is eltöltötte mint az egész egyéb Európát, s a kik ide haza nem igen láthattak könyveket teremni, több csudáim valót letek azon a királyon, a ki könyveket csinál mint a ki hadakat ver. – Azonban Első Ferencz, a szíves barátja s kedvellője a Mesterségeknek s Tudományoknak, a legszebb frigyben a maga Swietenjével szövétnekét gyűjtja az Észnek a szomszéd Bécsben, s ennek világa jól tevőleg hatott által mireánk is.

Nagy Frigyes, valamint Mária Terézia mellett férje, I. Ferenc német-római császár és Gerard van Swieten társasága arra a mintára emlékeztethet, amelyet korábban Mátyás esetében is láttunk. Az uralkodó kultúrához való viszonya alapvetően meghatározza a nemzet kultúrához való viszonyát és kulturális szintjét. Az ideális uralkodó kultúrátámogató törekvésére számos példát találhatunk. Suetonius művének Augustusról szóló passzusában a császár Rómából „téglaváros” helyett „márványvárost” építtetett, szobrokat emelt, görög-latin nyelvű könyvtárat alapított, s ő maga

⁴⁷ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. március 3., in *KazLev* XII, 473.

⁴⁸ HORATIUS, „Caesarhoz”, in HORATIUS, *Összes művei*, ford. BEDE Anna, 319–320 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1989).

⁴⁹ DÖBRENTEI, „A' francia nyelv'...”, 6; Johann Gottfried EICHORN, *Geschichte der Literatur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten*, II Bd. (Göttingen: Bandenhoef und Ruprecht, 1805), 2:847–848.

kora ifjúságától szorgalmasan gyakorolta magát az ékesszólásban és a szabad művészetekben. Kora nagy tehetségeit sokféleképpen segítette. Suetonius szerint jó szívvel, türelmesen meghallgatta nemcsak verseiket vagy történelmi tárgyú műveiket, hanem a szónoklatokat vagy párbeszédese jeleneteket is.⁵⁰ Tóth Pál véleménye szerint a tudományokban és a szép mesterségekben való előrehaladás okát elsődlegesen mindig az „igazgatásban” kell keresnünk. Anglia történetében I. Erzsébet, I. Jakab és II. Károly szerepére hívja fel a figyelmet, ők azok, akik a tudományok és a költészet iránti érdeklődésükkel, valamint a tudós emberek támogatásával országukat „új fényre hozták”.⁵¹ A *Tübingai pályairat* részletében e példákhoz képest az lehet feltűnő, hogy Kazinczy nem elégszik meg Mária Terézia szerepeltetésével. Úgy tűnik, I. Ferenc és Swieten tudományokhoz való pozitív viszonya az érvelés megerősítésére szolgál.

3. A német Thaliának és Melpomenének a Koháryak és Csákyak az Országának akkori anyavárosában, Pozsonyban, templomot nyitottak.

Kazinczy interpretációjában a német kulturális minta követése és közvetítése szempontjából jelentős a (német) színház,⁵² ám a Csákyak és Koháryak szerepeltetésével a mecénatúra fontosságára is felhívja a figyelmet. Martialis epigrammájában az (eposzi) költészet virágzásának feltétele nem csak a hadisikerekben rejlik, hanem a mecénások támogatásában is:

Míg a mi eldődink kora hátrább áll a miénknél
És fejedelme alatt Róma nagyobb ma, dicsőbb,
Mért hiányzik a szent Máró nagy szelleme, –
[kérded –
S mért nem harsog a kürt szózata nagy hadakat?

⁵⁰ SUETONIUS, *Tranquillus, Caesarok élete: Tizenkét életrajz*, ford. Kis Ferencné (Budapest: Európa, 1984) 58, 85, 87–88.

⁵¹ TÓTH PÁL, „Mi az oka, hogy némely Nemzetek a Tudományokban és a Szép Mesterségekben más Nemzetek felett fellyebb emelkedtek?“, *Tudományos Gyűjtemény* 2, 9. sz. (1818): 17, 24.

⁵² A színház szerepéről a nemzet nyelvének és kultúrájának pallérozódása szempontjából például: TELEKI László, *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései* (Pest: Trattner Mátyás betűivel, 1806), 206.

Maecenas ha van, óh Flaccus, Máró se hiányzik,
S adnak Vergiliust néked a ten-mezeid [...].⁵³

Vagyis a kulturális értékekre nyitott uralkodó mellett a főúri támogatók jelentik a másik jelentős hatótényezőt. Nagy Frigyes arra hívja fel a figyelmet, hogy Itáliában a Mediciek és X. Leo pápa védelmezte és ösztönözte a művészetek és a tudományok fejlődését.⁵⁴ Kovács Sámuel pedig Johann Friedrich Wilhelm Jerusalem munkája⁵⁵ nyomán von párhuzamot a német és a magyar nyelv, valamint irodalom állapota között. Fejlődésének ugyanis sokáig éppen az volt az egyik legnagyobb akadálya, ami a németeknél is: a patrónusok hiánya.⁵⁶

4. Ráday Gedeon, Generális Orczy, Faludi Ferencz, Gróf Teleki József énekeltek a magyar lant mellett, de az ő verseik nem jutottak sajtó alá. A szemérem, melly nem kevésbé retteg a tudatlanság bálulásától mint a gonoszok mérges mosolygásoktól s a döllyf vállvonásaiktól, bátortalanná tette őket, munkájukat *közre bocsátani*.

A korábban vázolt szerencsés körülmények hatására erőre kapott a magyar nyelvű költészet, ám komoly hátránnyal járt, hogy a versek nem jelentek meg nyomtatott formában. A közmegegyezés szerint a könyvnyomtatás „a tudományoknak legfőbb elősegítője”,⁵⁷ lényegesen nagyobb hatáspotenciállal rendelkezik, mint a kéziratos kultúra. Eichhorn irodalomtörténete például a világ legfontosabb találmányai között említi, melynek következménye a klasszikus irodalom példátlanul gyors elterjedése volt.⁵⁸ Vagyis a könyvnyomtatás jelentős hatással bírt a tudás szerkezetére és a tudás szét-

⁵³ Marcus Valerius MARTIALIS, „Maecenas ha van... Flaccusnak”, in Marcus Valerius MARTIALIS, *Epigrammáinak 14 könyve A látványosságok könyvével*, ford. CSENGERY János, 274 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1942).

⁵⁴ FRIEDRICH der Grosse, *Ueber die Deutsche Literatur...*, 25.

⁵⁵ Johann Friedrich Wilhelm JERUSALEM, *Ueber die deutsche Sprache und Litteratur* (Berlin: 1781), 4–5.

⁵⁶ KOVÁCS Sámuel, „A Magyar Literaturának menetele”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 12. sz. (1819): 3–12, 6.

⁵⁷ „Az Irásról és a Nyomtatásról”, *Sokféle*, Irá és egybeszedé SÁNDOR István. Hatodik darab (Győr: Streibig Jó'sef' betüivel, 1799), 5.

⁵⁸ EICHHORN, *Geschichte der Literatur...*, 11.

osztására.⁵⁹ Kazinczy esetében ez utóbbi tűnik hangsúlyosabbnak. Érvé-
se szerint azonban Ráday, Orczy, Faludi és Teleki munkái nem a lehetőség
hiánya, hanem a várható fogadtatás miatt maradtak kéziratban, ezzel is
sugallva e szerzők elszigeteltségét.

5. Horizonunkon egy gyönyörű új Hajnal emelkedett-fel, de még nehéz kö-
dök késleltették a szép nappalnak fényfellövését.⁶⁰

A háborúnak ›köszönhető‹ német–osztrák kulturális transzfer, a kultúra
iránt elkötelezett uralkodó, az erősödő királyi és főúri mecénatúra tehát le-
hetővé tette a magyar nyelvű költészet kibontakozását, ám az elterjedését
biztosító médium, a nyomtatott munkák hiánya miatt Kazinczy csak fo-
kozatos változásról beszél, amelyet a napfelkelte metaforájával érzékeltet.
Kérdéses, hogy mire utalhat a „nehéz ködök” metaforikus megjelen(it)ése,
ám egy lehetséges értelmezést mégiscsak megkockáztathatunk. Kazinczy
korábban arról írt, hogy a „gyönyörű új hajnal” Mária Terézia uralkodá-
sának utolsó évtizedére tehető, ám később a testőrség 1761-es megalapítá-
sát is ehhez kapcsolja. Ez nagyjából megfelel a birodalom békés idősza-
kának, hiszen az 1756 és 1763 között lezajlott hétéves háborúban Ausztria
még Szilézia visszaszerzésével próbálkozott. Pápay Sámuel szerint Mária
Terézia uralkodásának közepe felé értük el azt a „szerentsés időnyomot”,
mellyben a „Békeség Angyala” hazánkban állandóbb szállást kap, s ez hív-
ja vissza a Múzsákat.⁶¹ Kovács Sámuel is a „békeséges országlást kedve-
lő Mária Terézia” korára helyezi a váltást, s ezen belül mindenképpen a
század második felére, amikor már a „kardok vérrel nem gőzölögtek”.⁶²
Kovács Sámuel később Róma és Németország példájával él, mely szerint
a háború elriasztja a múzsákat,⁶³ s ezzel feleleveníti a jól ismert latin köz-
mondást: *inter arma silent musae*. Horatius Caesarhoz szóló episztolájának

⁵⁹ LABÁDI Gergely, »Meg-írott könyv« és »nyomtatott ének«: Kézíratos és nyomtatott
kultúra a XVIII. század utolsó harmadában, in Csörsz, HEGEDŰS és TŰSKÉS, szerk., *His-
toria Litteraria...*, 451–458.

⁶⁰ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 154.

⁶¹ PÁPAY Sámuel, *A magyar irodalom eszmérete* (Veszprém: Szammer Klára betűivel, 1808), 397.

⁶² Az értekezés ezt követően Kazinczy pályaművének az *Erdélyi Múzeumban* publikált
változatára támaszkodik. Kovács, »A Magyar Irodalmának...«, 6.

⁶³ Uo., 7.

részletét („Mert későn kezdtünk a görög versekre fülelni / és csak a pún harcok végén hallottuk e hangot / végre Sophocles, Thespis s Aeschylus tanítását.”⁶⁴) a *Mindenes Gyűjtemény* könyvismertetése úgy interpretálja, hogy Carthago elfoglalása után a rómaiak hasznukra fordították az azt követő békét, ahogyan korábban a háborút is. Ekkor kezdték el olvasni és lefordítani Szophoklész, Thespis és Aiszkhülosz műveit.⁶⁵ Vagyis míg a külső-belső háború a kulturális haladást akadályozó erő, addig Mária Terézia uralkodásának utolsó, békés szakasza viszont éppen a kulturális fejlődés lehetőségét teremtette meg.

6. Ez végre akkor jött-elő a maga teljes ragyogásában, midőn ez az imádott asszony a Haza szeretetre legméltóbb fíjait az 1761 felállított Magyar Testőrző Seregbe felvéve, s alkalmat ada nékiek a Bécsi szép világ tónusával megismérkedni. Bécs nékiek nem vala Capua, nem Sybaris. Belé avatva inkább vagy kevésbbé már itthon a Régiek Írásaiknak ismérétebe, néki fekdtek az újabb nemzetek nyelvének s literaturájának tanulásába, az ifjú kor délczességében léptek-fel mint nemzeteknek ébresztőji, tanítóji. Báróczy Sándor (ezredes; szül. Erdélyben, 1732. 2d. ápril), Barcsay Ábrahám (ezredes; megh. 1806. 3d. mart.), és Bessenyei György egyszerre léptek-föl, s a nemzet csudálattal hallá francia Ízlés után gyault nyelvöket.⁶⁶

Ahogyan korábban láttuk, a kulturális értékekre nyitott uralkodó (szűkebb vagy tágabb értelemben) társaságot, csoportot szervező ereje visszaterő motívuma a kultúra történetének. Augustus uralkodása alatt Maecenas maga köré gyűjti a fiatal tehetségeket. Horatius számára sokat jelentett Varius, Vergilius és Maecenas barátsága. Pápay Sámuel szerint a társalkodás (szűkebb értelemben) már általában is „jeles alkalmatosság a Lélek tehetségeinek kifejtésére”, különösen nagy haszna van azonban a kulturális fejlődés szempontjából a tudósok által formált társaságnak.⁶⁷ Az 1780-as

⁶⁴ HORATIUS, „Caesarhoz”, 317.

⁶⁵ „A római literaturáról: Essai historique de la Litt. des Romains. Dublin, 1724”, *Mindenes Gyűjtemény* 5 (1791): 266–275, 268.

⁶⁶ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 154.

⁶⁷ PÁPAY, *A' magyar literatura'...*, 474. Hasonló gondolatok: KIS[s] János, *A' Magyar Nyelvnek mostani állapotjáról kimivelvethetése módjairól eszközeiről, Megjuttalmaztatott felelet* (Pest: Trattner Mátyás betüivel, 1806), 140.

években a legjelentősebbek azok a társulások voltak, amelyek társasággá szerveződtek, és törekvéseik fő iránya valamely orgánum létrehozása és működtetése volt. E társaságok pedig jórészt Batsányi és Kazinczy nevével fémjelezhetők.⁶⁸ Kis János pályairása alapvetően Richelieu francia akadémiaját tekinti a magyarok számára is követendő példának, ám ő szintén foglalkozik a társalkodás tágabban felfogott hasznával, amely felserkenti a szunnyadozó tehetségeket, „egyik tűz könnyen másik tüzet gerjeszt”.⁶⁹ Kis itt említi meg a *Magyar Museum*, a *Mindenes Gyűjtemény*, az *Orpheus* köré csoportosuló, valamint az *Erdélyi Nyelvművelő Társaság*ot mint a „barát-ságos öszveszövetkezés” példáját.⁷⁰ A német minták közül Kis az 1743-ban alakult lipcsei társaságot tekinti mérvadónak, amely „epochát csinált a német nyelv történetében”. Tagjai a *Bremische Beiträge* és a *Sammlung Vermischter Schriften* című kiadványban bocsátották ki előzetesen recenzált munkáikat, s valamennyien „Classicus Irói” lettek a német literatúrának.⁷¹ Kazinczy, Báróczy, Barcsay és Bessenyei esetében az íróbarátságon keresztül formálódó irodalmi társaság lehetőségét ismeri fel, nem kíván kiemelni közülük egyetlen alkotót. Az 1772-es évszámnak a csoport működése szempontjából csak járulékos szerepe van, meg sem jelenik az akadémiai kéziratárban őrzött magyar változatban. A nyomtatott munkák közreadása azonban – ahogyan korábban láttuk – jelentőségteljes. Erre egyébként a csoport tagjai is felhívják a figyelmet *A Besenyei György Társaságában*: „Meddig kel még, barátom, Generális Báró Orczi után loposkodnunk, hogy el-rejtett munkajit kezébül ki-lophassuk, 's nyomtatás alá adhassuk?”⁷² Az episztola gondolatmenete szerint ugyanis az „isméretlen”-ség⁷³ megbocsáthatatlan bűn.

Az úgynevezett testőrírók csoportja (amelyhez a pályairat gondolatmenete szerint később nem csak a testőrség tagjai csatlakoznak) a magyar irodalom történetében bármennyire is unikális, Kazinczy elbeszélésében a kiemelt szerepüket olyan, a literatúra történetéből jól ismert narratív min-

⁶⁸ DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, 41.

⁶⁹ Kis[s], *A' Magyar Nyelvnek mostani...*, 141–142.

⁷⁰ Uo., 144.

⁷¹ Uo.

⁷² BESSENYEI György, „Bessenyei Bartsainak”, in *A Bes[s]enyei György Társasága* (Bécs: 1777), 17.

⁷³ Uo., 19.

ták és strukturális elemek biztosítják, mint a kultúrát támogató uralkodó, a kulturális transzfer, a tudás terjesztése szempontjából hatékonyan működő csoport és a jelentős hatáspotenciállal rendelkező médium.

Végezetül ismét feltehetjük a kérdést: mire tanít tehát a iiteratúra története? Ahogy korábban láttuk: egyrészt mérceként szolgál, amelynek segítségével megítélhető a múlt és a jelen. Olyan történetvázkészleteket, narratív mintákat kínál, amelyek lehetővé teszik, hogy az események történetekké váljanak. Megkockáztatható, hogy nem egyetlen közös forrásra vezethető vissza az 1770-es évekre tehető korforduló többek által közvetített tapasztalata, hanem éppen a közös minták és történetvázkészletek segítségével volt egyáltalán megtapasztalható a változás. És végül, de nem utolsósorban: a iiteratúra történetének ismeretében megvalósítható a kulturális tervezés és a prognózis, hiszen a történelemben a maguk egyszeriségében is felismerhetők olyan formális struktúrák,⁷⁴ amelyek megismétlődnek és megismételhetők, vagy éppen olyan következményekhez vezetnek, amelyeket szerencsés lenne elkerülni.

⁷⁴ KOSELLECK, „Az ismeretlen jövő...”, 521.

KISS MARGIT

A rejtőzködő kolléga –

A Tübingai pályamű akadémiai kéziratának filológiai vizsgálata

Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaművének* több kéziratosa – jószerivel töredékes – változata fennmaradt,¹ de filológus elődeink még többet ismertek: ilyen például a Tübingenbe küldött, később Bécsben őrzött, majd megsemmisült német nyelvű kézirat, amely mára csak Heinrich Gusztáv 1916-os kiadásában érhető el.² A ma is hozzáférhető kéziratok közül az akadémi-

* A szerző a BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

¹ A debreceni változat: Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteménye, K. X. 75.; az akadémiai változat: MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42/I.; valamint ide sorolható még Kazinczy Kis Jánoshoz írt levelének egy részlete is: MTA KIK, RUI. 4r. 260, 113–120. f.

² KAZINCZY Ferenc, *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916). „A pályaművet két példányból ismerem: az egyik saját másolatom a bécsi cs. kir. belügyminiszterium levéltárából; – a másik a M. Tud. Akadémia példánya, mely a magyar eredetit is tartalmazza (Kazinczynak 1808 auguszt. 14. kelt levele szerint [...]), valószínűen magának Kazinczynak keze írása. A két német szöveg csak helyesírásiilag és itt-ott egy-egy szóban vagy fordulatban különbözik egymástól, de mind a kettő nyelv, stílus és orthographia tekintetében rendkívül kifogásos, főleg a bécsi szöveg, mely egyedül bir történeti jelentőséggel. Minthogy nem német irodalmi terméknek philológiai kiadásáról van szó és a pályamunkának nem nyelve és stílje, hanem csupán tartalma érdekes és értékes, én a bécsi szövegnek – mely ezen alakjában nem is tekinthető Kazinczy művének – legfel-

ai változat bilingvis: a magyar nyelvű rész töredékes a német változathoz képest, ugyanakkor a német változathoz is hiányoznak egyes magyar nyelvű részletek. A debreceni változat magyar egynyelvű, ugyancsak töredékes. Az 1808. augusztus 19-én Kis Jánoshoz írt levélrészlet első passzusa magyarul vannak megírva, de a terjedelmesebb, második része német nyelvű. E változatok bonyolult összefüggésrendszeréről (a Kis Jánoshoz írt levélrészlet kivételével) Ajkay Alinka nyújt áttekintő összefoglalást.³ A különféle változatok számos kérdést vetnek fel: mint például a Tübingenbe elküldött és más német nyelvű példányok viszonyát, a német nyelvi javítások tárgyalását, a német és a magyar szöveg kapcsán a fordítás célnyelvének a kérdését, de már önmagában a többféle kézirat sorsának az alakulását is. Ezeket a felmerülő problémákat részint korábbi kutatások érintik,⁴ némelyek azonban még tisztázásra, mások revidálásra szorulnak. Ez utóbbi körébe tartozik az MTA KIK Kézirattárában lévő bilingvis kézirat filológiai vizsgálata – különösen a pályairás harmadik részére vonatkozóan –, amelyben szerzőséggel kapcsolatos problémák merülnek fel. A tanulmány az ezzel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja.

Az akadémiai kézirat magyar nyelvű szövegét Heinrich Gusztáv adta ki, az említett 1916-os akadémiai kiadásában.⁵ Heinrich a kötet bevezető tanulmányában azt állítja, hogy a magyarul meglévő – a némethez képest töredékeesebb – részek a német változattal megegyeznek, s Kazinczy Ferencről származnak: „Ez a magyar szöveg – a mennyiben elkészült – általában hű mása a német dolgozatnak. Minthogy ez a magyar szöveg kétségtelenül magának Kazinczy Ferencnek műve, lenyomatása, azt hiszem, nem szorul mentségre.”⁶ Simai Ödön e kötetéről készült tanulmány

tünőbb nyelvtani és helyesírási botlásait hallgatagon kijavítottam, de magán a pályamű tartalmán és stíljén semmit sem változtattam, tehát nem is javítottam.” Uo., 32.

³ AJKAY Alinka, „»A' Magyar Nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől«: Kazinczy pályaművének kiadás-, kutatás- és recepciótörténete”, *Magyar Könyvszemle* 133 (2017): 226–227.

⁴ AJKAY Alinka, „»A' Magyar Nyelvnek...“; SIMAI Ödön, „Kazinczy Ferenc Tübingai pályairása”, *Magyar Nyelv* 13 (1917): 220–225, 284–289; PÓSA Ágnes, „Kazinczy Tübingiai [!] pályaművének autográf kézirata a Papszász-hagyatékban”, in *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1977*, szerk. DANKÓ Imre, 501–507 (Debrecen: Déri Múzeum, 1978); FRIED István, „Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből” *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 597–605; KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 3–34.

⁵ Uo.

⁶ Uo., 33.

értékű recenziójában feltáró vizsgálatot végez a pályairás keletkezési körülményeivel kapcsolatban.⁷ A levelezésben írtak alapján rekonstruálja a pályamű alakulástörténetét, amelyet kiegészít a kézírásnak és nyelvezetnek az elemzésével. Vizsgálata eredményeképpen Heinrich több állítását cáfolja. Úgy véli – Heinrich állításával szemben –, hogy Romy Károly György nem javíthatta a Tübingenbe küldött, majd később Bécsben őrzött példányt, hanem az kizárólag Kazinczy munkája. Romy ugyan végzett javításokat a pályamű szövegén, de már az akadémiai példányon, amely egy későbbi tisztázat. Simai azt is állítja, hogy Kazinczy pályaművét eredetileg nem magyarul írta, hanem a magyar szöveg fordítás, a beadás után írt tisztázati szöveg lehetett, amely a német alapján készült, s nem is egy időszakban, hanem eltérő időközökben, majd többszörös javítással. Simai rávilágít a magyar nyelvű megszövegezés egyenetlen voltára az elkészült két (tehát az első és a harmadik) szövegegységre vonatkozóan. Feltűnőnek tartja a két rész közti stílusbeli eltérést, különösen a szókincs különbözőségére hívja fel a figyelmet. Míg az első részben például a *grammatika*, *újságlevél*, *cultura* szavak találhatók, ugyanezek a fogalmak a harmadik részben *nyelvtan*, *hírlap*, *műveltség* szavakkal vannak kifejezve. A harmadik részen belül a keletkezés két időszakát különíti el: a Heinrich-féle kiadás 148. oldalától a 154-ig egy korábbi időszak nyelvallapotát tükrözi; az ezt követő rész nem hű mása a kiadásban közölt német szövegnek, hanem betoldásokkal bővített, s egy későbbi, fiatalabb szókincsű részt tükröz, amely 1815 után keletkezhetett. Hiányoznak a németből mondatszintű egységek, mint például „a többek között, Zrinyi Miklós Zrinyiászát hexameterekben kezdé dolgozni, mielőtt Birsi, primás Barkóczynak e versnemben éneklé alkalmi dalát, s Kalmár izetlen kötetkéjével (Prodromus, Pozsony, 1770) föllépe”.⁸ A fiatalabb keletkezésű rész szókincsét részletesen elemezve Simai kiemeli a *költészet*, *hírlap*, *rag*, *vállalat*, *modor*, *hírlap*, *színház*, *nyelvtan* stb. szavakat, s megállapítja, hogy ezek részint Kazinczy élete alkonyán, pl. *költészet*, de inkább halála után keletkeztek, pl. *hírlap*, s olyan is van köztük, amely

⁷ SIMAI, „Kazinczy Ferenc...”, 284–289.

⁸ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 161. A Simai által idézett szövegrészlet helye betűhív átiratban: „a’ többek között, Zrinyi Miklós’ Zrinyiászát hexameterekben kezdé dolgozni, mielőtt Birsi, primás Barkóczynak e’ versnemben éneklé alkalmi dalát, s Kalmár’ izetlen kötetkéjével (Prodromus, Pozsony, 1770) föllépe.” MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42/L, [számolatlan oldal a 275. helyén].

használatától idegenkedett, pl. *erény*. A kézírás eltérő jegyei szintúgy gyanúra adnak okot számára: míg a német és az első rész magyar szövegének írásképe halványabb, rendezett, addig az utolsó részben az erősebb, élénkebb színű tintával írt sorok a gyors írásmód jellegét magán viselő, rendezetlenebb betűformálást tükrözik, amely ugyan jellegében hasonló Kazinczyéhoz, de mégis más valakié lehet. A kézírások egybevetése alapján Simai kizárta Kazinczy Gábort, Bajza Józsefet, Toldy Ferencet és Helmeucz Mihályt, akik kapcsolatba hozhatók Kazinczy Ferenc kéziratának a kezelésével, későbbi gondozásával, kiadásával. Végül Szemere Pált azonosította az ismeretlen kéz írójaként, akinek az írásképe több szempontból hasonlatos Kazinczy Ferencéhez. Végkövetkeztetése mindezek alapján az, hogy a

[...] kiadás 155. lapjától kezdve tehát végig – a költeményeket, melyek még Kazinczy másolásai a kéziratban, magyarázó szöveg – Szemere Pál munkája. [...] Szemere alkalmasint még 1831-ben kapta a Muzáron számára a kéziratot, melyet Kazinczy halála után kiegészített. Hogy sajtó alá rendezésével foglalkozott, mutatják az ugyancsak tőle származó, czeruzával írt bejegyzések: „Hézagot hagyni! Két lapi hézag!” stb. Hogy a kézirat teljes egészében még sem jelent meg, annak aligha a cenzura az oka, nem is Kazinczy elkedvetlenedése, a mint a kiadó véli. A mi legértékesebb volt benne, az már 1814-ben úgyis megjelent, de 1833 körül ez is, valamint a többi, kevés eredetiséget tartalmazó részlet már idejét multa.⁹

Simai a Heinrich-féle kiadás filológiai pontosságát is erősen megkérdőjelezi, s meglehetősen erős kritikával illeti a sajtó alá rendező munkáját.

Az előzmények ismeretében jelen kutatás a pályairás harmadik részének filológiai vizsgálatára vonatkozóan négy fő pillérre támaszkodik: (1.) az irodalomtörténeti háttér feltárására; (2.) a kézirat vizsgálatára, valamint a fennmaradt változatok egybevetésére a pályairás harmadik részét illetően; (3.) a kézírások összehasonlító elemzésére és (4.) nyelvészeti vizsgálatok elvégzésére a szókészlettanra és a nyelvhasználatra vonatkozóan.

⁹ SIMAI, „Kazinczy Ferenc...”, 288.

Az irodalomtörténeti háttér feltárása

Kazinczy 1808. augusztus 11-én Pápay Sámuelnek azt írja:

Most pedig Majusnak 28dika olta a' Tübingi kérdésre feleltem egy Magyar munkával, mellyet osztán nékik németre is lefordítottam, és ezen Schilleri mottó alatt: *Stolz will ich den Spanier*. (Don Karlos, III. Akt, 10. Auftr.) fel is küldöttem. Ezt Néked édes barátom, azért irom, hogy ha a' Morgenblattban a' megsententiázott pályairások' sorjában ezt meglátod, tudhassd, hogy annak Írója én voltam. A' címje ez: *Über die Erhebung der ungarischen Sprache zur Sprache des öffentlichen Geschäfts u. der Schulen in Ungarn. Eine Preisschrift. Aus dem Ungarischen von dem Verfasser selbst übersetzt. Gegend von Tokaj, d. 2. Júl. 1808.*¹⁰

1808. augusztus 14-én Prónay Lászlónak hírül adja, hogy pályaműve már Tübingenben van, az elküldött írás német nyelvű, a magyar és német szöveg tisztázatát készíti azért, hogy kiadhassa – ez azonban az ő életében nem valósult meg. A pályairásnak haláláig két részlete jelent meg: az egyik *A' magyar literatura történetei. Töredék*, címmel az *Erdélyi Muzéum* 1814-es számában látott napvilágot, németül pedig az *Ueber den Wachstum der ungarischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu neuesten Zeiten* című írást közölte ugyanebben az évben a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*.¹¹ 1808. augusztus 9-én Kis Jánoshoz írott levelében közöl egy rövidebb, magyar nyelven kezdődő, majd terjedelmesebb részében német nyelven folytatódó változatot. 1808 októberében Rumynál van a pályamű, aki a német fordítást javítja nyelvi szempontból – legalábbis erről számol be Kis Jánosnak 1808. december 30-án.¹² Ez alapján következett Simai Ödön és Ajkay Alinka arra, hogy Kazinczy Tübingenbe a saját német fordítását küldte el,

¹⁰ KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII–XXIV:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXV:) ORBÁN László, (XXVI:) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 6:27. A továbbiakban: KazLev + kötettség.

¹¹ [KAZINCZY Ferenc], „A' magyar literatura történetei. Töredék”, *Erdélyi Muzéum* 1 (1814): 1–10. és KAZINCZY Ferenc, „Ueber den Wachstum der ungarischen Sprache und Literatur, von den ältesten bis zu neuesten Zeiten”, *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* 2, 43. sz. (1814): 681–689.

¹² KazLev VI, 168–171.

amely később a bécsi levéltárban megsemmisült, s egy másik változatot juttatott el Rumynak átnézésre a tervezett kiadás előkészítése érdekében.¹³ 1809. január 16-án Prónaynak írt levelében a közrebocsátásra szánt művei között sorolja fel a pályaművet.¹⁴ Februárban Kis Jánosnak arról ír, hogy Rumytól visszakapta a német nyelvű pályairást: „[...] ’s az vala első dologom, hogy az általad kívánt cikkelyt néked megküldhessem. Elmaradván valahol Bécsi útam alatt a’ Pályairás magyar textusa, ezt a’ németből mingyárt ezen papirosra fordítám; e’ miatt van ebben olly sok igazítás.”¹⁵ 1809 márciusában elküldi Dessewffy Józsefnek a Rumytól visszakapott, javított pályaműve – állítása szerint – egyetlen példányát, melyen kívül csak a pályairást kiíró Cotta rendelkezik még eggyel. Májusban kapja vissza Dessewffytől a szöveget,¹⁶ amelyet nemcsak ő ismer, hanem látta Kultsár, Virág és Kis János is.¹⁷ 1811 márciusában Rumynak panaszolja, hogy Schewerlay júliusban elvette a *Tübingai pályaművet*, s Ujházy Sámuelnél hagyta, akitől többszöri alkalommal kérte vissza eredménytelenül. 1812. november 15-én azt írja Kis Jánosnak, hogy pályairását újradolgozná.¹⁸ Szemere Pál neve a levelezésben a *Tübingai pályairás* kapcsán ritkán fordul elő. Mégis megemlítendő az 1812. december 29-i keltezésű levél, amelyben Szemere a munka tervezett megjelentetése kapcsán az alábbiakat írja:

Bár csak az Édes Uram Bátyám Tübingi pályairása mentől hamarább ki nyomtattathatnék. Hadd tudnák olvasóink Kit és Miért kell becsülni. Régen akarom kérdezni, ha azon írásban van e emlékezet a’ nyelv művelésének eszközei között a’ tudós pennaharczok felől. Nem volna e jó említeni, hogy ezek nálunk ritkák? ’s nem jó volna e elhisztorizálni, Kik, mikor, miért és miként harcoltak, mint Dévai Sylvester, Rajnis Baróti, Kazinczy Debreczen, Révai Versegi, Lácza Czinke Képlaki ’s a’ t.¹⁹

¹³ SIMAI, „Kazinczy Ferenc...”, 224; АЖКАВ, „»А’ Magyar Nyelvnek...”, 224–225.

¹⁴ KazLev VI, 181–183.

¹⁵ Uo., 215.

¹⁶ Uo., 366–368.

¹⁷ KazLev VIII, 159–163.

¹⁸ KazLev X, 168–172.

¹⁹ Uo., 211–212.

Kettejük írásos eszmecseréjében a Puky-féle pályázat jóval gyakoribb téma. Kazinczy 1813. szeptember 19-én Helmečy Mihályt eddigi munkáinak kiadástervezetéről tájékoztatja, amelynek harmadik kötetében kapna helyet a *Pályairásomból a' Tübingi kérdésre*.²⁰ Novemberi, szintén hozzá intézett levelében ugyancsak az eddigi írások sajtó alá rendezéséről, a kötetek tervezéséről, szerkezetéről számol be.²¹ 1814-ben Kazinczy már kevésbé bizakodó a munkája megjelentetésével kapcsolatban: „Beléptünk azon általad óhajtott boldog időbe, a' midön a' Censura sanyarúbb lesz mint volt [...] 's most még kevésbé remélhetem hogy Tubingi Pályairásom sajtó alá juthasson.”²² Ugyanebben az évben megjelenik az *Erdélyi Muzéumban* a pályairás egy részlete *A' magyar literatura történetei* címmel.²³ Ezt követően megrikkulnak a hírek a pályaművel kapcsolatban. 1817-ben egy Dessewffynek írt levélben arról számol be, hogy Mailáth János figyelmét felkeltette az írása.²⁴ Kis Jánosnak 1818. január 18-án felsorolja, hogy ki olvasta még a pályaművét.²⁵ Az 1820. május 23-án Mailáthnak írott válaszából kiderül, hogy akkor egyetlen példánya van csak a pályairásából, amelyet nagyon féltve ad ki a kezéből.

A pályaműnek több másolata, változata is létezett, a levelezéssel egybevetve a pontos beazonosításuk azonban nem minden esetben lehetséges. Kazinczy híradásai alapján kellett lennie egy eredeti magyar változatnak, amelyből a Tübingenbe elküldött németet fordította.²⁶ Erről a magyar eredeti példányról nincs tudomásunk. A beküldött, később Bécsben őrzött német változat – úgy tudni – megsemmisült, ma Heinrich kiadásában érhető el. Kazinczy a beküldést követően újabb magyar és német nyelvű, kiadás céljából készített tisztázat készülésétől ad hírt. Romy javít egy német példányt, Kazinczy a bécsi út alatt elveszt egy magyart, s Kisnek is a német alapján fordítja az általa kért cikket. Kis János önéletírásának B toldalé-

²⁰ KazLev XI, 61–63.

²¹ Uo., 106–110.

²² Uo., 11: 240.

²³ [KAZINCZY], „A' magyar literatura...”, 1–10.

²⁴ KazLev XV, 292–296.

²⁵ Uo., 449–451.

²⁶ A levelezésen kívül erről tanúskodik az *Erdélyi Muzéumban* megjelent részlet elé illesztett bevezető „mivel az egész Munka, melly magyar kidolgozásból vagyon németre fordítva, talán még sokáig nyomtatlan fog maradni” [KAZINCZY], „A' magyar literatura...”, 1.

kában *A' magyar nyelv és literatura gyarapodásáról a' legrégebb idők óta a' legújabbakig* címmel²⁷ (szó szerinti! közlést ígérve) valószínűleg ez jelent meg 1809. február 5-i dátummal. Ez a változat – amely a pályamű utolsó szakaszának egy része – azonban kézirat formájában nem maradt fenn, vagy még lappang valahol. Az látszik, hogy megszövegezésében némileg eltér a ma is ismert változatoktól.

A mára fennmaradt debreceni példányról Pósa Ágnes azt állapítja meg, hogy az az eredeti magyarnak az egyik piszkozata, mivel tartalmaz olyan részletet is, amely csak a beküldött német szövegben található, s az akadémiai magyar példányból hiányzik.²⁸ Ezen túlmenően szerinte a Heinrich által közölt akadémiai változat a szövegezés csiszoltsága, kidolgozottsága és az 1809-es, 1810-es datálású szerzői lábjegyzetek alapján már egy későbbi, módosított, befejezetlen változat. Ajkay Alinka a két változat időbeli viszonyáról hasonlóan vélekedik.²⁹ A debreceni kéziratról leírja, hogy a kezdeti szép, tisztázott szöveg után később szaporodnak benne az áthúzások, a javítások, s az utolsó része pedig már töredékes. Úgy véli, hogy a javítások egy része Kazinczytól, másik része pedig más kezétől származik. A két változatban a javítások párhuzamaira(!), illetve különbözőségeire is hoz példákat. Simai (l. fentebb) arra a megállapításra jut, hogy Rummy nem a beküldött, hanem az akadémiai német példányt javította, amely már az a tisztázata, amelyről Kazinczy 1808. augusztus 14-én hírt ad Prónaynak.³⁰ Szerinte Kazinczy a pályaművét eredetileg nem is magyarul írta, hanem az eredetiként kiadott magyar szöveg legnagyobb részt későbbi, hosszú időközökben készített fordítás. Maga Kazinczy mond ellent ennek az állításnak azzal, hogy leírja, az eredeti beküldött német szöveg magyarból való fordítás, ugyanakkor lényeges Simai megállapítása az akadémiai magyar szöveg jellegére vonatkozóan. Az eddigi kutatások tehát az akadémiai kézirat későbbi keletkezése és státusza kérdésében is hasonló eredményt mutatnak. Nem történt meg ugyanakkor egyik esetben sem az a szisztematikus, teljes körű vizsgálat, amely a kéziratot állapota tekint

²⁷ Kis János Superintendens, *Emlékezései életéből* (Sopron: Özvegy Kulcsárné' betűivel, 1845), 211–222.

²⁸ PÓSA, „Kazinczy tübingiai...”, 503–504.

²⁹ AJKAY, „A' Magyar Nyelvnek...”, 227.

³⁰ SIMAI, „Kazinczy Ferenc...”, 224–225.

referenciaként, s nem a Heinrich-féle kiadást. Ez utóbbi csak a beküldött német szöveg esetében lehet mérvadó. Elvégezendő még a szövegek módszeres nyelvi-filológiai vizsgálata, amely érintené a rendelkezésre álló szövegállomány egészét, benne az összes magyar és német változat elemzésével, a javítások, szerzői lábjegyzetek vizsgálatával stb. Figyelmen kívül maradt például a német kéziratos szöveg alakulásfolyamatainak a nyomon követése, benne a betoldások detektálásával, amely egyes szöveghelyeken 1819. és 1822. októberi datálásra vonatkozik. Ha a lényegi megállapítások ennek fényében nem is változnak, a fennmaradt kéziratok keletkezés- és alakulástörténetének átfogó vizsgálata még a jövőben elvégezendő feladat.

Kazinczy halála után a kéziratok sorsával, tervezett gondozásával kapcsolatban többen is érintettek voltak az életmű különböző részeit illetően. A hagyaték maga soha nem volt egységes, a monumentális munkásság már Kazinczy életében sem volt egyben: egy része nem is nála, hanem barátainál vagy kiadónál volt – összegezte Gergye László Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatékát feldolgozó munkájának bevezető tanulmányában.³¹ Így lappanghattak sokáig kéziratok, vagy kerülhettek közvetlenül az Akadémiára többek között Kis János által. Guzmics Izidor, Szemere Pál, Dessewffy József, Bajza József, Toldy Ferenc, Zádor György, Kölcsey Ferenc, Helmeucz Mihály neve kerülhet szóba a különféle kézirat típusokat, kiadástervezeteket illetően, majd 1837-től Kazinczy Gáboré, akinek 1848-ban az Akadémián található kéziratok is a tulajdonába kerültek. Kazinczy Gábor 1864-ben bekövetkezett halála után örökösei révén a hagyaték végleg az Akadémiához került.³² Sajnos nem minden esetben állnak rendelkezésünkre adatok a kéziratos életmű egyes darabjainak az életútjával kapcsolatban, ahogyan a *Tübingai pályairás* esetében sem. Azt tudjuk azonban, hogy Szemere a hagyaték gondozását nem vállalta. Kölcsey Ferenchez 1831. november 7-én írott levelében ezt írja:

³¹ GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai / Catalogi Collectionis Manuscriptorum Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 21 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1993), 12.

³² GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratos...*, 7–21.

Kazinczyné néhány levelet küld, 's mindég mást és mást projectál; feleségcskémmeel válaszoltatok. A' kiadás hivatalát, mellyel a' Grófné megtisztelt, magam adám által Bajzának. Nekem arra sem erőm többé sem tekintetem; 's az utolsó még szükségesebb. 'S Bajzában tökéletesen meg vagyok nyugodva, 's ötet szeretem is; noha az a' tudós legénykedés nem mindég erőnek hanem olykor erőlködésnek is következése; 's gyengédebb szívet ohajtanék neki.³³

Amikor 1832-ben az Akadémián Kazinczy hagyatékával kezdenek foglalkozni – amelynek átnézésére Bajzát, Toldyt és Szemerét jelölték ki –, akkor Szemere már nem tudott részt vállalni a munkában.³⁴ A bilingvis, akadémiai pályamű akkori lelhelyéről egyelőre nincs adatunk. Feltételezésünk mindezek alapján az, hogyha valóban Kazinczy halála utáni szókincsről árulkodik a magyar nyelvű változat harmadik része, akkor az aligha származhatott Szemerétől. A pályamű kéziratos utóéletére vonatkozó első ismert, rendelkezésre álló adat: 1855 áprilisa. Ez a dátum fontos adalék az akadémiai kézirat akkori fellelhetőségével kapcsolatban: ekkor jár ugyanis Toldy Ferenc Bánfalván Kazinczy Gábornál, akinél feljegyzést készít többek között Kazinczy Ferenc ott található kéziratos munkáiról. Ennek a lajstromnak a 10. tétele Kazinczy bilingvis, a kutatásunk tárgyát képező pályairás-kézirata.³⁵

³³ KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés II*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 419.

³⁴ GERGYE, *Kazinczy Ferenc kéziratos...*, 10.

³⁵ Kazinczy Ferenc kézirati Munkái Kazinczy Gábor könyvtárában (Toldy Ferenc, Bánfalva, 1855. április 9.) MTA KIK RUI 4r 15. 29–34. f. „10. A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől. Pályairást (a jutal. kiad. I. Allg Ztg 1808 Beil. N° 10). Német az eredeti (amely itt a balold[alon] áll, [...] nincs mindenütt lefordítva). Antológiával a végén.” MTA KIK RUI 4r 15. 30. f.

A kézirat vizsgálata

Az akadémiai kézirattal kapcsolatban összességében elmondható, hogy előre tervezett szerkezetű, emiatt olykor üres hézagokkal, hiányzó részek tudatos kihagyásával készült írás. Bilingvis, párhuzamos közlésről van szó, a páros oldalakon német, a páratlan oldalakon magyar nyelvű szöveggel. A pályamű első részében együtt halad a magyar és a német szöveg, amelynek viszonylag egységes, tiszta az írásképe, majd a 106–107. kéziratoldal után a 218. oldalig csak a német nyelvű szöveg található, tehát innen a magyar rész teljes egészében hiányzik. Ezt követően a 219-től kétnyelvű ismét, de egyenetlen eloszlással. Hiányzó részletek találhatóak mind a magyar, mind a német nyelvű részben. Ehhez járul az is, hogy a harmadik rész (a 219. kéziratoldaltól) írásképe vegyes: Kazinczyé mellett az övétől eltérő típusú kéz írását is megtaláljuk, amely elnagyoltabb kidolgozású, és más betűformálást követ Kazinczyéhoz képest kevésbé dölt írásképpel.

Az alábbi táblázat a német és a magyar szöveg közti eltéréseket mutatja a kéziratoldalak tekintetében a 107. oldaltól következően.

német nyelvű rész oldalszáma	magyar nyelvű rész oldalszáma
108–114 szöveg	109–115 üres oldal
116 szöveg	üres oldal
118–148 szöveg	119–149 üres oldal
150 szöveg	üres oldal
152–176 szöveg	153–177 üres oldal
178 szöveg	üres oldal
180–216 szöveg	181–217 üres oldal
218 szöveg	219 üres rész majd „Azsiai eleink [...]”
220–240 szöveg [222, 224 oldal kétszer található]	221–241 szöveg [221, 223 oldal kétszer található]
242 szöveg	szöveg
244–248 szöveg	245–249 szöveg
250 szöveg	szöveg

német nyelvű rész oldalszáma	magyar nyelvű rész oldalszáma
252–272 szöveg	253–273 szöveg
274 szöveg	szöveg
276 szöveg	277 szöveg
278 üres oldal	279 szöveg
280 üres oldal	281 üres oldal
282, 284 szöveg	283, 285 szöveg
szöveg	287 szöveg
288–292 szöveg	289–293 szöveg
294–298 üres oldal	295–299 szöveg
300, 302 szöveg	301, 303 szöveg
üres oldal	305 szöveg
306 szöveg	307 szöveg
üres oldal	309 szöveg
310–316 szöveg	311–317 szöveg
318, 320 üres	319, 321 szöveg
üres, üres	323, 325 szöveg
326, 328 szöveg	327, 329 szöveg
330–334 szöveg	331–335 üres
336 szöveg	üres oldal
338 szöveg	szöveg
340, 342 szöveg	341, 343 üres
344 szöveg	szöveg
346–352 szöveg	347–353 szöveg
szöveg, szöveg, szöveg	355, 357, 360 szöveg
361–379 nyomtatott szöveg	362–380 nyomtatott szöveg
382–392 üres oldal	381–393 üres oldal
	394 szöveg

A pályairás harmadik részének a kezdeti szakasza csak német nyelven van meg a 166-tól a 218. kéziratoldalig. A magyar nyelvű rész a 219. oldalon csatlakozik be. Az látszik, hogy több kéz munkája lehet ez a magyar nyelvű

vű szövegegység – mozaikszerű elrendezésben. Az itt kezdődő szakasz, a későbbi versek, majd az utólagosan áthúzott leíró rész Kazinczy Ferentől származik. Ennek a résznek a kezdeti szakaszában vannak olyan szövegrészletek, tipikusan a szerzői lábjegyzetek ilyenek és két további oldalon egy-egy rövidebb szövegrész, amelyeknek a lejegyzője bizonytalan, valószínűleg nem Kazinczy. A bizonytalan írásmódú és idegen kéztől származó írás egymástól helyenkénti eltéréseket mutat az írásképp és egy-egy betűkivitelezés alapján, ugyanakkor több betűjellegben, akár szavak szintjén, szoros egyezést, esetenként egybevágóságot is találni. (További bizonytalan írásmódú félmondatnyi szöveg van még a 317. kéziratoldalon.) A rövidebb, irodalomtörténeti leírást tartalmazó narratív részek már egyértelműen Kazinczy Ferencétől eltérő, idegen kéztől származnak. A harmadik rész végén található egy nyomtatott vers, amely Kis János *Kazinczy Ferencnek öszvekelésére gróf Török Sophia-Antoniával* című költeménye 1804-ből. A pályairás ezen változatát Kovachich Márton György *Vestigia comitorum* (Pest, 1790) című munkájának 13 sornyi részlete zárja rendezetlen írásképpel, lejegyzője ugyancsak bizonytalan. Az itt leírtakat az alábbi táblázat foglalja össze:

Kazinczy	Idegen kéz	Bizonytalan	Nyomtatott
219			
221/a			
221/b			
223/a			
223/b			
225			
227		*	
229		* * *	
231		* *	
233			
235			
237			
239 [idegen kéz előtt, után]	Báróczy [...] nyelvöket.		

Kazinczy	Idegen kéz	Bizonytalan	Nyomtatott
	241		
	[243]		
		245	
247 Ha [...] kicsiny	247 Gróf [...] elfoglalván:		
249 nek tartom [...] lap.)	249 Mivel a' [...] olly gyak		
	[251]		
253 Kassán [...] leánykákig	253 köszegi [...] áll.		
255			
257			
259 Kőszegi [...] dőlnek.	259 Költőinkre térünk át.		
		261	
263 Ex [...] amplexus.	263 Földy' [...] megmutatni:		
265 Dalle [...] jener	265 Itt [...] műveit.		
	267		
269 Egy [...] elhagyván.	269 szép [...] 1739).		
271			
273 Átkozott [...] örökké!	273 Gróf [...] birunk.		
	[275]		
	277		
279			
	283		
285			
287			
289 Ha [...] keblében	289 Tegyük [...] költőink		

Kazinczy	Idegen kéz	Bizonytalan	Nyomtatott
291 A' szem-rehányás [...] álmain.	291 között [...] ada! –		
293			
295			
297			
299			
301			
303			
305			
307			
309			
311 Jövel [...] Reményhez.	311 Kisfaludy [...] nem ha		
313 XXXV. [...] nyúltanak	313 sonló [...] közleni:		
315			
317 Gróf [...] Zemplénynek	317 Müvelt [...] igazságát.	az ország' legjobb fejei' közül.	
319			
321			
323			
325			
	327		
	329		
	[339]		
	[345]		
347 Árnyékos [...] érdem?	347 ,s más [...] veszté el.		
349			
351 ,S ama [...] vezet.	351 De [...] erdekeljen.		

Kazinczy	Idegen kéz	Bizonytalan	Nyomtatott
353 Vénus [...] szalad.	353 hogy [...] fordításából:		
355			
357			
360			
			362–380
		[394]	

Ha a harmadik rész magyar és német nyelvű szövegét összehasonlítjuk, azt láthatjuk, hogy a két szöveg alapvetően párhuzamosan halad helyenkénti eltérésekkel, kihagyásokkal, l. fenti táblázat. Az eltérések amellet, hogy egy-egy rövidebb betoldást, kiegészítést is érintenek, alapvetően az antológia részre koncentrálnak: a markánsabb különbség lényegében a szövegyűjtemény nem minden tekintetben kétnyelvű változatából adódik. A különbségek típusonkénti áttekintése a következő:

- a Simai szerint betoldott magyar mondatok német megfelelői megtalálhatók (!) ebben a német változatban – terminológiai különbség van csak köztük (német) „Hexameter und Pentameter”, míg (magyar) „disticheket” –, következésképpen eltérések vannak a Heinrich-féle kiadásban és az akadémiai kéziratban lévő két német szöveg között is.

A német változathól hiányzik:

- mintegy kilenc adatszerű, rövid leírás, utalás, pontosítás, magyarázat, pl. „B. A. (Batizi András, S. A. Ujhelyi, Tokaji 's Erdődi Pred.)”
- az alábbi művek német változata: Ráday Gedeon *Őszi-dal* (Mezei dal); Csokonai Vitéz Mihály *A' szemrehányás, A' Reményhez*; Verseghy Ferenc *Dórishoz, Búcsúzás a múzsáktól*; Dessewffy József versfordításai; Kazinczy két saját fordítása Wielandtól; Kovachich Márton György-részlet.

A magyar változathól hiányzik:

- mintegy hat bekezdést záró, illetve rövid kiegészítést tartalmazó formula, pl. „Wir führen anstatt andern Beyspielen aus unserer Prosa

eine Probe für die mahlerisch beschreibende Gattung aus den Blättern der Hazai Tudósítások 1806. an.”

- kisebb pontosítások, pl. „(Mád) Tokaj”
- az alábbi német nyelven közölt vers, próza magyar nyelvű változata: Földi János *Enyim Juliska*; Ányos Pál egy Cicero-fordítása; Orczy Lőrinc egy verse és Barcsay Orczyhoz írott levele
- utólagos betoldások: „† 1819. 22. Nov[em]ber”; „1757. 3. Apr[il] † 1822 15. Oktober”.

Eltérések:

- évszámok közlése közti eltérés, pl. Báróczi Sándor születési dátuma a magyarban 1732, a németben 1736
- párhuzamos versfordítások: magyarban (latin, olasz, német nyelvű), németben (francia, szláv nyelvű)
- mondatsorrend cseréje egy bekezdésen belül
- egyéb: eltérő mennyiség jelölése a két változatban, „három” vs. „négy”; német–magyar helynevek.

A vizsgálat tárgyát képező magyar nyelvű szövegrészre vonatkozóan négy változatról van jelenleg tudomásunk, amelyek párhuzamba állítható szövegrészeit az alábbi táblázat mutatja:³⁶

³⁶ Az idézett részletek forrásai: **Akadémiai változat:** MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42/I., (páratlan oldalak) 219–[243]; **Erdélyi Múzeumban megjelent változat:** [KAZINCZY], „A’ magyar literatura...”, 1–10.; a **Déri Múzeumban lévő, debreceni változat:** Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteménye, K. X. 75. [számozatlan oldalak]; **Kis János szövegközlése önéletrészének B) toldalékában:** KIS, *Emlékezései életéből*, 211–222. A második kiadás íráshasználatában (pl. aposztróf, egyes ékezetek) tér el: KIS János superintendens, *Emlékezései életéből* (Budapest: Franklin-Társulat, 1890), 511–522.

Akadémiai változat	Erdélyi Muzéumban megjelent változat	Déri Múzeumban lévő, debreceni változat	Kis János szövegközlése önéletírásának B) toldalékában
<p>Azszai eleink [kezdetű résztől „Nem kevesen Hallert és Hagedornnt is ismerték.” mondatig]</p> <p>Nem kevesen Hallert és Hagedornnt is ismerték. A' Friedrich' fénye Hazánkat is eltöltötte mint az egész egyéb Európát, 's a' kik ide haza nem igen láthatnak könyveket teremni, több csudálni valót leltek azon a' Királyon a' ki könyveket csinál mint a' ki hadakat ver. – Azonban Első Ferencz, a' szíves barátja 's kedvelője a' Mesterségeknek 's Tudományoknak, a' legszívesebben a' maga SWIETENJÉVEL szövegtet gyűjtötte az Esznek a' szomszéd Bácsben, 's ennek világa jóltevőleg hatott által Múzsák a' magok érkezőket minálunk is mint</p>	<p>Ázszai Eleink [kezdetű résztől „Nem kevesen Hallert és Hagedornnt 's Kleistot is ismerték.” mondatig]</p> <p>Nem kevesen Hallert és Hagedornnt 's Kleistot is ismerték. A' Friedrich' fénye eltöltötte hazánkat, mint az egész egyéb Európát, 's a' kik ide haza nem igen látták, mint lesz a' könyv, több csudálni-valót láttak abban, a' ki Királyjétére könyveket csinál, mint a' ki hadakat ver. – Azonban Első Ferencz, az a' szíves barátja 's mivelője a' mesterségeknek, 's tudományoknak, a' legszebb frigyben a' maga SWIETENJÉVEL szövegteteket gyűjtött az Esznek a' szomszéd Bácsben, 's ennek világa jóltevőleg hatott által reánk is. A' Múzsák itt, mint mindenütt másutt, a' szép mesterségeknek,</p>	<p>[...] 's Hagedornnt is ismerték. A' Friedrich' híre eltöltötte hazánkat, mint az egész Európát, 's azok előtt, a' kik magok körül nem láttak könyveket teremni, nem kissebb csudának látszott az a' Király a' ki könyveket ír, mint az a' ki csatákat nyer. Azonban a' tudományokat becsúló 's gyakorló Fejrencz, a' maga Swietenjével meggyűjtötte Bácsben az észvilágítása mireánk is jóltevően hatott-el. A' Múzsák nálunk is, mint mindenhol másutt, a' szép mesterségek, a' muzsika, festés, faragás, építés 's poezis által éreztettek érkezőeket.</p>	<p>Azszai eleink [kezdetű résztől „Sokan Hallert 's Hagedornnt 's Kleistot is ismerték.” mondatig]</p> <p>Sokan Hallert 's Hagedornnt 's Kleistot is ismerték. Friedrichnek híre hazánkat is eltöltötte mint az egész egyéb Európát, 's azok a' kik magok körül nem láttak könyveket teremni, még inkább álmélkodtak azon a' királyon a' ki könyveket csinálgat, mint a' ki csatákat nyer 's ellenséget futtat. Azonban a' nagy Therézia igen nagy férje, I. Ferencz Róm. Császar, ez a' tisztelt barátja 's kedvelője a' mesterségeknek 's tudományoknak, a' legszebb frigyben a' maga Swietenjével a' közel fekvő Bácsben kiszegte az ész szövegteteket, 's ennek fénye jóltevően hatott által ide is.</p>

Akadémiai változat	Erdélyi Muzéumban megjelent változat	Déri Múzeumban lévő, debreceni változat	Kis János szövegközlése önéletírásának B) toldalékában
<p>mindenütt másutt, a' Szép Mesterségeknek, a' Muzsikának, Festésnek, Faragásnak, Architecturának és Poézisnak virítása által nyilatkoztatták érkezésüket. A' Koharyak, Csákyak, a' német Thaliának 's Mel-pomenének Pozsonyban, az Ország' akkori anyavárosában templomot nyitottak. [+ szerzői lábjegyzet, itt nem közöljük] Gróf Ráday Gedeon, B. Orczy Lőrincz, Faludi Ferencz, Gróf Teleki József, a Ráday Gedeon testvérének fija, énekeltek a' magyarul mellett, de énekeik még sajtó alá nem jutottak. A' szemérem, melly nem kevésbé retteg a' tudatlanság bámulásától 's tömjénétől, mint a' gonoszok' mosolygó döfődéseiktől, 's a' gögös ostobaság' válvonításától, bátortalanokká tette őket, közre-bocsátani a' mit dolgoztak. Egünkön gyönyörű új Hajnal emelkedett-fel,</p>	<p>a' Muzsikának, Festésnek, Faragásnak, Architecturának és Poézisnak virítása által nyilatkoztatták érkezésüket. A' Koharyak, Csákyak, a' német Thaliának 's Mel-pomenének Pozsonyban, az Ország' akkori anyavárosában templomot nyitottak. [+ szerzői lábjegyzet, itt nem közöljük] Gróf Ráday Gedeon, B. Orczy Lőrincz, Faludi Ferencz, Gróf Teleki József, a Ráday Gedeon testvérének fija, énekeltek a' magyarul mellett, de énekeik még sajtó alá nem jutottak. A' szemérem, melly nem kevésbé retteg a' tudatlanság bámulásától 's tömjénétől, mint a' gonoszok' mosolygó döfődéseiktől, 's a' gögös ostobaság' válvonításától, bátortalanokká tette őket, közre-bocsátani a' mit dolgoztak. Egünkön gyönyörű új hajnal emelkedék-fel,</p>	<p>A' Koháriak és Csákiak Pozsonyban, a' hazának akkori anyavárosában, a' német Thaliának és Mel-pomenének templomot nyitottak. Ráday Gedeon, Generális Orczy Lőrincz, 's Faludi Ferencz és Gróf Teleki József, azon időben kezdének-el énekelni, de verseik csak írásban forogtak kezeiken; a' bátortalan szemérem 's a' csudáló szemek' 's az irigység' sanda mosolygásainak rettegése nem engedte, hogy munkájukat kinyomtatassák. Szép hajnal emelked-fel horzionunkon: de még nehéz kód gátolták a' nappal' feltűnését.</p>	<p>A' Muzsák, mint mindenütt, nálunk is, a' szép mesterségeknek, a' muzsikának, festésnek, faragásnak, architecturának és poezisnak virítások által jelengették érkezésüket. Pozsonyban, a' hazának akkori anyavárosában, a' Koháriak, Csákiak, a' német Thaliának 's Mel-pomenének templomot nyitottak. Ráday Gedeon, Generalis Orczy, Faludi Ferencz, 's Gróf Teleki József a' magyarlant mellett éneket kezdének énekelni, de munkájik nyomtatatlan maradtanak; a' félénk szemérem, melly a' buta csudáló' álmélkodásától nem retteg kevésbé, mint a' gonoszok kevéske mosolygásától, elrettentette őket, munkáikat közrebocsátani. Horizionunk felett szép</p>

<p>Akadémiai változat</p> <p>de még nehez ködök késleltették a' szép nappalnak fényfellovellését.</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p> <p>de még terhes gőzfellegek késlelték a' szép nappalnak fényfellovellését.</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p>	<p>Kis János szövegeközlése önéletírásának B) toldalékában</p>
<p>Ez végre akkor jött-elő a' maga teljes ragyogásában, midőn ez az imádott asszony a' Haza szertetre legméltóbb fiait az 1761 felállított Magyar Testőrző Seregbe felvéve, Bécsei szép világ tónusával megismerkedni. Bécs nékiek nem vala Capua, nem Sybaris. Belé avatva inkább vagy kevésbé már itthon a' Régiék írásainak ismérétebe, néki feküdtek az újabb nemzetek nyelvének 's literaturájának tanulásaiba, az ifjú kor délczégében léptek-fel mint nemzeteknek ébresztőji, tanítóji. Bároczy Sándor (ezredes; szül. Erdélyben,</p>	<p>Ez végre akkor jött-elő a' maga teljes ragyogásában, midőn ez a' Népét szerető 's Népétől imádvá szertett Asszony, a' Haza szertetre legméltóbb fiait az 1760ban felállított Magyar Testőrző seregbe felvéve, Bécsei szép világ' tónusával megismerkedni. Bécs ezeknek nem vala Sybaris, nem Capua. Beléavatva, inkább vagy kevésbé, már itthon a' Régiék' írásainak értésébe, néki feküdtek az újabb Nemzetek nyelvének 's literaturájának, 's 1772 körül az ifjú kor' délczégében léptek-fel, mint Nemzeteknek ébresztőji, tanítóji.</p>	<p>Az végre akkor kezdé első sugárjait szabadon lövelleni, midőn ez az imádott asszony nemzetünknek szertetre legméltóbb fiait az 1760ban Sept. 28d. felállított Magyar Testőrző seregbe felvette, 's ezek itt megízlelén a' német, francia és olasz literatúrát, 's Bécsnek kényesbb tónusába belé avatva, az ifjúság' délczég önmérésével Iróinknak karjába 1772ben felléptek. Bároczy Sándor, 's ennek legszorosabb barátja, Oberster Barcsay Abraham, és a' közöttök legtenyészőbb Bessenyei György, egygyszerre szállalának-meg, 's</p>	<p>hajnal emelkedék: de még nehez gőz fogta-fel a' legszébb nap' fényes felsugárlását.</p> <p>Ez akkor kele-fel végre a' maga teljes ragyogásában, midőn ez az imádott, asszony-uralkodó a' hazának szertetre — legméltóbb fiait az 1760-ban felállított magyar testőrző seregbe felvette, 's nektek alkalmatosságot nyujta a' királyi lak' szép circulusainak tónusával megismerkedni. Bécs nekik nem leve Capua nem Sybaris. Már ide haza derékasan be voltak avatva a' Római literaturának ismeretébe, 's most az újabb literatúra' studiumát vették tárgyul, 's nem sokára (1772) az ifjúság' szép tüzevel 's érdemeiknek önmérésekben úgy</p>

<p>Akadémiai változat</p>	<p>Erdélyi Múzeumban megjelent változat</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p>	<p>Kis János szövegközlése önéletrésának B) toldalékában</p>
<p>1732. 2d. april.), Barcsay Abraham (ezredes; megh. 1806. 3d. mart.), és Besenyei György egyszerre léptek föl, s a nemzet csudálattal hallá francia izlés után gyalult nyelvöket. A' szerencsetlen Anyós hozzájok csatlá magát, s lágy szívének elfojtott érzéseit a' Szent Pál Remeteségében éneklette. Nem kevesen szöllumlá-nak-meg a' Telemach fordítójának Hazájában is, kik közül itt a' egyedül a' Czirid fordítóját, Gróf Teleki Adá-mot Dobokai Fő Isp[án]t; mh. 1775 és a' Belisairét, Báró Daniel Istvánt, említ-jük.</p>	<p>Bessenyei Györgynek Báró-czy Sándornak és Barcsay Abrahamnak neveik ekkor lettek a' köz tiszteletnek tárgyává. A' szerencsétlen Anyós hozzájok csatlá magát, s lágy szívének elfojtott érzéseit a' Szent-Pál Remeteségében éneklette. Nem kevesen szöllumlá-dítójának Hazájában is, kik közül itt a' egyedül a' Czirid fordítóját, Gróf Teleki Adá-mot Dobokai Fő Isp[án]t; mh. 1775 és a' Belisairét, Báró Daniel Istvánt, említ-jük.</p>	<p>francia accentusú nyelveket hazájoknak jobb fijaikkal megszerették, csudáltatták. Ezekhez csatlá magát a' szerencsétlen Anyós, ki lágy szívének elfojtott érzéseit a' Szent Pál' Megszöllumláának a' Telemach' fordítójának hazájában is, kik közül a' rövidség' kedvéért csak a' Czirid' ékes szavú fordítóját, Gróf Teleki Adámot, és a' Belisairét, B. Dániel Istvánt, említjük.</p>	<p>léptek-fel, mint nemzeteknek írójí. Baróczy Sándor (most cs. k. Oberster, Bécsben; szül. 1736. April. Ildikén), Barcsay Abraham (Oberster; megholt 1806. Mart. 3dik), s Besenyei György [+ szerzői] lábjegyzet, itt nem közöl-jük] Berettyó-Kovácsiban, Bihar Várm. Táblabíró) egyszerre léptek-fel, s a' nemzet álmélkodva hallá az ő francia izlésű szö-lásaikat. A' szerencsétlen Anyós hozzájok kapcsolá magát, s lágy szívének elfojtott érzéseit a' Szent-Pál' remeteségében éneklette. Nem kevesen a' Telemach' halhatatlan fordítójának hazájában is közre léptek, kik közül itt egyedül a' Czirid szerencsés fordítóját, Gróf Teleki Adámot, s a' Belisair-ét, Báró Daniel Istvánt említjük.</p>

<p>Akadémiai változat</p> <p>Az alatt, míg ezek velünk a' külföld' izlését megismertették, Rajnis József görög versmértékben írt költeményeit már 1773 egy teljes kötetre gyűjté. De Baróti-Szabó Dávid 's csaknem egy időben vele Révay Miklós, megelőzők ugyancsak görög versmértékben írt költeményeik' kiadásával.</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p> <p>Míg ezek bennünket a' külföld' izletével ismértetének, azalatt Kőszegi Rajnis József már 1773. készen vala egy kötet görög mértékű verseivel: de ötlet mind Baróti Szabó Dávid, mind Révai Miklós, ez egynehány elegiajával, amaz eléggé vastag kötet verseivel megelőzték.</p>	<p>Kis János szövegeközlése önéletírásának B) toldalékában</p> <p>Azonban míg ezek bennünket a' külföld' izlésével ismértetettének, kőszegi Rajnis József már 1773-ban egy egész kötetre gyűlt görög mértékű verseit kiadni készült. De Baróti Szabó Dávid, és vele csaknem egy időben Révay Miklós a' magok hasonló zengésű verseikkel megelőzték a' korántbbi kezdőt. (Kalmár a' maga Prodromusában, 1770. ő előttök már 203. lap hexametereket ada-ki).</p>
<p>Hírlapunk még nem vala. Ráth Mátyás (szül. Győrben, 13d. april. 1749. most evang. predikator ugyanott) 1780ban januarius' 1jén indítá meg azt Pozsonyban, 's azzal kivíta magának a' dicsőséget, hogy Pázmány' és</p>	<p>Ujságot a' maga nyelvén még nem olvasott a' Nemzet. Azt 1780ban kezdte pozsonyból, hetenként ket ízben kibocsátgatni <i>Ráth Mátyás</i> (szül. 1749, Apr. 13d. Győrben, hol későbbben predikátor hivatalt viselt, 's meg is holt 1810. Februar 7kén).</p>		<p>Még nem olvastunk magyar Újságleveleket. Ráth Mátyás (Győri evang. pred.) Pozsonyban, 1780. Januar első napján kezdte azt is eresztetni Magyar Hírmondó nevezet alatt, 's ez által azt a' dicsőséget nyerte nevének, hogy Pázmánynak és Szenczi</p>

Akadémiai változat	Erdélyi Múzeumban megjelent változat	Déri Múzeumban lévő, debreceni változat	Kis János szövegközlése önéletírásának B) toldalékában
<p>Szenczi-Molnár' kora óta a' nyelv' és műveltség' virágozására többet nála nem tón senki. Nyólez évvel később (1788) Péczely József, komáromi ref. pred. kezdé meg egy tudományosnemű lapot. Vállalata csakhamar felakadt. Helyette Szacsвай Sándor (1787-93) a Magyar Kurirt</p> <p>kezdé; 's Görög Demeter (1789-1803d. martiusig) a' Hadi Történeteket, (később Magyar Hirmondó cím alatt), mik közül már csak a' dr. Decsy Sámuel' Magyar Kurírja 's (1806 július óta) a' Kultsár István' Hazai Tudósításai folynak.</p>			<p>Molnár Albertnek korok óta egy hazafi sem leve föbbit a' nyelv és cultura' gyarapodásáért. Nyolc esztendővel későbbben komáromi Ref. Pred. Péczely József mindenes gyűjtemény cím alatt kezdé imi tudományos ujságait. Igyekezete hamar elakada. A' helyett Szacsвай Sándor (1787 - 1793ig) a' Magyar kurirt, Görög Demeter pedig (1789 óta 1803nak martiusáig) a' Hadi Történeteket (melly később a' második magyar Hirmondó' nevezete alatt költ), 's Pánczél Dániel a' Magyar Merkur (1793 óta 1798-ig) írták. Most Bécsben a' magyar Kurirt Dr. Decsy Sámuel, 1806nak júliusa óta pedig Pesten a' Hazai Tudósításokat Kulcsár István erezstgetik.</p>

<p>Akadémiai változat</p>	<p>Időszakiratunk három volt. A Magyar Museum (1788), Orpheus (1790), Urania (1793); mind a három, valamint a Helikoni Virágok című almanach 's az érdemes Kis' zsebkönyvei, kevés füzet után megszűntek. Ragályi Tamás 1807ben kezdte egyet Segítő cím alatt; úgy Kis is épen most nyitja meg egy új vállalatát.</p>	<p>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</p>	<p>Időszaki írásaink voltak 1788 a Magyar (Kassai) Muzéum; 1790ben Orpheus 1792 Urania, végre a Segítő. De ezek kevés füzetek meg jelenése után mind elakadtak. –</p>	<p>Déri Múzeumban lévő, debreceni változat</p>		<p>Kis János szövegekölzése önéletírásának B) toldalékában</p>	<p>Időszaki írásaink négyek voltak: a' kassai Magyar Museum (1788), Orpheus (1790), Urania (1793), és 1807ben a' Ragályi Tamás' segítője. A' Helikoni Virágok neve alatt 1791ben ki-jött Musenalmanach, 's a' Kis János' igen becses Zsebkönyvei (1798, 1799) nem kaptak további esztendőkre nyomtatót, mely mutatja eléggé, mely kárát látja a' literatura, hogy a' nemzet recenziókat mindedig nem olvashat; 's mely vét-kes azoknak tartalékjok, a' kik a' modestia 's szelídség' hibás képeik által elfogyáva féltése miatt, a' dolgozók munkájikat érdemek szerint megismertetni nem merészlik. Míg azt meg nem nyerjük, a' Publicum indolentiával fogja nézni a' megjelent munkákat, a' gondatlan írók pedig nem</p>
----------------------------------	---	--	---	---	--	---	--

Akadémiai változat	<i>Erdélyi Muzéumban megjelent változat</i>	Déri Múzeumban lévő, debreceni változat	Kis János szövegközlése önéletrésének B) toldalékában
<p>Szókönyveink' hiányán Márton prof. Bécsben ügykezett segíni. Nyelvtant többet birunk. Ezek közt a' Révay' prof. latin nyelven irt munkája minden kétségen kül a' legjobb 's legdusabb.</p>			<p>rettegvén a' korbácstól, továbbá is csak félig-alva félig-ébre firkalgatnak.</p> <p>Prof. Márton József, Bécsben, Lexiconaink híjánosságokat ügykezett kipótolni. – Grammatikánk több van, mint óhajtánunk kell. Számok között minden kétségen kívül az a' legjobb, legbóvebb, melyet Prof. Révai Miklós (megholt 1807. Apr. 1.) két kötetben ada-ki, 's nagy hátramaradására van ügykezeteinknek, hogy a' munka két utolsóbb köteté 's egyéb munkáji nyomtatatlan hevernek.</p>

Akadémiai változat	Erdélyi Múzeumban megjelent változat	Déri Múzeumban lévő, debreceni változat	Kis János szövegközlése önéletírásának B) toldalékában
<p>A' magyar színház Budán 1790ben october' 25d. nyittatott meg. Örök akadályokkal küzdve, rég megbukik vala, ha a' nagylelkü Wesselényi Miklós' báró' patriotismusa védelmébe nem veszi.</p>			<p>A' magyar Játékszin Budán 1790. Oct. 25-dikén nyílt meg. Örök akadályokkal viaskodva, régen el fogott volna süllyedni, ha azt a' nagylelkü Báró Wesselényi Miklós' patriotismusa nem vette volna védelme alá 's a' vesztegezésig tett adakozással nem támogatná.</p>
<p>[innenről a pályairás végéig]</p>			

Láthatjuk, hogy az akadémiai kézirat és az *Erdélyi Muzéumban* megjelent szöveg egy pontig szoros stiláris és írásmódbeli hasonlóságot mutat. E két szöveg viszonyában markánsabb eltérés mutatkozik az akadémiaiban a „Bároczy Sándor (ezredes; szül. Erdélyben, 1732. 2d. april.)” kezdetű résznél található kisebb szövegegységre vonatkozóan, majd az „Az alatt, míg ezek velünk” kezdetű passzustól már mind terjedelmében, mind megfogalmazásában jelentősen eltér a két változat, s éppen ezek azok az eltérő szöveghelyek, amelyek idegen kéztől származnak. A Kis János által közzétett Kazinczy-változat valamelyest eltérő ezektől a szóhasználat tekintetében, ezen túlmenően bővebb megszövegezésű, részletgazdagabb kifejtettségű, s ez a terjedelmi különbség az első bekezdés után végig jellemző. Ez a szöveg az akadémiai kézirattal mutat leginkább párhuzamot, azonban jelentősebb eltérés a kifejtettség, a megfogalmazás módja és a szóhasználat tekintetében az említett idegen kéz által jegyzett résztől a fentihez hasonló módon megmutatkozik. A debreceni változat mind terjedelmében, mind megszövegezésében jelentősebb eltérést mutat a másik három változattól. Lényegesen rövidebb a párhuzamos összevetésre alkalmas rész, amely önmagában is töredékes, s a fennmaradt változat utolsó bekezdéseit tartalmazza (az itt közölttől eltérő sorrendben). Az akadémiai kézirat az egyedüli változat, amely nagyobb terjedelemben magyarul tovább folytatódik, s amelyben a narratív részek meghatározó módon az idegen kéz írásával találhatók.

A kézírások összehasonlító elemzése

A kézírások összehasonlító vizsgálata során először az idegen kéz írta szövegből a szerző írásmódjára jellemző karakterjegyeket kellett megállapítani: ezek a gyakori szavakon túl, pl. *hogy, a, az, most* stb. az *s, ss, sz, ssz, z, y, k, g, d, M, A* betűk, valamint betűkapcsolatok, betűkötések voltak. Az összehasonlítás több, a hagyaték utóéletével kapcsolatba hozható szerző különböző időszakokból (kb. 1810–1860) származó kézírásának az elemzésével történt.³⁷ (Az írásjegyek alapján elkülönítettem a bizonytalan besorolású és az idegen kéz szerzőjét.)

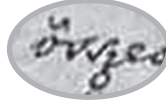
³⁷ A vizsgált kéziratok az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményének, valamint a Budapest Főváros Levéltára Ráday Gyűjteményének az anyagai.

Ezek alapján megállapítható, hogy a kérdéses kézíráshoz képest Kazinczy Ferenc keskenyebb, hosszabb, íveltebb betűket használt (pl. *s*, *z*, *sz* eltérése). Szemere Pál esetében szembetűnő, hogy pl. az *s*, *A* nem variábilis, ahogyan az a kérdéses szövegrészeknél látható. Szemere írásképe Kazinczy Ferencéhez sokban hasonló, dőlt irányú, de az idegen kéztől eltér. Helmezy Mihály kifejezetten arányos, íveltebb betűformákat ír (pl. *f*, *s*, *sz*, *z*, *g*, *gy*, *ny*, *j* eltérése). Toldy Ferenc jellegzetesen apró betűméretű írása, pontszerű magánhangzói nehezen olvashatók, ebből a szempontból jelentősen elválík a kérdéses kézírástól (továbbá pl. *s*, *sz*, *d* eltérése). Zádor György kézírása alapvetően különbözik az *s*, *z*, *sz*, *ssz* tekintetében. Bajza József betűi jól olvashatók, szép kidolgozottságú kézírására jellemzők az ívelt, egymáshoz kötött betűk, íves kampókkal. Guzmics kézírása sok hasonlóságot mutat az idegen kéz írásával, de az aposztrófok, kötőszók és néhány betű kivitelezése, pl. a *z* nagyon eltérő jelleget mutat. Dessewffy József dőltebb és keskenyebb betűket formál, Kazinczyéhoz inkább hasonlatos, mint a kérdéses kézíráshoz. Különbözőség látszik pl. az *s*, *sz*, *z*, *ss*, *k* tekintetében. Kazinczy Gábor keze ugyanakkor egyértelmű hasonlóságot mutatott a különféle típusú *sz*, *s*, *z*, *k*, *d*, *ny*, *g*, *f*, *b*, *e*, *t*, *z*, *sz*, *m* betűk, továbbá az *az*, *most* szavak, valamint a nem folyamatosan kötött betűk formálása tekintetében. Összességében azt mondhatjuk, hogy az írásképe egybevágónak látszik az idegen kézzel írt szövegrészek leírójával. Az alábbi táblázat a fentieket illusztrálja.

Idegen kéz

Kazinczy Ferenc

Kazinczy Gábor

Toldy Ferenc

Szemere Pál

Helmeczy Mihály

Dessewffy József

Bajza József

Zádor György

Guzmics Izidor

A szókészlettant és a nyelvhasználatot érintő elemzések

Egyénenként jellemez és azonosít bennünket, hogy választásaink eredményeképpen mit és hogyan használunk az anyanyelvünk elemeiből. Emiatt a szerzőségi vizsgálatokban az idiolektus elemzése – kiemelten a szókészlettel – fontos szerephez jut. A történetiségben az ilyen jellegű lexikológiai elemzés kétarcú, hiszen egyfelől perdöntő lehet, hogy használt-e egyáltalán egy adott szót a szerző, a korban meglévő szinonimák közül melyiket választotta, vagy a szóetimológiát ismerve leírhatta-e az adott lexémát életében. Másfelől ezekre a kérdésekre csak akkor tudunk hitelt érdemlően válaszolni, ha megfelelő mennyiségű és minőségű adat áll rendelkezésünkre. Kazinczy Ferenc esetében az életmű jelentős része nyomtatásban és digitálisan is elérhető, de számos levelezőtársának s a hagyaték első gondozóinak a munkái többnyire csak kéziratos formában férhetők hozzá. A korszaknak – amelynek egyik fókuszpontjában a lexikai bővítés állt – ez a terjedelmes írásos anyaga a szótárakban alig van jelen. A szerzőséggel kapcsolatos vizsgálatoknál ezt figyelembe kell venni.

A pályamű harmadik részére vonatkozó szókészlettani vizsgálatában Simai Ödön a *költészet, szótag, költő, modor, hírlap, vállalat, időszakirat, nyelvtan, színház, rag* szavakat Kazinczytól idegennek tartotta egyfelől azért, mert vagy nem használta őket a szerző, vagy mert a halála utáni keletkezésűek. Mindez azonban mára már csak részben igaz. Mai tudásunk szerint az összes itt említett szó létezett már 1830-ban vagy előtte is,³⁸ kivéve a *nyelvtan* és az *időszakirat* szót, amelyekre 1832-ből és 1833-ból találtuk az

³⁸ Az *Arcanum* adatbázisa és a *Magyar történelmi szövegtár* [PAJZS Júlia (főszerk.), BÁNKI Judit, CSENGERY Kinga, KISS Gabriella, KISS Margit, KRISTÓF Ibolya, LIPP Veronika, MÁRTONFI Attila, MERÉNYI Csaba, NAGY Viktor, ÓNODY Csilla, PAIS Judit, SASS Bálint, SIMON László, TIHANYI László és VÁRADI Tamás, szerk., *Magyar történelmi szövegtár*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1998, hozzáférés: 2022.05.10, <http://clara.nytud.hu/mtszt/>] alapján. Kiegészítésképpen, ellenőrzés gyanánt a TESz. és az EWUng. anyagát is felhasználtam, amely szótárak azonban éppen a kérdéses szavak tekintetében a jelen tanulmány által revidéálandó, korábbi álláspontot tükrözik. Például a *modor, hírlap* esetében is Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaműve* az első adat. A *hírlap* első szótári előfordulása 1808 a Heinrich-féle szövegközlésre hivatkozva, ez a datálás jelen tanulmány végkövetkeztése alapján nem tűnik helytállónak; a *modor* első szótári előfordulása viszont Simai tanulmányára utalva már 1815 utáni, amely megállapítás ugyancsak pontosítandó, mindkettőt kiegészítve a szerzőségi problémával.

első adatot (ám a forrástípusból ítélve korábbi előfordulások felbukkanása is elképzelhető).³⁹ A *szótag* és a *költő* kivételével az említett szavak 1812 utániak, de jellemzően inkább az 1820-as évek, illetve annak végének adatai, pl. a *rag*, a *költészet* 1830-ból ismeretes.⁴⁰ A magyar szövegrészre vonatkozóan a kései keletkezés alátámasztható, de az, hogy Kazinczy halála utáni lejegyzés volna, pusztán ezek alapján bizonytalansággal állítható. Simai ugyanakkor helyesen érzékeli, hogy Kazinczy jellemzően nem használja az említett szavakat. Nem találjuk meg levelezésében a *költészet*, *nyelvtan*, *hírlap* alakokat, ő a *poesis*, *grammatica*, *újságlevél* kifejezésekkel él gyakrabban. A *színház* ugyanakkor fellelhető a leveleiben, ahogyan a *költő* is más munkáiban – bár kétségkívül mindkettő kevés előfordulással.⁴¹ Simai azonban azt elmulasztja bizonyítani elemzésében – és a Szemere-életmű kéziratosa mellett ma is kérdés –, hogyha Kazinczy kifejezőkészletére nem is jellemzők az említett lexémák, Szemere vajon használta-e őket.⁴²

Beszédes ugyanakkor annak a pár rövid bekezdésnyi szövegrészletnek az összevetése, amely az akadémiai változatban az idegen kéz által írt és a Kis János által közzétett Kazinczy-változatban közös metszet. Itt azt látjuk szókészletteni szempontból, hogy míg az akadémiai változatból *hírlap*, *műveltség*, *szókönyv*, *vállalat*, *nyelvtan*, *színház*, *időszakirat*, addig a Kis által publikált Kazinczy-változatból *újságlevél*, *cultura*, *lexicon*, *igyeke-*

³⁹ „Etymologia (szónyomozás), a’ nyelvtudománynak (helyesben nyelvtannak) azon része [...]” [sz. n.], „Etymologia”, in *Közhasznú esmeretek tára A’ Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva: Delphin – Florus* (Pest: Nyomtatta Landerer, 1832), 394; „[O]ktatva gyönyörködtető időszakirat divatozása nem langyos, hanem bő részvétü közönséget kíván.” [sz. n.], „Magyar és Erdélyország”, *Jelenkor*, 9. sz. (1833): 66–67, 66; „[I]smét magához hívá Szemere, ’s reá bírá, hogy egy criticali időszakirat kiadásában lenne segéd társa.” [sz. n.], „Kölcsey”, in *Közhasznú esmeretek tára A’ Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva: K – Magyar Ország története* (Pest: Nyomtatott Budán a’ K. Egyetem betűivel, 1833): 262.

⁴⁰ Összetételei forma az első, jelenleg rendelkezésre álló adat: „Lelked, nekem a’ költészet-sziget / Borostyán berkivel legkedvesebb.” SZALAY László, „Torquato Tasso: Egy Felvonás. - Egy Jelenés. (Götheből).”, *Felső Magyar-Országi Minerva* 6, 1. köt., 2. füz. (1830): 135. 1831–1832-től kezdve számít gyakorinak.

⁴¹ A *színház* például: KazLev VII, 112; XIII, 127. A *költő* például: KAZINCZY Ferenc, „Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 9. sz. (1819): 8. stb.

⁴² Kritikai igényű életműkiadás híján annyi állítható a Kölcsey-levelezés kiadása alapján, hogy a *költészet*, *hírlap*, *színház* szavak ismertek voltak Szemere számára.

zet, grammatika, Játékszin, időszaki irás (ugyanebben a formában az Erdélyi Múzeumban közölt változatban is) szavak adatolhatók. Hasonló módon az újságlevél, cultura, grammatika szavak az akadémiai változat korábbi, Kazinczy Ferenc kézírásával lejegyzett részeiben is megtalálhatók. A fent említett nyelvtan, hírlap mellett továbbiak, például a műveltség, szókönyv szavak sem lelhetők fel Kazinczy leveleiben. Az eltérő kézírás mellé tehát a tartalom-, műveltségszavak tekintetében is különbözőség társul, míg a biztosan Kazinczy Ferenctől származó szövegrészek egységesnek mondhatók ebből a szempontból.

A szókészlet formálódásának, bővülésének ebben az intenzív szakaszában érdemes olyan nyelvi jegyek felé is fordulnunk, amelyek a nyelvi változásnak sokkal inkább ellenállnak, mint a fenti tartalomszavak, s egyben az egyéni nyelvhasználatot is jobban jellemzik. Ilyenek lehetnek a hangtani, nyelvtani környezet alapján rögzült formák, szerkezetek, alakok, a szabályalapú, tendenciaszerű és rendszerszintű eltérések, amelyek egy-egy új lexéma használata során is ugyanúgy megjelennek. Állandó természetű nyelvi jegyekről, gyakori elemekről van szó szabályos, rendszerszintű eltérésekkel és egyezésekkel, amelyek a nyelvi változásnak jobban ellenállnak. Ezeknek a detektálásához az idegen kézírással írt szövegrészekből készítettem egy konkordancialistát, majd összehasonlító elemzéseket végeztem Kazinczy Ferenc, Szemere Pál és (az irodalomtörténeti szempontú érintettsége, valamint kézírása hasonlósága alapján gyanúba keveredett) Kazinczy Gábor azonos nyelvi tulajdonságokkal rendelkező szavaival.⁴³ Ebben a vizsgálatban egyes magánhangzó-hosszúság, tipikusan a szóvégi *-ul*, *-ül* hossza, egyes tulajdonnevek írásmódja, az intervokális helyzetben lévő mássalhangzó-geminálódás, az *i*-zéssel és *e*-zéssel szembeni *ü*-zés és *ö*-zés, a palatalizáció, valamint a birtokos személyjelezés alakváltozatai voltak a markerek. A vizsgálatban összegyűjtött jellegek nagyobb előfordulásuknak köszönhetően tendenciaszerűek (egy-egy eltérés, kivétel, adódhat a mintavétel miatt). Az alábbi két táblázat a példaanyagot és a szerzőkre vonatkozó domináns jelleget mutatja csoportosítva.

⁴³ Kazinczy Ferenc esetében a levelezése, Szemere Pál esetében Kölcseyhez írott levelei a Kölcsey-levelezés kritikai kiadása alapján, Kazinczy Gábor esetében Toldy Ferenchez írott leveleinek kézíratai szolgálták forrásul.

Tübingai pályamű – idegen kéz	Kazinczy Ferenc	Szemere Pál	Kazinczy Gábor
gyalúlt, megtisztúlva, nyomatlanul, józanul, meghalgatlanul	fordúl, magyarul, például, deákul	latinul, indúl, aján- dékül, haszontalanul, nyugtalanul	fordúl, nyomorékul, indúl, váltóul, fásul, bolondul, tanul, használatul
gyönyöreül, üdve- zület, jólsükerült, értéseül	törvényül, sikerte- lenül, görögül	kegyetlenül, nélkül, elkerülhetetlenül, környül	göröngyökül, egye- dül, végül, figyel- meztetésül, épül, belül, lépül, örülök, megrendült, készül, törvénytelenül, okvetlenül, végül, keresztül
Péczely	Péczeli	Péczeli	
közül	közzül, közzül	közül, közzül, közzül	
közé	közzé	közé, közzé	közé
melly, mellyhez, mellyben, mellyet, valamelly [egyszer <i>mely</i>]	melly	melly	mely, melyben
egyet, egyike, egyik	eggyet, egyyike	egyike, egyyike, egyet, eggyet	
ügyekezett, ügyekszendünk, jólsükerült	igyekszünk, siker- telenül	igyekezet, igyekszik	üdüben
idője	ideje	ideje	üdüben
müveket, müveit, remekművével	mív-, míveket, re- mekműv, remekműve	mívet, mívek, míve, mív [kétszer <i>műv</i>]	müvet, mű, müved, mestermüve, mes- termü
müvelődék	mível-		
tökélyesen	tökéle-, tökélle-	tökéle-, tökélle-	
följebb, fölött	feljebb, felett	feljebb, felett, fölött	legföljebb, föltétel, föltétlen

Tübingai pályamű – idegen kéz	Kazinczy Ferenc	Szemere Pál	Kazinczy Gábor
föl: fölment, föléleszté, föllépe, fölserkentésének	fel: felhoz, felcserél, feltesz	fel: felfordul, fel lépni, felvételni, felriadok föl: válallya föl, világosítsam föl, olvastam föl, fölládozni	föl: föl bont, jegyez föl, tűnöl föl, fölvehet
nyelvöket	nyelveket, magok nyelveket, az ő nyelveket	értelmöket, kezüket, igyekezetöket	becsök, köztök
müveltség	mívelt, miveltség		
fösteté	fest	fest [egyszer föst]	
magánykönyvtára	magánhangzó	magánhangzó	magány-tudalmaim
barátát, ideala, barátta, barátához, szüretére, lovagrendre, csina	barátja, barátjai, példáját	bátyja, lángja, lélekzavarja, alakja	eredetieit, utódait, romaiért, az irodalom szent földén, adaga

- Igevégződés és határozórag *-ül, -ül*, valamint ilyen végződésű viszonzyszavak: [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F. – Szemere P.]
- Tulajdonnevek írása: [XY] [Kazinczy F. – Szemere P.]
- Intervokális geminálódás (pl. *eggyet, közzé*): [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F.] [Szemere P.]
- *i* helyett *ü* (pl. *miveket, müveket*): [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F. – Szemere P.]
- *e* helyett *ö* (pl. *fel, föl*): [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F.] [Szemere P.]
- Palatalizáció: [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F. – Szemere P.]
- Birtokos személyjel (pl. *barátta, barátja*): [XY – Kazinczy G.] [Kazinczy F. – Szemere P.]

A fentebbiekből azt láthatjuk, hogy az idegen kéz [XY] nyelvhasználati módja tipikusan eltér Kazinczy Ferencétől és Szemerétől egyaránt, míg e

két szerző több típus esetében rokonságot mutat. Az idegen kéz és Kazinczy Gábor nyelvi jegyei azonban sok szempontból egyeznek, néhány nagyon markáns ponton is, mint például a birtokos személyjelezés, valamint az *ö-zés*, *e-zés*. A *mely* írásmódja volt a kigyűjtött jellegek közül az egyetlen, amelyben az idegen kéz és Kazinczy Gábor írásmódja eltérést mutatott. Ennek oka lehet egyfelől a kéziratokból vett minta mennyisége, amely egyelőre nem fedti le a kéziratok állomány teljes feldolgozását, s magának a szerzőnek is ingadozhatott különböző életszakaszokban az írásmódja, de más íráshasználati ok is állhat a háttérben.

Figyelemre méltó továbbá, hogy az akadémiai változatban az idegen kéz által írt és a Kis János által közzétett Kazinczy-változatban is megjelennek hasonló jellegű különbségek: míg az elsőben *léptek föl, ügyekezett*, addig a másodikban *léptek fel, igyekezett* található!

A 19. századi nyelvjárási jegyek jellegzetességei további adalékkal szolgálnak a nyelvi karakterek feltérképezéséhez, amelyhez Balassa 1888-as gyűjtése részletes áttekintést nyújt.⁴⁴ Esetünkben az egyes tendenciaszerű jelenségek megrajzolása további támpontokat adhat a vizsgálatokban: ilyen az északnyugati (Abaúj és Zemplén megyétől nyugatra) nyelvjárás-területeken a dentális mássalhangzók palatalizálása, pl. *Estvány*, vizsgálatunk példaanyagában a *magány*- előtag. Markánsabb jegy azonban az *ü-zés*, *ö-zés* és az *i-zés*, *e-zés* szembenállása, amely jellegzetesen kirajzolódik az idegen kéz, Kazinczy Gábor és Kazinczy Ferenc viszonylatában, ahogyan a korabeli nyelvjárási jegyek is élesen elkülönítik e két jelenségcsoportot:

Majdnem ugyanazok a vidékek ejtenek gyakran *ü*-t, a hol az *ö-zés* is divatos, így első sorban a nyugati nyelvjárás-terület, továbbá a dunántúli, valamint a duna-tiszai és alföldi nyelvjárás-területnek nagy része, csak az alsódrávai nyelvjárás őrizte meg sok szóban az *i*-t. Gyakori az *ü* a székely nyelvjárás-területen is. Az ellenkező sajátságot, az *i* megőrzését sok szóban, látjuk a két *e-ző* nyelvjárás-területen (északkeleti és királyhágóntúli),

⁴⁴ BALASSA József, *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1891).

továbbá a palócz nyelvjárásokban, melyek az ő-zés terjedésének is legjobban állottak ellen.⁴⁵

Mint hogy mindkét Kazinczyt életútja során több helyről érthette nyelvi hatás, továbbá az egyes 19. századi nyelvjáróterületek sem minden tekintetben egységesek, ennél mélyrehatóbb elemzésre nem vállalkozunk, de az egyértelműen látszik, hogy vizsgált anyagunkban a nyelvjárási jegyek tükrözik az északkeleti és a tőle nyugatabbra eső területek egyes meghatározó elemeit, ahogyan a hasonlóság megmutatkozik az idegen kéz és Kazinczy Gábor, s az ettől való különbség Kazinczy Ferenc és Szemere Pál nyelvhasználatában.

Nemcsak a *mely* írásmódja, de az aposztróf jelölése is eltérést mutat az idegen kézzel írott szövegrész és Kazinczy Gábor számos kéziratmintájában, ugyanakkor egyezést látni Kazinczy Ferenc íráshasználatával. A névelő, a rövidebb formájú kötőszó és a birtokos szerkezetekben a birtokos mellett találni aposztróft:

- „a’ köztiszteletű hazafi’, ’s a’ honi nyelv’ és literatura’ nagy barátá’ unokája”⁴⁶ (Tübingai pályamű – idegen kéz írása)
- „de a’ hónalj ’s a’ Hegyalja [...] egygy ismeretes szitok’ phrasisában marada-meg”⁴⁷ (Kazinczy Ferenc).

Az 1818-ban született Kazinczy Gábor egészen fiatal kori kéziratok között 1835-ből találunk ilyen jellegű aposztrófhasználatot,⁴⁸ illetve 1832-ből csak a birtokos szerkezetbeni alkalmazását,⁴⁹ de az 1850-es, 60-as kéziratok levelei egyáltalán nem tükrözik ezt az írásmódot, karakterében viszont ez áll közel a kérdéses szövegekhez: „mindig készen s föltétlen hűségben”, „a székenylenes szereplést”, „egy barát igaz érzése”.⁵⁰ Sőt éppen Toldyhoz írott levelében állítja a következőket Dessewffy szövegeinek tisztázásával

⁴⁵ Uo., 126.

⁴⁶ MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42 /I. 277. [idegen kéz írása],

⁴⁷ MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 33., Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek írt, 1817. okt. 17. dátumú, 177. sorszámú levelének melléklete

⁴⁸ MTA KIK Kt Ms 4750/92.

⁴⁹ MTA KIK Kt. Történelem 2r. 86. II.

⁵⁰ MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74., (75.) Kazinczy Gábor levelei

kapcsolatban: „elmarad az apostroph is, minek valóban semmi értelme”.⁵¹ Kettejük levélváltása Kazinczy Ferenc (és a levelezőtársak, pl. Dessewffy) szövegeinek a gondozása, (tervezett) kiadása körüli nagyon tudatosan végzett szerkesztői, sajtó alá rendezői diskurzusnak a lenyomata. Szó esik itt a szöveghűség elveiről, a lehetséges javításokról, átírási, egységesítési elvekről betűk, hangzásbeli sajátságok, írásmódok kapcsán.⁵² Nemcsak az íráshasználati, hangjelölési kérdések merülnek fel a tervezett kiadással kapcsolatban, hanem ezen túlmenően a kötet szerkesztési elveiket is megosztják, megvitatják, olykor ütköztetik egymással,⁵³ amelyből kirajzolódik Kazinczy Gábor kötetkomponáló, adott esetben szerzői arculatformáló koncepciója is.⁵⁴ Kazinczy Gábor kéziratosa hagyatéka még rejthet információkat a *Tübingai pályáirással* kapcsolatban. Az egyértelműen nyilvánlik a leveleiből, hogy Kazinczy Ferenc munkáinak a kiadása szívügye volt, és a hagyatékkal való illetően foglalatossága egy nagyon tudatos hozzáállásra

⁵¹ MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74., 272. levél

⁵² Néhány példát kiragadva Kazinczy Gábor leveleiből: „Igen, kérek, légy a lehető legművebb interpunctióm megtartásában. Gonddal teszem azt ott is, hol másnak, talán, nem látszik.” MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 283. levél; „Azt hiszem, hogy Dess. Emil vagy Te corrigáltatok ki az én oly-aimat olly-akká, mert így én nem írom soha, s a kéziratban sincs úgy, tudtomra, sehol, s ép a tarkaság megelőzése végett másítám meg az egy pár megmaradt oly-t.” MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 272. levél; „Mert, legalább a Kisfaludy levelét, jó volna talán, betűhíven adni. [...] Akár fogadja el az Academia a Glottomachusokat, akár nem, sietnem kell sajtó alá rendezésökkel, s teszem haladéktalanul; s a mint egy csomóval elkészülök, venni fogod postán mindig. [...] Holnaptól kezdve egy-egy órára behívatom Barczykait s vetetem össze a Pályám emlékezete négy példányát [...] s jegyzem ki a variánsokat, hogy még e hónapban megküldhessem Heckenastnak, a nyomtatás megkezdése végett.” MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 267. levél.

⁵³ Toldy Ferenc úgy gondolja, hogy Kazinczy Gábor a *Tövisek és virágok* kötet szerkezetének az átalakítását tervezve szétszedi azt, ahelyett, hogy az eredeti állapotában maradna meg a kötetrend. MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r 126/VII/14. levél

⁵⁴ Néhány példát kiragadva Kazinczy Gábor leveleiből: „Ha Zádor a Kisfaludy-körből kimarad, sőt a nélkül is jó volna talán a Kisfaludy Sándor egy pár levelét tenni e kötetbe: mert a legszebbik Kisf. Károlyt illeti, mert a Glottomachusok egy oldalról láttatván őt, láttassuk a másiktól is, s mert ez által a kötetke is szaporodnék.” M. Ir. Lev. 4r. 74. 267. levél; „a D-K. levelezést két kötetre osztám fel 1793–8[?] és 1818–31. Az első le van tisztázva, s tesz *Kilenczven* hatalmas ívet.” M. Ir. Lev. 4r. 74. 264. levél; „Ne add ki Kazinczy-Kölcsey leveleket [...] a Kölcsey munkái közt; hagyd a Kazinczy levélgyűjteményének. [...] a Kazinczy levelei egy 20 esztendőös ifjonczhoz ennek munkái közt parádézzanak [...] a Kazy iránt oly álnoks boszuálló volt, mint Kölcsey: várhatja-e, hogy Kazyt bekebelesítsük munkáiba?” M. Ir. Lev. 4r. 74. 262. levél

vall, amely a fentiek fényében erőteljesebb szerepre enged következtetni a lejegyzőnél.

Összegzés

Végkövetkeztetésünk a vizsgált szempontok alapján az, hogy a pályairás akadémiai változatának magyar nyelvű harmadik része nem teljes egészében Kazinczy Ferenc munkája, benne mozaikszerűen található meg az ő és más valakinek a szövegei. E magyar nyelvű rész fordítás a német alapján, amire utal a magyar töredékes, »morzsálékos« volta. A magyar változatban lexikológiai, grammatikai és nyelvhasználati tekintetben Kazinczy Ferencétől eltérő nyelvezetű szövegrészek találhatóak. A vizsgálat nem támasztotta alá, hogy ezek Szemere Pál fordításai volnának, mint ahogy Simai állítja, az tűnik inkább valószínűnek a kézírás elemzése, az irodalomtörténeti adalékok és a nyelvi elemzés alapján, hogy az idegen kéztől származó szövegrészek Kazinczy Gábortól származhatnak, feltételezhetően az ő fordításai lehetnek. A bizonytalan szövegegységek utalhatnak az ő személyére, de más sem zárható ki. Kazinczy Gábor írásos hagyatékának a további mélyreható vizsgálatából kiderülhet, hogy valóban ő készítette-e a fordításokat (esetleg csak a sajtó alá rendezői vagy a dokumentátori szerepkör az övé), s az is, hogy mi rejlik az íráshasználat mögött: kevésbé valószínű, hogy egy másik íráskorszakának a lenyomata, inkább arra lehet következtetni, hogy Kazinczy Ferenc írásmódjához igyekezett igazodni az egységesség érdekében.⁵⁵ Összességében a nyelvhasználati, grammatikai s a lexikológiai elemzés azonban arról árulkodik, hogy mindezekről függetlenül a saját idiolektusát nem tudta elrejteni.

⁵⁵ Más szöveg gondozása kapcsán ezt írja: „Azt hiszem, hogy Dess. Emil vagy Te corrigáltatok ki az én oly-aimat olly-akká, mert így én nem írom soha, s a kéziratban sincs úgy, tudtomra, sehol, s ép a tarkaság megelőzése végett másítam meg az egy pár megmaradott oly-t.” MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 272. levél

ONDER CSABA

Kölcsey Ferenc jegyzete a Tübingi pályairásból

Jelenlegi ismereteink szerint Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaművének* egyedüli egykorú, részleges másolataként tartható számon az a kézirat, amelyet Kölcsey Ferenc készített. A kézirat nem csak a Kazinczy-, de a Kölcsey-filológia számára is újdonságot jelent, mivel kiadásáig nem volt tudomásunk róla.

Kölcsey kézirata *A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjéről. K[azinczy]nak. Tübingi pályairásából* címet viseli, és a rajta található keltezés és dátumozás alapján 1814. október 16-án keletkezett Széphalmon.¹ Az autográf német nyelvű, öt 265×210 mm méretű bordázott fóliónyi irat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található. Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratok jegyzeteinek általában nem adott önálló címet: azok

* A szerző az EKKÉ Irodalomtudományi Tanszékének kutatóprofesszora. Ez a tanulmány szövegében részben módosított verziója a KÖLCSEY Ferenc, *Nyelvtudományi munkák*, kiad. ONDER Csaba, Kölcsey Ferenc minden munkái (Budapest: Universitas Kiadó, 2021) című kötetben megjelent jegyzetnek. A jegyzeteket lásd: uo., 891–899.

¹ Lelőhely: OSZK Kt Quart. Hung. 4361

a keltezés és datálás mellett jellemzően a kijegyzetelt mű könyvészeti paramétereinek megadásával kezdődnek.

A keletkezés körülményei kapcsán röviden annyit szükséges tudnunk, hogy Kölcsey 1814 nyarán és őszén intenzív filológiai, nyelvtudományi kutatásokat folytatott jórészt Szemere Pállal együttműködve Pécelen. Céljuk Kazinczy Ferenc neológiai elveinek elméleti megtámogatása volt. 1814 szeptemberének végén, október legelején Kölcsey a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, ahonnan néhány napra átlátogattak Széphalomba Kazinczy Ferenchez. A házaspár távozása után Kölcsey októberben mintegy három hetet töltött Kazinczynál, könyvtárát használva, ahol id. K. W. Kolbe könyveinek, illetve Kis János pályamunkájának kivonatolása után Kazinczy kézírataiból is jegyzeteket készített.² Sorrendben elsőként a *Tübingai pályaműből*, majd a *Pandektákból*.³ A Kölcsey-jegyzések alapjául szolgáló szöveg azonos a ma az MTA Kt.-ban található kétnyelvű kéziratral.⁴ Kölcsey másolata tehát Kazinczy saját kéziratából készült.⁵

Kazinczy előbb magyarul írta meg *Tübingai pályaművét* (1808), s azután fordította le németre, majd a német verziót Rummy Károly Györggyel nézette át. A fordításra azért volt szükség, mert a pályázati kiírás szerint az elkészült munkákat németül, illetve latin nyelven lehetett benyújtani.⁶

Heinrich Gusztáv, aki elsőként adta ki a *Tübingai pályaművet* gazdag, az egész pályázat hátterét és a pályamű megírásának körülményeit részletesen bemutató bevezető tanulmánnyal,⁷ a pályamű két kéziratát is-

² Lásd: KÖLCSEY, *Nyelvtudományi...*, 866–890.

³ Lásd: *uo.*, 900–917.

⁴ MTA Kt. [M. Nyelvt. 4r. 42. I.]

⁵ Ehhez képest a bécsi kézirat Heinrich-féle átirata ezektől több helyen eltér, lásd: KAZINCZY Ferencz, *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, szerk. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916).

⁶ Erről lásd: KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*; AJKAY Alinka, „Pályáírásomnak egész ideája, igen is, csak a' Nationalismus, az nekem az idolumom, nem holmi apró tekintetek»: Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaművéről*”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 111 (2007): 520–537. AJKAY Alinka, „*Inkább magyarul*”: *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye* (Budapest: Universitas Kiadó, 2018).

⁷ Vö. KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 8–20. Z. Szabó László kiadása gyakorlatilag változatlanul közli a Heinrich-féle szöveget, vö. KAZINCZY Ferenc, *Tübingai pályaműve 1808*, kiad. Z. SZABÓ László (Győr: Kazinczy Ferenc Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiscola, 1980). Újabbán lásd még: AJKAY, „*Inkább magyarul*”...

merte. Az egyik, amelyet a bécsi belügyminisztériumi levéltárban talált meg, feltehetően az eredetileg beküldött német szöveggel lehetett azonos – ez a kézirat mára megsemmisült. A *Tübingai pályamű* másik, bilingvis kézírata jelenleg az Akadémián őrzött kézirat, amelynek rektóin a magyar, a verzókon a német szöveg olvasható. Az akadémiai kézirat nagy része Kazinczy kézírása ugyan, de a magyar nyelvű szöveg eléggé hiányos, nyilvánvalóan később született változat, mint erre tanulmányában Pósa Ágnes is utalt.⁸ Ezt a kéziratot Heinrich is így, töredékesen jelentette meg: a magyar nyelvű részek helye, mintegy harminclapnyi, üresen van hagyva a kéziratban, s csak a német szöveg olvasható a bal oldalon.

Kazinczy pályaművének teljes szövege csak német nyelven maradt fenn, a Heinrich által közölt magyar szövegből mintegy harminclapnyi hiányzik (Heinrich kiadásának lapszámozása alapján). Debrecenben a pályamunka egy újabb kézírata is napvilágra került, amely a Heinrich Gusztáv által töredékesen kiadott magyar szövegnek eddig nem ismert részleteit is tartalmazza.⁹ A szintén autográf debreceni kézirat jelentőségét az adja, hogy noha ez is töredékes, de az 1808-asból hiányzó magyar nyelvű résznek hozzávetőlegesen a fele pótolható ebből a változathoz. A debreceni kéziratot nagyjából 1808 májusában vagy júniusának első napjaiban írhatta Kazinczy.

Fried István hívta fel a figyelmet arra, hogy elkészülte után a korabeli irodalmi közélet jelentős része ismerte a *Tübingai pályamű* tartalmát: Rumyn kívül tudott róla Dessewffy József és Kis János is. Kazinczy 1808 szeptemberében fölolvasta a munkát a »pestiek«¹⁰ előtt (jelen volt Schwartner professzor), Kazinczy szerint mind a hármójuknak igen tetszett. Írását ismerte Virág Benedek és Kultsár István is, Cserey Farkasnak és Prómay Lászlónak pedig részeket küldött belőle.¹⁰ Mindezek alapján nem lehet

⁸ Lásd: Pósa Ágnes, „Kazinczy Tübingiai [!] pályaművének autográf kézírata a Papszász-hagyatékban”, in *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1977*, szerk. DANKÓ Imre, 501–507 (Debrecen: Déri Múzeum, 1978). Heinrich Gusztáv 1916-os kiadásában ugyanis több jegyzetben is található későbbi, 1808 októberére, 1809 májusára, sőt 1810 novemberére vonatkozó utalást. Eme későbbi utalások, úgy tűnik, elkerülték Heinrich figyelmét, hiszen ezekről egyáltalán nem tett említést, és mint 1808-as szöveget közölte a teljes korpuszt.

⁹ Vö. Pósa, „Kazinczy Tübingiai...”, 501–507; közli még: АЖКАУ, „*Inkább magyarul*”..., 190–222.

¹⁰ Fried István szerint 1808. május 8-án küldi el Kazinczy Kis Jánosnak a pályairás előszavát, 1808. augusztus 19-én pedig a kivonatot, az előszót elhagyva. (39–53, a III. rész: 45–

meglepő, hogy Kazinczy Kölcsey rendelkezésére bocsátotta a kéziratát olvasásra és jegyzetelésre. Kölcsey a *Tübingai pályamű*ből csak a *Dritte Abteilung* egy hosszabb részét jegyzetelte ki kisebb kihagyásokkal, elsősorban bizonyos magyar szavak képzésére vonatkozó oldalakat. Kazinczy kéziratának ez a 3. része foglalkozik a magyar nyelv képezhetőségével.¹¹

Ahogy Ajkay Alinka írja, ez a harmadik szakasz a magyar nyelvi műveltség jelenlegi állapotának vizsgálata, válasz arra az alapvető kérdésre, miszerint „van-e már olyan fejlett a magyar nyelv, hogy államnyelv lehessen belőle”. (A szakasz első része elemző-értekező, a második pedig a híres irodalomtörténeti áttekintés):

A harmadik, utolsó rész a leghosszabb. Hosszabb, mint a két előző együttvéve: negyvenkét és fél lapot tesz ki. Ezt a részt szenteli a magyar nyelvi műveltség jelenlegi állapotának, vagyis ebben vizsgálja meg, van-e már olyan fejlett a magyar nyelv, hogy államnyelv lehessen belőle. A szakasz elemző, értekező része pontosan a felét teszi ki a szakasz összterjedelmének, míg a másik fele a híressé vált irodalomtörténeti áttekintés. Már ennyiből is látható, hogy Kazinczy minden másnál lényegesen fontosabbnak tartja az irodalom szerepét, hiszen a nyelv fejlettségét, kiműveltségét a nemzeti irodalom fejlettségi állapotával igazolja. [...] Itt tárgyalja a magyar nyelv jelenlegi állapotát: azaz hogy rendelkezik-e már a magyar nyelv a szükséges kiműveltséggel. Az irodalomtörténeti értekezés előtt nyelvészeti szempontból vizsgálja nyelvünket, s összehasonlítja a nagy nyugati nyelvekkel. Már ebben a részben – bár itt főként szómagyarázatok állnak – számos irodalmi példát sorol föl külföldi és magyar szerzőktől. Nyilvánvaló, hogy Kazinczy számára az irodalom ügye a legfontosabb, s egyértelműen kirajzolódik az a vélekedése is, mely szerint bármely nyelv állapotát a saját nemzeti irodalmán keresztül lehet ábrázolni a legjobban. Az irodalomtörténeti rész megírásában Pápay Sámuel *A magyar irodalom eszmérete* című munkája volt segítségére.¹²

46.). Lásd: FRIED István, „Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 597–605.

¹¹ Vö. KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 84–88.

¹² AJKAY, „»Pályairásomnak egész ideája...”, 529–530.

Az alább közölt szöveg a debreceni Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteményében található, 1808-ból származó magyar nyelvű autográfának a Kölcsey által jegyzetelt szakasszal megegyező részlete.¹³ A magyar nyelvű változatot nem tekinthetjük a német nyelvű szoros, szó szerinti fordításának, így a Kölcsey-másolat fordításának sem. Azért közöljük, hogy látható legyen, mire is fókuszált Kölcsey:

Igen is, nálunk lélek mind az anima mind a' spiritus. De a' XVdik század' Irójinak munkájában felleljük a' spiritus' ideájára a' szelletet, 's Philosophusaink élni fognak az igen jó szóval, mihelytt reája szükségek lésszen, (még pedig, hogy a' szó ens per se subsistens-t és ne productum-ot fessen), azt, a' kellek-ből eredő kellem' (Anmuth) hasonlatossága szerént, szellem-mé változtatván, mert a' szellet annyi mint a' szellés; – noha ilyen verbumból eredő substantívum a' spiritus és πνευμα is. 'S ekkor osztán a' Chemicus borszellemnek fogja nevezhetni az égett-bort, 's a' Montesquieu' fordítója Törvények' szellemének az ő halhatatlan munkája' címjét. – Gondatlan Iróinknak 's tudatlan tudósainknak köszönhetjük azt is, hogy most igaz mind a' verum mind a' justum. (Illy megtévedést látunk a' görögök után a' deákban is; 's már Horázt ezen versében: Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est, a' justum helyett verum-mal élt.) De hány szó van mind a' <görög, mind a' deák, mind kivált a' francia 's német nyelvben> régi mind az újabb nyelvekben, mellynek értelme különböző, és a' Metaphysicus' szoros törvényeivel meg nem fér? Nálunk a' verum' ideájának kinyomására készen van a' való szó: wahres Gerücht, való hír, histoire véritable, való történet. De nagy baj, hogy régi-> Vallástanítóink a' szót, -ság terminatiót ragasztván melléje megbocsáthatatlan botlással az ens' ideájára ruházták. Ha ez a' veritás' ideájának kifejezésére fordítatik, úgy az ensnek kell a' vagyokból új szót csinálnunk. <Ezt helyre hozni Philosophusaink' dolga lészen.> – A' Sinn nálunk is majd értelem, majd érzékenység, mint a' görögnél, deáknál, németnél. De az a' vád,

¹³ X. 75. 136. 1. Kiadta: Pósa, „Kazinczy Tübingiai...”. A debreceni kézirat is töredékes, nincs meg a teljes hiányzó szakasz, hanem annak csak mintegy a fele: a német fordításban, Heinrich kiadása szerint, a 63–66. lapig, amely az első rész vége, és a 84–91. lap közötti szöveg, amely ugyan egy korai változat, a beadott német fordítás bőségesebb, ez a pályamű harmadik részének eleje.

hogy a' testnek öt érző organumit különös szóval kijegyezni nem tudjuk, igazságtalan vád; az nálunk érzék (sing.), érzékek (plur.); az Empfindung és Gefühl majd érzés, majd érzékenység, változva, mint a' németnél, Poétáinknál pedig érzemény; az Empfindlichkeiten érzékeny voltom, voltod, volta; sőt vagyon szavunk még arra is, a' mit a' francia és angol sentimental-nak 's a' német Empfindlich-nak mond: érzelékeny; úgy hogy a' Yorick' fordítója ennek Sentimental journeyit érzelékeny utazásoknak nevezheti. – A' Négy-palaczk' fordítója az Eifersüchtot 's eifersüchtig-<keit>-ot féltékeny-nek 's féltékenységnak mondotta. Az ige: féltetni, meg volt mindég, de elválaszthatatlanul a' maga substantívumától, melly miatt sok esetekben vele élni nem lehetett; mert <mint fordította> fordíthatta volna e p. o. a' Rochefoucauld' fordítója a' 32.d. gnómát: La jalousie se nourrit dans les doutes, <azt> így: a' feleség, férj, vagy szerető-féltés kétségéből él 'stbb. vagy én féltő vagyok je suis jaloux? Az új szó formációjára elég példánk vagyon: A' hajlok, török, fázom, alszom, érzek, kár szókból lettek: hajlékony, töredékeny, fázékony, aluszékony, érzékeny, kártékony. 'S a' féltékeny annál elfogadhatóbbnak látszik, mivel az ékeny végezet (mint pronus a' deákban) inkábbára vétkes vagy hibás jelentésű. – Igy szaporodott-meg kevés esztendőök olta Lexiconunk sok igen jó és igen szükséges szavainkkal. Az ernst ideájára nem volt jó szavunk, 's az illy tekintetet a' Telemach' fordítója elakadva merő tekintetnek mondotta. Most az komoly tekintet, az ernster Ton komoly hang. – A' monumentum, cippus, emlék; Reitz, charme, kecs; az irritation értelemben pedig inger; – Rival, vágytárs. – Er hat Recht, igazsága van. – Titel, cím; – Mind a' fabul, mind az Erzählung, mind a' Räthsel mese volt: most a' mese csak az elsőt jelenti; a' második: rege; a' harmadik még név nélkül van. Ellenben a' Saga monda; 's nem rosszul. – A' monstrum csuda vala; 's így egy neve volt a' monstrumnak és miraculumnak. Szabó Dávid, a' Poéta, azt igen elmésen szörnyeteg-nek nevezte-el, 's Iróink, kik a' szükséges <hasznos> és jó hangzású új szót nem nézik szörnyetegnek, örömmel fogadták-el azt. (Szörny vagy szint olly jó, vagy, rövid volta miatt, talán még jobb volt volna.) – <Minden állat' szarvát szarvának mondottuk; annak még a' csigáját is. A' Bertuch' fordítója érzette, hogy a' szarv, szaru, csak a' materiája annak, a' minek jegyzésére gondatlanul ezzel éltünk, az az csak annyiban szarv, szaru, a' mennyiben nem hús, 'stbb, 's türöknek nevezte azt, minthogy azon tetemről volt szó, a' mivel az állat türkök.> – A' könyvek' paginájit levélnek mondogattuk. Úgy de a' levél

kérdésen kívül folium; az pedig annyira nem levél, hogy egy levelet két pagina téssen. 'S miként mondhatánk vala ki, a' XVd. századbeli kiadású könyvekről szólván, hogy a' Nyomtató a' könyvnek csak foliumjait, nem pagináját is, signálta? A' Debreczeni Grammatika' Íróji protestáltak a' nékiek németesnek-tetsző oldal ellen is. Most a' paginákat lap-oknak mondjuk, 's azt nyerénk az új nevezettel, hogy a' mit eddig csak deákül mondhatánk-ki, és azt is két szóval és hét syllabával <paginával>: titularis pagina – most egy szóval, egy kétsyllabájú szócskával: címlapnak nevezhetjük. – Leichtsinnig nincsen meg nyelvünkben: de gravis sincs a' németben. Az könnyelmű lehetne – (nem nagyobb erőszakkal, mint a' hogy a' lelki ösméret forradt lelkisméretté 's a' tudni illik forradt tudnilikká). – A' billig sincs meg: de az a' francziában sincs – azt méltánynak mondhatnánk <lehetne>; valamint az adverbium nyilvánból lehetne adjektívum nyilván, ellökvén mellőle alkalmatlan 's haszontalan társát, a valót, mellyel sok helytt, p. o. poezisi munkákban, élnünk nem lehet. E' szerént az öffentlich bekannnte sache nyilván dolog volna, nem nyilván-való; mint a' hogy' Csokonai csinált a' hamar-ból egy igen szép ódája' első sorában adjectívumot: Hamar követje a' tavasznak, az az hamar megjelent követje. – Eleink, 's még mi is az ő példájok után, az Auratus Equeseket Arany sarkantyús Vitézeknek mondták. A' Ritter tehát Vitéz volt. Már hogy <szóllítassék mondjuk a'> fordítanánk ezt románokban 's játékszíni darab<jainkban>okban: tapferer Ritter! úgy e: vitéz vitéz! Pedig a' Biblia' fordítója a' mennybe-ragadt Proféta' kesergő tanítványával így kiáltatnak-fel: Izráelnek mind szekerei mind lovagjai! Most elővenék az avúlni kezdő szót, 's a' Szent István,' Therezia,' Malta' Rendeinek Keresztesei Lovagok. – Dugonics érzette, hogy a' közép századok' Paladínyaikat ezektől illő megkülömböztetni, 's a' Lovagból Lovancz<okat>ot csinált; 's íme a' ki a' Cervantes' genialis románját magyarra fogja fordítani, a' Ritter von der traurigen Gestalt-ot bús alakú, az irrender-t bódorgó lovancznak fogja nevezhetni. – Egy más Irónk, hogy a' gyanús dolognak gyanús nevet adjon, a' Liebling-et Kedvencznek mondá Dugonicsnak példája után. –

Mint már említettük, Kölcsey nem a hosszú szakasz második részét képező irodalomtörténeti áttekintésre, hanem csak az első részre, abból is csak az elemzésre kíváncsi, a Kazinczy által elemzett, fontos magyar szavak kép-

zéseire, konkrét szómagyarázataira. Kettőt emelünk ki ezek közül, azokat, amelyeket Kölcsey később is felhasznál egyéb munkáiban:

lélek – szellem

Kölcsey Tübingai-jegyzete:

Es ist nicht anders: Geist und Seele ist bey uns bloß Lélek. So war es aber nicht immer. Ein Schriftsteller des XV. Jahrhunderts brauchten [sic!] dazu das Wort Szellet, und es ist gewiß zu erwarten, das unsern Philosophen das Wort hervorziehen werden, so bald es ihnen nötig seyn wird. Und dann wird der Chemiker den Weingeist, borszellem, und der Übersetzer das Montesquieu den Titel seines Werkes törvények' szelleme nennen können, welcher ohne diesem neugeschaffenem oder vielmehr wiederhergongangnem Wort unübersetzlich, wie im lateinischen, bleiben würde.

A debreceni magyar változat (nem szószerinti fordítás):

Igen is, nálunk lélek mind az anima mind a' spiritus. De a' XVdik század' Irójinak munkájiban felleljük a' spiritus' ideájára a' szelletet, 's Philosophusaink élni fognak az igen jó szóval, mihelytt reája szükségek léssen, (még pedig, hogy a' szó ens per se subsistent-és ne productum-ot fessen), azt, a' kellet-ből eredő kellem' (Anmuth) hasonlatossága szerént, szellem-mé változtatván, mert a' szellet annyi mint a' szellés; – noha illyen verbumból eredő substantívum a' spiritus és πνευμα is. 'S ekkor osztán a' Chemicus borszellemnek fogja nevezhetni az éggett-bort, 's a' Montesquieu' fordítója Törvények' szellemének az ő halhatatlan munkája' czímjét.

vitéz – lovag – lovancz

Kölcsey Tübingai-jegyzete:

Unsere Vorfahren haben, und auch wir nach ihrem Beyspiel die equites auratos (Ritter des goldenen Spores) arany sarkantyús Vitéz genannt. Rit-

ter war denn vitéz (tapfer). Nun wie soll man im Dialog das tapferer Ritter! übersetzen? etwa vitéz Vitéz? Daß hieße ja: tapferer Tapferer! Und doch sahen wir, das die Übersetzer der heiligen Bücher der Hebräer die bekannten Worte des trostlosen Jüngers so übersetzt haben: Izraelnek mind szekerei mind lovagjai! Wir nahmen also das alternde Wort hervor, und die Ritter v[on]. St. Stephan und Therezia heißen nun nur bey denjenigen Vitéz die mit dem Zeitalter nicht vorschreiten wollen: Vitéz, sonst nennt man sie Lovag. Prof. Dugonics fand daß die Paladin des Mittelalters von den Gliedern der Ritterorden zu unterschieden sind, und ha[t] aus dem Lovag das fast komisch-klingende Lovancz geschaffen. Wer nun die genialische Dichtung des Cervantes ins ungrische übersetzen wird, der wird den Ritter von der traurigen Gestalt bús alaku Lovancz, und den irrenden bódorgó Lovancz nennen können. Ein anderer Schriftstell[er...] nannte die Liebliche (Favoris) um der <...> Sache eine schneidende Benennung zu geben Kedvencz.

A debreceni magyar változat (nem szószerinti fordítás):

Eleink, 's még mi is az ő példájok után, az Auratus Equeseket Arany sarkantyús Vitézeknek mondták. A' Ritter tehát Vitéz volt. Már hogy <szólitassék mondjuk a'> fordítanánk ezt románokban 's játékszíni darab-<ja inkban>okban: tapferer Ritter! úgy e: vitéz vitéz! Pedig a' Biblia' fordítóji a' mennybe-ragadt Proféta' kesergő tanítványával így kiáltatnak-fel: Izraelnek mind szekerei mind lovagjai! Most elővévénk az avúlni kezdő szót, 's a' Szent István,' Therezia,' Malta' Rendeinek Keresztesei Lovagok. – Dugonics érzette, hogy a' közép századok' Paladínjaikat ezektől illő megkülönböztetni, 's a' Lovagból Lovancz<okat>-ot csinált; 's íme a' ki a' Cervantes' genialis románját magyarra fogja fordítani, a' Ritter von der traurigen Gestalt-ot bús alakú, az irrender-t bódorgó lovancznak fogja nevezhetni. – Eggy más Irónk, hogy a' gyanús dolognak gyanús nevet adjon, a' Lieb-ling-et Kedvencznek mondá Dugonicsnak példája után. –

Adódik a kérdés, hogy Kölcsey miért csak ennyit és éppen ezeket jegyzeteli ki a pályamű kéziratából? Az előzmények ismeretében a válasz nyilvánvaló: mindez a neológia védelmében megkezdett tudományos kutatások folytatása, megfelelő érvanyag gyűjtése a szóképzésre. Erre mutat a jegyzet későbbi felhasználása, elsősorban a *szellem* szó vizsgálata miatt az *Új*

szók című 1824-es írásában,¹⁴ de a *lovancz* szó már az ekkoriban keletkezett *A' szószármaztatásról* (1814) című írásban is felbukkan.¹⁵

Ami igazán figyelemre méltó azonban mégsem ez, hanem a harmadik szakasz kérdésében (*Dritte Abteilung*: „Besitz die ungarische Sprache die hierzu unumgänglich erforderliche Ausbildung?“ ~ Rendelkezik-e a magyar nyelv a feltétlenül szükséges képzettséggel/kiműveltséggel?) lévő fogalom mellőzése. Kölcsey ugyanis a kérdésében és a szövegben is szereplő, Kazinczy által használt *Ausbildung* kifejezést nem veszi át. Jegyzetének tárgymegjelölő címében ehelyett a *Bildsamkeit* kifejezést használja. A dolog különös, hiszen Kölcsey jellemzően pontosan jegyzetel, nem módosít a jegyzetelt vagy kivonatolt művön. Megjegyzéseit rendszerint margináliák formájában tüntette fel. Itt azonban mégis kicserél egy fogalmat, ráadásul magában a címlírásban. Úgy vélem, hogy Kölcsey részéről ez nem véletlen, nem figyelmetlenség és nem is fordítási probléma, sokkal inkább egy számára elméletileg is kulcsfontosságú, nem Kazinczytól származó fogalom alkalmazására mutat.

A *Bildsamkeit* több ekkoriban, 1814-ben keletkezett jegyzetében, írásában is megtalálható. Úgy tűnik, hogy Kölcseyt különösen foglalkoztatta a *Bildsamkeit* kérdése, mivel eredetileg ő kapta kidolgozásra feladatként a Szemerével tervezett nagy >grammatikájukban< is (vö. *Philologiai Töredékek*).¹⁶ A nyelv természetének kutatása során a nyelv képezhetőségének (*Bildsamkeitjének*) fogalmát Kölcsey Daniel Jenisch könyve alapján használta,¹⁷ elvi szempontjait a szóalkotás és szóképzés, illetve az idegenségek korántsem szokatlan voltát bizonyítandó alapvetően ez alapján fogalmazta meg. A nyelv önmagát meghatározó voltát pedig id. Karl Wilhelm Kol-

¹⁴ Megjelent 1833-ban, a *Muzáronban*; lásd: KÖLCSEY, *Nyelvtudományi...*, 297–304, jegyzetek: 981–994.

¹⁵ Lásd: *uo.*, 143–154, jegyzetek: 857–865.

¹⁶ „VI. Töredék. A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról”, in *uo.*, 239–243, jegyzetek: 918–928.

¹⁷ Daniel JENISCH, *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen: Eine von der Königl. Preufs. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin* (Berlin: bei Friedrich Maurer, 1796), 16.

be munkáinak olvasása és kivonatolása során ismeri fel.¹⁸ Kölcsey szerint a nyelv *Bildsamkeit*ja, azaz képezhetősége adja meg az elvi alapot az író nyelvalkotó szabadságának alátámasztására.

A *Bildsamkeit*nek nem volt ekkor magyar megfelelője; a fogalom jelentésének létrehozása a fordítások–magyarítások változásaiban figyelhető meg, ami a Kölcsey–Szemere–Kazinczy-diskurzusban a jelentés kialakításának ingatagságára is rámutat. Kölcsey Daniel Jenisch könyvének kivonatoló, összefoglaló fordításában előbb a *míveltethetés* kifejezést használja a *Bildsamkeit*ra.¹⁹ Majd a szinte ezzel egyidőben készült *A' szószármaztatásról* című írásában már *képezhetőség*nek fordítja: „A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság, 's a' gazdagságnak kútfeje a' nyelv' képezhetősége (*Bildsamkeit*)”.²⁰ De ugyanitt a *képzékeny* is megjelenik mint Sándor István magyar író lexikonából vett szó.²¹ Úgy tűnik, hogy Szemerének erről nem volt tudomása, mert Kazinczyhoz írt levelében maga javasolja a *bildsamra* a *képzékeny* fordítását (Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Lasztóc, 1815. január 7.).²² Bárkitől is eredjen a magyarítás, Kölcsey számára is megkapó lehetett, mert 1815-ben már ő maga is a *képzékenysé*g kifejezést használja abban a Kazinczyhoz írott levelében, amelyben filológiai disszertációjára utalva összefoglalóan felidézi neológiai nézeteit (Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5.): „A' nyelv' természete semmi nem egyéb, hanem a' Nyelv' képzékenységenek (*Bildsamkeit*) útja. Az az, arra, hogy a' Nyelv' természetét kitanúlhassuk azt kell tudnunk: mely út az, melyen a' nyelv képeztetetik, és eleitől fogva képeztetett? Milyen syntaxis az melyet a' nyelv elfogadhat és eleitől fogva elfogadott?”²³ A *Bildsamkeit* magyar megfelelője tehát 'képzékenység'-ként találja meg a helyét Kölcsey filológiai

¹⁸ Összefoglalóan lásd: KÖLCSEY, *Nyelvtudományi...*, 367–393. Jenisch és Kolbe munkáiról lásd: uo. 103–124; ill.155–212.

¹⁹ *Jenischből való Jegyzések* (1814). Lásd: uo., 104–124.

²⁰ Uo., 144, 146.

²¹ Uo., 146. „Kártékony, érzékeny, festékeny, képzékeny (Sándor [István]).” Lásd még: uo., 862.

²² Ennyit ír Szemere: „a bildsamra: képzékeny”, vö. KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 12: 310.

²³ Lásd: KÖLCSEY, *Nyelvtudományi...*, 1223–1228; idézet: 1224.

szótárában, de amint az az idézet alapján is látható, sokkal többről van szó, mint egy fontosnak ítélt műszó létrehozása.

További kutatások szükségesek eme fogalom nyelvbölcseleti kontextusának meghatározásához, Kölcsey nyelvi nézeteinek mind árnyaltabb értelmezéseihez. Annyi azonban bizonyosan látszik már most, hogy a nyelvészeti kutatásai megindításában közrejátszó és szemléleti pozíciójának kialakításában a rá hatást gyakorló Szemere Pálhoz és Kazinczy Ferenchez képest érzékelhetően saját koncepciót és nyelvfelfogást kezdett kialakítani, amelynek eredményei a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbitásáról* című filológiai disszertációjában (1814) kerültek összegzésre.²⁴ És az is bizonyosnak tűnik, hogy Kölcsey nyelvfelfogásában a *Bildsamkeit* nem egyszerűen az új szavak képzését jelentő fogalom, mint Kazinczynál az *Ausbildung*, hanem a nyelv természetének lényegét kifejezni képes kulcsfogalom.

²⁴ Lásd: *uo.*, 377–386.

[Melléklet]

**A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról.
Kazinczynak Tübingi pályáírásából**

Széphalom. Octob[er]. 16d. 1814.

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. K[azinczy]nak. Tübingi pályáírásából.

–

Es ist nicht anders: Geist und Seele ist bey uns bloß Lélek. So war es aber nicht immer. Ein Schriftsteller des XV. Jahrhunderts brauchten [sic!] dazu²⁵ das Wort Szellet, und es ist gewiß zu erwarten, das unsern²⁶ Philosophen das Wort hervorziehen werden, so bald es ihnen nötig seyn wird.²⁷ Und dann wird der Chemiker den Weingeist, borszellem, und der Übersetzer das Montesquieu den Titel seines²⁸ Werkes törvények' szelleme nennen können, welcher ohne diesem²⁹ neugeschaffenem oder vielmehr wiederhervorgegangenem³⁰ Wort unübersetzlich, wie im lateinischen, bleiben würde. – Eben so haben wir es unsern sorglosen Schriftstellern und ungelehrten Gelehrten zu verdanken, daß wir jetzt für das verum und das

²⁵ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, a továbbiakban: TübingaiHeinrich: **dafür**

²⁶ TübingaiHeinrich: unsere

²⁷ MTA Kt. [M. Nyelvt. 4r. 42. l.], a továbbiakban: TübingaiKazinczy: [→ alatt, lábjegyzetként:] „Und zwar, damit das Wort ein selbständiges Wesen, u[nd] nicht ein produziertes darstelle, zu *szellem* umgestaltet, nach dem Beispiel von *kellem* (*Anmuth*), welches von *kellek* (*ich bin lieb, ich bin anmuthig*) herkommt; denn *szellet* ist nicht anderes als *szellés* (*wie kötet, kötés, napkelet, napkelés*). Zwar sind auch spiritus und πνευμα von Verbis abstammende Nomina.“

TübingaiHeinrich: [főszövegben, az előző mondat következő tagmondataként:] „...und zwar damit, (damit das Wort ein selbständiges Wesen, und nicht ein produziertes darstelle) es nach dem Beispiel von »kellem« (*Anmuth*), welches von »kellek« (*ich bin lieb, ich bin anmuthig*) herkommt, zu »szellem« umgestaltet, denn »szellet« ist nicht anderes als »szellés«; wiewohl auch die Worte Spiritus und πνευμα von verbis abstammende Nomina sind.“

²⁸ TübingaiHeinrich: seines **grossen**

²⁹ TübingaiHeinrich: dieses

³⁰ TübingaiHeinrich: ez a szó hiányzik

justum³¹ das einzigen igaz haben³² –³³ Doch³⁴ wie viele Wörter und Ausdrücke gibt es denn in jeder älteren und neuern Sprache nicht, deren Sinn höchst schwankend und ungewiß, und mit den strengsten³⁵ Forderungen des Metaphysikers nicht zu vereinbaren ist? Für das verum (adject[ivum].) haben wir das való fertig³⁶. Való szó, való beszéd ist selbst bey dem Pöbel für ein wahres Wort, wahres Gedanke³⁷ – bekannt. Aber es ist zu bedauern, daß die unachtsamen Religionslehrer dieses Wort mit der Termination -ság, so viel als -heit -thum zum Ausdrucke des Ens (Wesen) gebraucht haben.³⁸ – Sinn³⁹ ist auch bey uns schwankend. Wir nennen ihn bald⁴⁰ értelem, bald érzékenység, wie der Grieche, der Römer, der Deutsche. Aber der Vorwurf, das wir die fünf Organe des Gefühls durch kein ihnen eigenes Wort bezeichnen⁴¹ wissen, ist ungerecht;⁴² sie heißen bey uns érzék (singul[aris].) érzékek (plural[is].) – Empfindung und Gefühl ist gleichfalls, wie im Deutschen, schwankend, ézés und érzékenység, bey Dichtern érezmény – Empfindlichkeit ist érzékeny voltom, wörtlich: mein, dein, sein

³¹ **SZÉLJEGYZET.** K: A' Verum es Justum a' Görög és Deákoknál is gyakran felcseréltetett. Így Horatznál: metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.

³² TübingaiHeinrich: dass jetzt das verum und das justum igaz **heisst**.

³³ TübingaiKazinczy: „(Zwar trifft der Vorwurf schon sogar die Griechen, welche der Römer in den meisten fällen, wie auf sei's, mit der grössten Ängstlichkeit copiert hat, bey beyden war das verum und justum oft verwechselt. *) »So auf bey Horatz: metiri se quemque suo modulo ac pede verum (justum) est.“

TübingaiHeinrich: „(Zwar trifft der Vorwurf schon sogar die Griechen, welche der Römer manchmal so ängstlich kopierte, denn im Horaz findet man schon das eine mit dem andern verwechselt: »metiri se quemque suo modulo ac pede verum (justum) est;“

³⁴ TübingaiHeinrich: **aber**

³⁵ TübingaiHeinrich: **strengen**

³⁶ TübingaiHeinrich: **vorrätig**

³⁷ TübingaiKazinczy: „...wahres Gedanke, **nem való mondás für eine unwahre Behauptung** bekannt.

TübingaiHeinrich: „»Való szó«, ein Wahres Wort, »**való hir**« **ein wahres Gerücht**, »**nem való mondás**«, **eine unwahre Behauptung sind** sogar beim Pöbel **aus dessen Munde diese Ausdrücke genommen sind**, bekannt.“

³⁸ TübingaiHeinrich: „Ausdrucke der **Notion von »ens«** (Wesen) **sich bedient haben.**“

³⁹ TübingaiHeinrich: **Sinn, Sinne**

⁴⁰ TübingaiHeinrich: ihn **das eine und das andere** bald

⁴¹ TübingaiHeinrich: Wort **zu** bezeichnen

⁴² K: ist <...> ungerecht – TübingaiHeinrich: **unverdient**

empfindlich Wesen.⁴³ Ja uns <sort [?]> nicht einmal für das sentimental der Engländer, und das Empfindeley der Deutschen ein eigenes Wort: érzelékeny, so daß der Übersetzer von⁴⁴ Yoriks Sentimental journey [sic!] das Werk érzelékeny utazás nennen kann. Der Übersetzer der quatre flacons hat das Wort Eifersucht und Eifersüchtig mit féltékeny und féltékénység gegeben⁴⁵. – –⁴⁶

– –. Für die Bildung⁴⁷ des neuen Wortes sind hinlängliche beispiele da. Aus den Wörtern⁴⁸ hajlok, török, fázom, alszom, érzek, und dem Substantiv kár sind hajlékony, töredékeny, fázékony, etc. kártékony –⁴⁹ und dieses⁵⁰ féltékeny ist um so mehr annehmbar, da⁵¹ die Termination ékeny, wie das pronus der Lateiner, meistens einen tadelswerthen Sinn voraussetzt⁵². – So ward unser Lexicon seit nicht sehr vielen Jahren durch sehr viele, sehr gute und nöthige Wörter vermehrt.⁵³ Ernst hatten wir nicht. Der Übersetzer des Telemak quäle [sic!] sich umsonst die Ideen zu geben⁵⁴, und

⁴³ TübingaiHeinrich: „»érzekeny voltom«: (so viel als mein empfindlich Wesen).”

⁴⁴ TübingaiHeinrich: „...so dass wir Yoriks »Sentimental journey« »érzelékeny utazás« nennen können.”

⁴⁵ TübingaiHeinrich: **genannt**

⁴⁶ TübingaiKazinczy: „Das Verbum féltetni (eifersüchtig sein) war immer da, aber es ist unzertrennlich von seinem Substantiv, deswegen wir es in vielen Fällen nicht brauchen können; denn wie war es zum Beispiel der Übersetzer von La Rochefoucauld möglich, seine 32Nr Gnome la jalousie se nourrit dans les doutes so übersetzen: a’ feleség-, férj-, szerető-, féltés kétségből él – gleichsam metuitio [sic!] uxoris, mariti, amasii vel amasiae.”

TübingaiHeinrich: „Das Verbum »féltetni« eifersüchtig sein, war von jeher da: aber von seinem Substantiv immer unzertrennlich, deswegen es in vielen Fällen ganz unbrauchbar war; denn wie hatte zum Beispiel der Übersetzer von Rochefoucaulds Gnome die unter No. 32. steht: »la jalousie se nourrit dans les doutes« übersetzen sollen: »a feleség- férj-, szerető-, féltés-, kétségben él« (das Eifern wegen der Gattin, Gatten, Geliebten)?”

⁴⁷ TübingaiKazinczy: a **formation** ceruzával áthúzva, felette: **Bildung** – későbbi betoldás.

TübingaiHeinrich: Für die **Formation** des neuen **Beispiels** sind **Beispiele in Menge da**.

⁴⁸ TübingaiHeinrich: Aus den **Worten**

⁴⁹ TübingaiKazinczy: „...hajlékony, **was zum Biegen** töredékeny, **zum Brechen**, fázékony, **zum frieren usw. geneigt ist**, und kártékony **was alles Augenblicks** <...> **macht**.”

TübingaiHeinrich: „...usw. geneigt ist;”

⁵⁰ TübingaiHeinrich: **sein**

⁵¹ TübingaiHeinrich: **weil**

⁵² TübingaiHeinrich: **bezeichnet**

⁵³ TübingaiHeinrich: „...unser Lexicon seit nicht sehr vielen Jahren durch **viele sehr gute** und nöthige Wörter **bereichert**.”

⁵⁴ TübingaiHeinrich: **wiederzugeben**

nannte den ernsten Blick merő (starr) tekintet. Jetzt ist das komoly tekintet, komoly hang⁵⁵ allgemein verstanden. Denkmal ist jetzt Emlék. Sehr glücklich!⁵⁶ Vordem mußte man sagen sirkő (Grabstein), welches oft⁵⁷ ganz anders war. Reitz (charme) kecs,⁵⁸ ein zu dem üblichen kecsegetetni (illecebris captare) formirter substantiv; im Sinne des französischen: irritation, aber inger, aus dem gleichfalls üblichen ingerleni (zum zeren reizen).⁵⁹ Rival übersetzen die besten Schriftsteller vetélkedő társ (wörtlich: aemulans socius).⁶⁰ Ein späterer Dichter wagte das Wort: vágytárs (Sehngefährte).⁶¹ Aber der Genius der Sprache erlaubt nicht das apocopirte Verbum mit dem Substantiv zu verschmelzen, und so ist im ungrischen eben so ein krüppelhaftes Wort als so hier im Deutschen ist. Wir schlagen vor: bajtárs (Kampfgefährte)⁶², weil baj wirklich einen Kampf bedeutet: bajvívás war schon bey den alten⁶³ so viel als Duell, oder wenn die Composition darum nicht gefallen sollen [sic!], weil baj im täglichen Gebrauch so viel ist als jeder Ungemach, das unverschmerzliche vívó-társ (Gefährte das Ringens)⁶⁴. – Titul ward Czím (vordem titulus), und das Levél⁶⁵ mit welchem man noch vor kurzem die seiten der Bücher so irrigh nannte, ist jetzt Lap, und so Titelblatt

⁵⁵ TübingaiKazinczy: „...komoly hang (ernster Blick, ernster Ton)...“

⁵⁶ TübingaiHeinrich: „...»merő tekintet« (starrer Blick); **dieser** ist jetzt »komoly«; **er rührt von »komor« (mürrisch) und er fand allgemeinen Beifall, weil das r am Ende des Wortes durch das sanfte ly ebenso gemildert wird, wie die Idee von »Ernst« vom »mürrisch« abweicht.** »Denkmal« (Monument) hatten wir noch nicht, denn »sorompó« ist offenbar das verdorben übernommene »Schranken«. Jetzt ist es »emlék« (so viel als das, was erlebt würde).“

⁵⁷ TübingaiKazinczy: „sirkő (Grabstein)“. TübingaiHeinrich: „Vorher mußte man »sirkő« (Grabstein) sagen, welches etwas“

⁵⁸ TübingaiKazinczy: Reitz (charme) **ist jetzt kecs**,

⁵⁹ TübingaiHeinrich: „»Reitz« (charme) **ist jetzt »kecs«**, **die Radix von »kecsegetetni« (anlocken) und im** in Sinne des französischen; »irritation, inger« **die radix von »ingerelni« anreizen.**“

⁶⁰ TübingaiHeinrich: „»Rival« **ward anfangs »vetélkedőtárs« genannt, so viel als socius amulans.**“

⁶¹ TübingaiHeinrich: „**Manche sagen jetzt »vágyótárs« (sehrender Gefährte)**“

⁶² TübingaiHeinrich: „(sehrender Gefährte), **manche, weil das Adjektivum sich mit dem Substantivum nie zusammenschmelzen lässt, »bajtárs« (Kampfgefährte).**“

⁶³ TübingaiKazinczy: Alten

⁶⁴ TübingaiKazinczy: „(wörtlich oppugnans socius).“

⁶⁵ TübingaiKazinczy: (ein Blatt)

sehr glücklich: Czímlap.⁶⁶ Vor kurzem war Fabel, Erzählung und Räthsel nicht als Mese. Mese ist jetzt Fabel, Erzählung Rege, Räthsel hat noch keinen eigenen Namen, und Sage ist sehr glücklich in Monda übertragen⁶⁷ – Ungeheuer war Csuda.⁶⁸ Aber csuda war auch Wunder.⁶⁹ Szabó Dávid, der Dichter, machte aus dem adjectiv szörnyű (mehr als nur schrecklich) das Substantiv szörnyeteg, und unsere neuen Schriftsteller, welchen⁷⁰ nicht jedes neugeschmiedete Wort ein Ungeheuer⁷¹ ist, nahmen das sehr schöne ausdrucksvolle Wort mit Beyfall an. (Szörny würde eben so gut, und wegen seiner Kürze und dem harten rny noch besser gewesen seyn⁷²). –⁷³ Das Jahr heißt esztendő – tendő⁷⁴ ist die Termination eines Partizipii Praesens, und esz oder eszt ist weder Verbum noch sonst etwas;⁷⁵ über dem ist es schon darum ein sehr mißliches Wort weil es sehr lang ist, denn mit seinem Suffixum ist es schon viersyllbig.⁷⁶ Einer unserer Dichter gab dem Lexicon ein neues Wort Év, (weil éví harmad évű⁷⁷ etc. in der Bestimmung der Jahren

⁶⁶ TübingaiHeinrich: Ez a rész hiányzik. A „Kampfgefährte...“ végű és a „Vor kurzem war Fabel...“ kezdetű mondatok között ez áll: „Il a raison: igaza van«, dem deutschen und französischen nachgebildet.“

⁶⁷ TübingaiHeinrich: „...und »Rätsel« mese. Jetzt ist »mese« Fabel, Erzählung »rege; das Wort wurde hervorgezogen. Rätsel hat noch keine eigene Benennung, Sage aber ist »monda« und das sehr glücklich.“

⁶⁸ TübingaiHeinrich: **Monstre**

⁶⁹ TübingaiHeinrich: „Nun war aber csuda zugleich Wunder.“

⁷⁰ TübingaiKazinczy: denen [áthúzza, felé írva:] welchen – TübingaiHeinrich: **denen**

⁷¹ TübingaiHeinrich: Wort ein »**szörnyeteg**« Ungeheuer

⁷² TübingaiHeinrich: „...**das darin am Ende des Wortes vorkommt**, noch besser gewesen.“

⁷³ TübingaiHeinrich: ezt követően ezzel folytatódik: „Die Seiten der Bücher nannten die Alten »levél«. Levél ist aber ganz das deutsche Blatt und Blatt und Seite ist doch wohl von einander sehr unterschieden. Wie konnte man mit diesem Wort sagen: die Buchdrucker des XV. Jahrhunderts haben nicht die Seiten, sondern nur die Blätter ihrer Produkte bezeichnet? Die hyperorthodoxen Verfasser der Debrecziner Grammatik protestirten wider das ihnen deutsch scheinen sollende Wort »oldal« (Seite), wir nennen die Seiten der Bücher jetzt »lap« (das Fläche an einem Ding).“

⁷⁴ TübingaiKazinczy: esztendő. // – – tendó

⁷⁵ **SZÉLJEGYZET**. K: Az **esz** szónak je[le]ntéséről lásd a' Hor[vá]t István' jegyző köny[vé] ben ezen című [Dis]sertatiót: Az esz [sz]ónak értelméről, és [az] esztendő szónak [c...> tájiról. / Vezetője az **esz'** <...> értelme kitalálásában ezen szó: **eszköz** Medium aliquid efficiendi.

⁷⁶ TübingaiKazinczy: **esztendeje** (Ein Jahr) und **esztendejének** (ein Dativ) **fünfsilbig**.

⁷⁷ TübingaiKazinczy: **harmad évű, negyed évű**

der Jungen Pferde üblich ist) und so bekam das Wort Jahr einen kurzsyllbigen poetischen Namen, wie Lenz und trépas bey den Deutschen und französischen ist. – Leichtsinnig findet sich bey uns nicht, wie gravis und gravitas sich bey den Deutschen im französischen Sinne nicht findet.⁷⁸ Da wir das Wort nicht entbehren können, so könnte man die <Idee [?]> durch könnyelmü, könnyelműség geben (könnyű leicht, Elme Sinn, Denkungsweise) mit nicht mehrerem Zwang als aus lelki ösméret (geistiges Erkennen) lelkisméret (conscience) ward, und aus tudni illik (scire licet) das tudnillik (scilicet).⁷⁹ – Auch billig ist nicht da, so wie im Französischen, und der Ungar drückt das: dieses ist billig, mit az méltó, wie der franzose mit c'est bien juste, bien digne aus. Dieß könnte méltány seyn, aus méltó (dignum).⁸⁰ Unsere Vorfahren haben, und auch wir nach ihrem Beyspiel die equites auratos (Ritter des goldenen Spores)⁸¹ arany sarkantyús Vitéz genannt. Ritter war denn vitéz (tapfer).⁸² Nun wie soll man im Dialog das tapferer Ritter! übersetzen? etwa vitéz Vitéz? Daß hieße ja: tapferer Tapferer! Und doch sahen wir, das die Übersetzer der heiligen Bücher der Hebräer die bekannten Worte des trostlosen Jüngers so übersetzt haben.⁸³ Izraelnek mind szekerei mind lovagjai! Wir nahmen also das alternde Wort hervor, und die Ritter v[on]. St. Stephan und Therezia heißen nun nur bey denjenigen Vitéz die mit dem Zeitalter nicht vorschreiten wollen: Vitéz, sonst nennt man sie Lovag.⁸⁴ Prof. Dugonics fand⁸⁵ daß die Paladin des Mittelalters von den

⁷⁸ TübingaiHeinrich: **in unserem Lexikon nicht, sowie das Wort sich auch in der lateinischen Sprache nicht findet und wie das »gravis« hinwider in der deutschen.**

⁷⁹ TübingaiHeinrich: „Dies könnte »könnyelmü«, Leichtsinn »könnyelműség« sein (von könnyű leicht, und »elme« Sinn, Denkungsweise) mit nicht mehrerem Zwang als aus lelki ösméret (geistiges Erkennen) lelkisméret (Gewissen conscience) ward, und aus tudni illik (scire licet) das tudnillik (scilicet).“

⁸⁰ TübingaiHeinrich: „– auch billig ist nicht da, so wenig wie im Französischen. Dieses könnte méltány werden, aus méltó (dignus).“

⁸¹ TübingaiHeinrich: (**Tapfere** mit goldenen Sporen)

⁸² TübingaiHeinrich: ez a mondat hiányzik

⁸³ TübingaiHeinrich: „**Wir sahen**, dass die Übersetzer des **alten Testaments die Worte des trostlosen Jüngers, der seinen in den Himmel gehobenen Meister beweinte, so übersetzten:**“

⁸⁴ TübingaiHeinrich: „Wir nahmen also das alternde Wort hervor, und die Ritter von **Malta etc.** heissen nun »lovag«.“

⁸⁵ TübingaiHeinrich: **hat gefühlt**

Gliedern der Ritterorden zu unterschieden sind⁸⁶, und ha[t] aus dem Lovag das fast komisch-klingende Lovancz geschaffen. Wer nun die genialische Dichtung des Cervantes ins ungrische übersetzen wird, der wird den Ritter von der traurigen Gestalt búš alaku Lovancz, und den irrenden bódorgó Lovancz nennen können.⁸⁷ Ein anderer Schriftstell[er...] nannte die Lieb-linge (Favoris) um der <...>⁸⁸ Sache eine schneidende⁸⁹ Benennung zu geben Kedvencz. –

⁸⁶ TübingaiKazinczy: Ritter-Orden; TübingaiHeinrich: von den Rittern der Orden unterschieden werden sollen

⁸⁷ TübingaiHeinrich: „...den Ritter der traurigen Gestalt »búš alakú Lovancz«, **sowie** den irrenden »bódorgó« nennen können.“

⁸⁸ TübingaiHeinrich: **verhassten**

⁸⁹ K: eine <...> schneidende

AJKAY ALINKA

A tübingeni pályázók

Az 1808. július végi határidővel beküldött pályaművekről nem sokat tudunk, mivel a pályázaton eredményhirdetés végül nem lett, a beküldött pályaművek elsüllyedtek a bécsi titkosrendőri levéltárban, amelynek nagy része – a pályázati anyag is – a huszadik század elején, a húszas években elpusztult. A pályamunkákat német vagy latin nyelven lehetett beküldeni, jelígesen. Tehát nagyon nehéz ezeknek utánakeresni, hiszen műcímet egyáltalán nem tudunk, a szerzőkről is csak Heinrich Gusztáv 1916-os listája¹ áll rendelkezésünkre. Mégis érdemes további nyomozásokat folytatni, hiszen máig nem ismert összefüggésekre lehet bukkanni akár a pályázók listájának böngészésekor. Heinrich – aki még a levéltári tűzvész előtt látta egyben az iratokat – Kazinczy pályaművének szövege után, Függelékben közölte az egyik bíráló, Jernej Kopitar német nyelvű véleményét a beküldött pályaművekről.² A saját alapadatai mellett ez a fő támpontunk a

* A szerző a PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet habilitált egyetemi docense.

¹ KAZINCZY Ferenc, *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 37 (Budapest: MTA, 1916), 25–28.

² KAZINCZY, *Tübingiai pályaműve...*, 178–194.

pályázók kilétéről és a pályaművek tartalmáról. A pályázók közül néhányan többnyelvűek, s jó néhányuk esetében az is bajosan állapítható meg, hogy mi az anyanyelvük, tipikus megtestesítői a többnyelvű Hungarusnak. A pályázatra huszonegy pályamunka érkezett be, ezek szerzői alfabetikus sorrendben:

Barrakóczy Amilkár – Heinrich Gusztávtól mindössze annyit tudunk csak róla, hogy Keszthelyről küldte be pályaművét. Kopitar szerint klerikális, talán katolikus pap, valamint meglehetősen szarkasztikus pályaművének a hangvétele. A Barrakóczy Amilkár nagy valószínűséggel álnév, talán Hamilkar Barkasz pun hadvezér nevének magyaros torzítása.³ 1805-ben készen volt már írásával, említi a Cházár András és Fejes János közötti vitát.⁴

Bredeczky Samu – Bredeczky Sámuel (1772–1812) evangélikus lelkész, tanár, író. Iskolái: Késmárk, Csetnek, Sopron; Jéna. A pályázat idején Lembergben ev. lelkész. Az egyházi és tanári szolgálat mellett tudós is, földrajztudományi, topográfiai művei német nyelven jelentek meg.

Döbrentei Gábor – (1785–1851) evangélikus költő, író. Iskolái: Pápa, Sopron; Wittenberg, Lipcse. A pályázat idején Gyulai Lajos nevelője Oláh-andrásfalván.

Johannes von Eigel – Heinrich annyit mond róla, hogy senior, valamint hogy Pécsről küldte be pályamunkáját. Kopitar egyetlen sort ír róla, ebből annyi derül ki, hogy melyik nyelvet ajánlja, valamint hogy mindössze félívnyi a pályamunkája. Egyéb adatot nem sikerült kideríteni róla.⁵

³ A jelen lévő kollégák közül többen is (Fórizs Gergely, Szijártó M. István, Szilágyi Márton) kifejtették azon meglátásukat, miszerint álneves szerzőről van jelen esetben szó, hálás vagyok az észrevételeikért. Külön köszönettel tartozom Fórizs Gergelynek, aki felhívta a figyelmemet Berzsenyi (Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1811. jan 5.) egyik levelének részletére: „Az ugy nevezett Dunántól[!] való kerületet német népek fogták jobbára körül kikhez a’ Magyar hamilcári idegenséggel lévén, soha öszve nem keveredett, ugyhogy én egy falút sem tudok, mellyben vegyesen lagnának”. BERZSENYI Dániel, *Levelezése*, kiad. FÓRIZS Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái (Budapest: Editio Princeps, 2014), 174.

⁴ A témáról és a 19. századi Hungarusokról lásd: MISKOLCZY Ambrus, „A »hungarus alternatíva«: példák és ellenpéldák (Fejes Jánostól Rummy Károly Györgyig)”, *Regio* 20, 2. sz. (2009): 3–45, 12.

⁵ Nem keverendő össze Engel János Keresztéllyel lásd: MISKOLCZY, „A »hungarus alternatíva«...”, 9.

Fejes János – (Johannes Fejes; 1764–1826) evangélikus törvényszéki ülnök, jogász. Iskolái: Osgyán, Késmárk; Pozsony, Bécs, Göttingen. A kishonti esperesség felügyelője, munkáit négy nyelven (latin, magyar, német, szlovák) jelentette meg.

Genersich János – (Johannes Genersich; 1761–1825) evangélikus történész, egyházjogász, teológus, tanár. Iskolái: Késmárk, Debrecen, Felsősjó; Pozsony, Jéna. Késmárkon az ev. líceum tanára. A Debreceni Református Kollégiumba azért küldték, hogy megtanuljon magyarul, Felsősjóra pedig azért, hogy szlovákul. Történeti műveit és ifjúsági regényeit német nyelven jelentette meg. Kopitar szerint pályaművében a magyar elleni okokat Fejes röpiratából⁶ veszi át.

Heisser Kristóf – Heinrich listájában szerepel egy Névtelen pályázó. Horvát István 1811 decemberében Szemerének írott levelében⁷ bukkantam rá a nevére, azért írom magyaros alakban, mivel Horvát így írta. Az a kevéssé adat, amit róla tudunk, Horváttól származik, például hogy az erdélyi koronai protestáns iskolák oktatója. Kopitar szerint német anyanyelvű, ez a pályaművéből is kiderül.

Holko Mátyás – (Matej Holko; 1757–1832) evangélikus lelkész. Iskolái: Dobsina, Osgyán, Lőcse; Wittenberg. Kopitar különösen ajánlja a pályadíj elnyerésére, csodálatosnak tartja a latinságát. A latin nyelv mellett érvel, bár magyar anyanyelvű („das Ungrische ist meine Muttersprache”⁸). A mintegy húsz évvel későbbi írásából az derül ki, hogy (már) nem a magyar az elsődlegesen használt nyelve.

⁶ Joannem FEJES, *De lingua, adminiculis et perfectione ejus in genere, et de lingua hungarica in specie COMMENTATIO historico-politica placidae Hungarorum ruminatiōni dicata, dum Linguam Hung. Publicam reddere contendunt.* (Pest: Josephi Eggenberger bibliopolae, 1807).

⁷ OSZK Kézirattár, Levelestár, Horvát István Szemere Pálnak, 1811. december 17–22. „Emlekezni fogsz, hogy azon Jutalom Kérdésre, melyre a’ Feleleteket Tübingába Cotta könyvároshoz köllött küldeni, taval, vagy is már néhány év előtt Posonyban egy német felelet ki nyomtatott. Itt helben lévén semmit el nem mulattam, hogy íróját – mint nyelvünknek nagy Barátát – ki tanulhassam. Sok kérdéseimre Landes ide való könyváros, ki számos vásárlásaim miatt köteles szolgál, ’s a’ ki a’ könyvetskét ki nyomatta, ki vallotta: hogy azt Heisser Kristóf Erdélyben a’ Koronai protestáns oskoláknak tanítójak készítette, ’s meg mutatta levelét is, mellyet a’ Könyv miatt hozzá írt. – Ki legyen ezen esmeretlen Tanító? én nem tudom!” (43–44.)

⁸ KAZINCZY, *Tübingai pályaműve...*, 192.

Kazinczy Ferenc – (1759–1831) református, Abaúj vármegye. Jernej Kopitar mindössze két pályaműnél mondja meg, hogy kit tart szerzőnek, ennél pontosan megjelöli Kazinczyt.⁹

Nik. von Kerchelich – Nikola Krčelić, katolikus zágrábi családból származik, semmi közelebbit nem tudunk róla. Kopitar is mindössze egyetlen mondatot ír a pályaművéről, hogy a magyar ellen van, jó, de túl szinoptikus.

Legéndy János – Heinrich annyit mond róla, hogy piarista Trencsénből. Kopitar is nagyon szűkszavú, annyit mond, hogy Legéndy a magyar mellett érvel, de nem felel meg a célnak, ezért nem versenyképes a pályaműve.

Maisch János József – Johann Josef Maisch, Heinrichtől tudjuk, hogy Wimbsbach sebészorvosa volt. Kopitar szerint értékelhetetlen, mert nem fogta föl a kérdést. Az epilógusról konkrétan azt mondja, hogy egy jóindulatú butaság.¹⁰

Nagy György – Nagy György János (1735–1812) evangélikus lelkész. Iskolái: Sopron, Jéna. Harkán és Sopronban élt, német anyanyelvűeknek magyart, magyaroknak német nyelvet oktatott. Ez a második olyan alkalom, amelynél Kopitar megnevezi a szerzőt, azt mondja, hogy Nagy rektor jó pénzt szeretne keresni mint magyar vagy mint német nyelvtanár. A pályaműről az a véleménye, hogy minden kritikán aluli.¹¹

von Neustädter – Heinrich annyit mond róla, hogy udvari könyvelő, Nógrád és Trencsén megyék táblabírája, közelebbről nem sikerült azonosítani. A Neustädter családnak volt felföldi ága (és emellett erdélyi szász), Pozsonyban, Eperjesen, Nagyszombatban van róluk adat, hasonló német ajkú evangélikus család, mint a pályázók jelentős része. A család egyik ága 1756-ben nemességet nyert, talán erre utal a családnév előtti *von*.¹²

Valter von Philipps – Heinrichtől annyit tudunk, hogy osztrák őrnagy Bonyhádról. Sajnos egyéb adatot nem sikerült kideríteni róla.

Plachy András – (Ondrej Plachý; 1755–1810), evangélikus lelkész. Iskolái: Nemesvarbók, Rimaszombat, Pozsony; Lipcse. Latin és szlovák nyelvű

⁹ „Wenn wir uns nicht sehr irren, so ist der Dichter Kazinczy der Verfasser”. Uo., 183.

¹⁰ „Der Epilog ist gutmüthig dumm”. Uo., 189.

¹¹ „Rector Nagy möchte sich gerne schönes Geld verdienen, sei es als ungrischer oder als deutscher Sprachmeister. [...] Unter aller Kritik.” Uo., 192.

¹² Tóth Árpád, „Az evangélikus polgárság részvétele a korai magyarországi egyesületekben: Közéleti ambíciók, társadalmi hálózatok, csoportstratégiák”, *Korall* 19, 74. sz. (2018): 5–27, 11.

művei maradtak fenn. Kopitar megjegyzi, hogy a latin mellett érvel. Erőteljes szláv öntudattal beszél, azt mondja, Magyarországnak nincs egyetlen szöglete sem szlávok nélkül. Hivatkozik a herderi jóslatra is, hogy néhány tíz nemzedék múlva a magyarok kihalnak.

Pollagh Ker. János – Heinrich annyit mond, hogy a pályázat idején Pesten tartózkodott, sajnos semmi egyebet nem tudunk róla.

Roth – Johann Theodor Roth (1759–1841) protestáns bajor városi tanácsos, jogász. Heinrich Gusztáv annyit mond róla, hogy az ulmi protestáns konzorcium elnöke. Különböző állami hivatalokat viselt 1825-ös nyugdíjazásáig. Kopitar a leghosszabban az ő pályaművéből idéz, az ő pályaművét foglalja össze. Roth a magyar nyelvet javasolja teljesen kívülállóként, Kopitar őt tartja legérdemesebbnek a pályadíj elnyerésére.

Schihulszky József – A Heinrich által említett névalakkal nem találta senkit, viszont Schihulszky József létezik, a pályázat írásának idején a Zemplén vármegyei Csertész harmincadi és adóhivatali számvevője. A *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi XII. kötetben az új könyvek között van említve egy méhészettel kapcsolatos szakkönyve (*A méheknek kettős köpükben leendő könnyű, új és hasznos tartásokról, mely szerint a méhek könnyen szaporíthatnak és kis fáradtsággal felette nagy hasznot béhajthatnak*, Kassa, 1817).¹³ Azt persze nem mondhatjuk sajnos biztosnak, hogy azonos a pályázat írójával. Kopitar nem sokat mond a pályázóról, katolikus papnak hiszi, és mindössze annyit tudunk meg, hogy a latin megtartása mellett érvel.

Schmidt Wilhelm Armand – Wilhelm Armand Schmidt késmárki orvos. Az evangélikus család a késmárki könyvtár jelentős adományozója volt.

Thorwächter András – (Andreas Thorwächter; 1760 k.–1815) Iskolái: Nagyszeben, Marosvásárhely; Jéna. Heinrich Kopitar után azt írja róla, hogy evangélikus lelkész Nagypoldon. Azért írja meg a pályaművét, mivel a téma érdekli az erdélyieket is.

A huszonegy pályázó közül ötven latin nyelven adták be pályaművüket (Barrakóczy, Holko, Plachy, Schihulszky, Thorwächter), míg a többi tizenhat német nyelven. A feltett pályakérdésre a magyar nyelvet ajánlják: a) feltétlenül 5-en (Döbrentei, Kazinczy, Legéndy, Nagy, Roth); b) feltételeesen (a német és a latin mellett) 3-an (Eigel, Genersich, Maisch, Thorwächter). A német nyelvet ajánlja: Heisser (Névtelen), Kerchelich (vagyilagosan a la-

¹³ [sz. n.], „11. Új Könyvek”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 12. sz. (1817): 137.

tin mellett), Maisch, Philipps, Pollagh, Torwächter, tehát 5 fő vagy 4; a latin nyelvet pedig Barrakóczy, Bredeczky, Fejes, Kerchelich (esetleg a németet), Neustädter, Plachy, Schihulsky, Schmidt, összesen 8 vagy 9 fő. Ezek Heinrich Gusztáv adatai, a felsorolásból kihagyta Holko Mátyást.

Fontos vizsgálati szempont lehet a pályázók esetében a vallási megosztottság. A huszonegy résztvevő közül hat főről nem tudjuk pontosan, hogy milyen vallású (Eigel, Maisch, Pollagh, Schihulsky, von Philipps, von Neustädter). A Magyarországon többségben lévő katolikusok beazonosíthatóan mindössze hárman vannak (Barrakóczy, Legéndy, Kerchelich), a maradék tizenkét fő protestáns, többségükben még hozzá evangélikusok (Bredeczky, Döbrentei, Fejes, Genersich, Holko, Nagy, Plachy, Schmidt, Torwächter – ev.; Heisser, Kazinczy, Roth – ref. vagy nem beazonosítható prot.).

A tübingai pályázat huszonegy résztvevője közül dunántúli öt fő (Barrakóczy, Eigel, Nagy, Philipps, Pollagh), erdélyi három (Döbrentei, Heisser, Thorwächter), Magyarországon kívül eső területről további négy fő (Bredeczky, Kerchelich, Maisch, Roth). Feltűnő, hogy a pályázók csaknem a fele – kilenc fő – felföldi vármegyéből, a mai Szlovákia területéről származott. Ketten Gömör és Kis-Hont vármegyéből (Holko Mátyás és Fejes János), ketten Szepes vármegyéből (Genersich János és Schmidt Armand Wilhelm), hárman Trencsénből (Legéndy János, Plachy András és von Neustädter), és ismét ketten Zemplénből (Kazinczy Ferenc és Schihulsky József). Majdnem mind evangélikusok, protestánsok, feltehetően ismerték egymást.

Közülük is ketten szorosabb kapcsolatban álltak egymással, a két kis-honti, Holko Mátyás és Fejes János.¹⁴ Kettejük közül Holko az idősebb (1757. február 9.–1832. július 20.), evangélikus lelkész lett Alsó-Szkálnokon, majd Rimabányán. Fejes János (1764. július 2.–1826. március 16.) jogi tanulmányi után vármegyei hivatali állása mellett az evangélikus egyház világi segítője, a kis-honti esperesség felügyelője lett. Szkálnokhoz ő is költődik, édesapja, a neves jogtudós Fejes György született itt. Az ő kettejük kezdeményezésére jött létre az egyik legkorábbi irodalmi-tudományos társaság 1808-ban, éppen a tübingeni pályázat évében. A társaság létrejöttének apropója a kis-honti könyvtár megalapítása volt, amelyet az év szep-

¹⁴ A nevek írásánál a magyaros alakot használom, noha mindnyájan több nyelven írtak, és többféleképpen is lehet találkozni neveikkel a szakirodalomban (pl. Matej Holko, Johannes Fejes).

temberében hoztak létre Szkálnokon. Ezért minden év szeptember 13-án összegyűltek a társaság tagjai, fölolvasták egymásnak műveiket, amelyeket aztán a következő évben nyomtatásban is kiadtak. A kiadványnak ugyanaz volt a címe, mint a társaságnak: *Solennia memoriae anniversariae bibliothecae Kis-Hontanae evangelicorum A. c. publice in Alsó Szkálnok*. Az átlagosan hatívnyi terjedelmű (nagyjából 90–120 oldal közötti) könyvecskék évente jelentek meg a tagok munkáival négy (latin, magyar, német, szlovák) nyelven. Ezek közül is a leggyakrabban használt nyelv a latin, a legkevésbé használatos pedig a magyar. A társaság a környék evangélikus lelkészeiből állt többnyire, a világi segítőkkel kiegészülve. A tagságról nincsenek pontos adataink, a két alapítón kívül (akik latin, magyar és szlovák nyelven írtak) csak az évkönyv szerzőit sorolhatjuk fel: Chalupka János (a késmárki ev. líceum tanára, breznóbányai lelkész – latin, magyar, német és szlovák nyelven), Czener András (kis-honti alesperes, szkálnoki lelkész és könyvtáros – latin és szlovák nyelven), Fizel János (a tiszolci ev. iskola tanára – szlovák nyelven), Földvály Miklós (táblabíró – magyar nyelven), Gál György (rahói lelkész – latin nyelven), Haluschka Mátyás (rimakokovai lelkész – latin és szlovák nyelven), Hoznek János (osgyáni gimnáziumi tanár – latin nyelven), Kolbenheyer Mihály (kis-honti főesperes, nyustyai lelkész – latin, magyar és német nyelven), Kollár Sámuel (cserencsényi lelkész – latin nyelven), Kortsek János (nyustyai lelkész – latin és szlovák nyelven), Krmann János (kraszközi lelkész – latin és szlovák nyelven), Kubinyi Péter (táblabíró, királyi tanácsos – latin nyelven), Laurentzy (Laurency) János (szkálnoki lelkész és könyvtáros – latin és német nyelven), Lipták István (pongyeloki lelkész – latin nyelven), Mocsáry Antal (nógrádi főszolgabíró – magyar nyelven), Pekár István (kis-honti esperes, rimakokovai lelkész – latin és magyar nyelven), Schramko Péter Pál (klenóci lelkész – latin és német nyelven), Schulek Mátyás Gáspár (tiszolci lelkész – német és szlovák nyelven), Steigel (Staygel) Mihály (rimabrezói lelkész – latin és szlovák nyelven), Szabó Mihály (szkálnoki lelkész és könyvtáros – latin nyelven), Szepessy János (a tiszolci ev. iskola tanára – latin és szlovák nyelven), Valentinyi Dániel (rahói lelkész – magyar nyelven), Valentinyi János (nógrádi alesperes, sziráki lelkész – magyar nyelven). A társaság továbbá kapcsolatban állt olyan jelentős személyekkel is, mint a történetűdős Bartholomaeides László, Cházár András vagy az irodalomtörténet-író Wallaszky Pál. A huszonhárom felsorolt ember közül tizenheten lelkészek.

Az éves ünnepeken előadott munkák nem mind kerültek kinyomtatásra, ugyanakkor az is feltételezhető, hogy a nagyon hosszú munkákat nem olvasták föl, csak nyomtatásban jelentek meg. Ezért a kötetek végén többnyire találhatunk a tartalomjegyzéken túl egy további listát, amelyben a többi fölolvastott, ám ki nem nyomtatott munkát sorolják föl (*Praeterea Lectorem* címmel). Az első szám már háromnyelvű volt (latin, magyar és szlovák), ez a soknyelvűség a társaság kiadványaiban végig, 1842-ig megfigyelhető. A leggyakrabban választott vagy használt nyelv a latin, egyrészt mivel ez a tudományok nyelve, ezen lehet világosan és pontosan fogalmazni, másrészt a különböző anyanyelvű tagok között ez lehetett a mindenki által értett közlekedőnyelv. A legritkábban a magyarral és a némettel találkozhatunk. A magyar nyelv választása főként személyfüggő, egyes tagok használják. A legkorábbi Pekár István, aki az első számba is írt, azután pedig a húszas években találkozhatunk magyar nyelvű munkáival. Szintén korainak mondható Mocsáry Antal működése, ő a tízes és húszas évek fordulóján írt kizárólag magyarul. A húszas években jelentek meg Földváry Miklós munkái is, ő szintén csak magyar nyelven írt. Kicsivel későbbi Kolbenheyer Mihály, aki három nyelven munkálkodott; hasonlóan Chalupka Jánoshoz, aki a legsokoldalúbb a nyelvhasználat terén, ő mind a négy nyelven írt. Időben végezetül a Valentinyieket kell megemlíteni, akik magyar nyelven írtak. Valentinyi Dániel írásainál már érződik a negyvenes évek elejének nyelvi változása, tudatosan magyarabb lesz a *Solennia* is, az utolsó 1842-es számban már három magyar nyelvű munka is helyet kapott, és a meg nem jelent, ám fölolvastatott művek indexe is magyarul készült már. A korábbi időszak nyelvválasztásainál látszik, hogy a magyart a kevésbé tudós elmék választják, az a néhány világi tag, akik kizárólagosan használják ezt a nyelvet, míg a papi végzettségű többség többnyelvű.

A társaság munkájáról két országos jelentőségű folyóirat is tudósít: 1826-ban a *Tudományos Gyűjtemény* és 1829-ben a *Felső magyar-oroszági Minerva*. A *Tudományos Gyűjtemény* tizedik évfolyamának negyedik számában jelent meg egy hosszú ismertetés – közvetlenül Berzsenyi versformákról szóló értekezése után – a *Hazai Literatura* rovatban, amelynek apropója az éppen aktuálisan megjelent *Solennia*-szám volt az 1825-ös ünnepség eredményeképpen. Szerzője a szintén evangélikus lelkész-irodalmár Edvi Illés Pál volt, rendkívül elismerőleg szól a társaság munkájáról és tудо-

mányos kedvéről, mindössze annyi kritikát fogalmaz meg, hogy jó lenne, ha több magyar nyelvű tanulmány látna benne napvilágot.¹⁵ A *Felső magyar-oroszági Minerva* ennél egy kicsit szűkszavúbb, viszont jóval kritikusabb, méghozzá ugyanazt a kritikát fogalmazza meg, csak sokkal hangsúlyosabban. Ebben az esetben is egy aktuálisan kiadott kötet szolgál a tudósítás alapjául, az 1828-as ünnepségé. Az írás szerzője nem kisebb ember, mint Kubinyi Ágoston, Kazinczy és a pesti kör barátja, a későbbi akadémia tagja, a Nemzeti Múzeum majdani igazgatója, számos alapítvány és tudományos társaság aktív tagja. A folyóirat ötödik évfolyamának negyedik könyvében olvasható a cikk. Kubinyi beszámol róla, hogy nem újdonságként olvasta ezt a kiadványt, ismerte már a korábbiakat is örömmel tapasztalván, hogy „szomszéd Esperestségünk’ Evangelicus Lelki-pásztorai, nem csak azt végzik, a’ mi szoros kötelességek, de ezen kívül a’ tudományokat kedvellvén, azokat előmozdítják, ’s hasznos intézetjek által, tudományos tűzöket gerjesztik: sőt kedves Magyar Hazám lakosiban-is, buzdítván azokat, élesztik”.¹⁶ A következő majdnem egy oldalon aztán, mintha visszalépnénk az időben vagy három-négy évtizedet, a 18. század vége nyelvi vitáinak a hangjára ismerhetünk, a korábban már számtalanszor megfogalmazott érveket és nehézségeket hozza elő újra. Nevezetesen, hogy József császár óta mennyit fejlődünk a tudományokban, mennyi tudományos könyv és időszaki kiadvány, folyóirat jelent meg (ezeket föl is sorolja), mégsem tudunk úgy haladni a tudományokban, ahogy az angolok vagy franciák, mivel nemzetünknel még mindig divatban van, hogy a sok idegen nyelv tanulásával vesztegetjük el az időnket. A végső konklúziója az, hogy ha mindezeket megfogadják, akkor nemcsak hatívnyi, mint eddig, hanem akár négyszer annyi munkájukra is találnának előfizetőket.¹⁷

¹⁵ EDVI Illés Pál, „A kis-honti ev. gyülekezet könyvtáráról”, *Tudományos Gyűjtemény* 10, 4. sz. (1826): 100–104.

¹⁶ Lásd a 17. lábjegyzet.

¹⁷ KUBINYI Ágoston, „Hazai Literatura”, *Felső Magyar-oroszági Minerva* 5 (1829): 952–954. „Vallyon nem jobb volna-é? kedves Hazánkban-is, Karolina Augusztia Felsőleges Császárnénk’ Erdélyben tett Nemzeti nyelvünket becsülő illy világos kinyilatkoztatása szerint: »Idegen nyelvet tanulni nem kötelesség, a’ hazai nyelvet nem tudni szégyen!« ha magyarul jól tudnánk, ’s e’ mellett egy vagy más tudós nyelvet tanulnánk. – Azt tartom kedves Olvasóim, hogy így a’ tudományokban tovább haladnánk. Tisztelem én a’ Kis-Honti Solenniák kiadóinak igyekezetöket, tisztelem kiterjedett olvasásokat, ’s elesmértem munkájok’ hasznát-is; de vajmi kívánatos lenne, hogy ha ezen munkácska inkább egy,

A *Solennia* szerzői közül a két alapítóról tudjuk, hogy indult a tübingeni pályázaton. A pályaművek szövegének utólagos kinyomozása nem könnyű feladat, ám Fejes János esetében feltételezhetjük, hogy nagy valószínűséggel az egy évvel korábban Pesten kiadott munkáját adhatta be.¹⁸ Kazinczy a saját pályamunkájában vitázik is vele.

Holko Mátyás pályázatáról nem sokat tudunk, Heinrich kiadásából anyyi derül ki, hogy latin nyelven adta be munkáját. A nyelvkérdéssel kapcsolatos gondolatairól azonban mégiscsak némi képet alkothatunk, mivel a *Solenniában* számos írása megjelent. Az 1826. szeptember 13-án előadott beszéde a magyarországi ifjakhoz szól a magyar nyelv tanulásáról. *Oratio ad Juventutem Hungaram de Studio Lingvae Hungaricae cum Studio Lingvae Latinae, ejusque Classicorum Autorum conjugendo; propulsandoque contentu et odio Concivium diversas Lingvas loquentium, utpote ad provehendam culturam Lingvae Hungaricae summe necessariis remediis* olvashatjuk a kissé hosszúra nyúló címben, amely szinte tartalmi összefoglaló is egyben.¹⁹ Tehát a magyar nyelv tanulását feltétlenül a latin nyelv tanulásával együtt ajánlja, felsorolva a klasszikus szerzőket. Továbbá ebben a beszédben megmutatja Holko, hogyan hársítsuk el a különböző nyelveket beszélő polgártársak megvetését és gyűlöletét, valamint hogy mik a magyar nyelv művelésének előrehaladásához a szükséges orvosságok. Holko érzékelte – és beszédének apropója is ez lehetett –, hogy 1825-26-ra tényleges változások indultak el végre a nyelvügy esetében is (elegendő csak felidézni Széchenyi 1825 novemberében történt felajánlását a nyelvet standardizáló tudós társaság felállítására), a reformkor minden téren érezte hatását. Szövegét azzal kezdi, hogy az utóbbi években fölvirágzott a magyar nyelv szeretete a hazánkban, különösen ott, ahol elhanyagolt volt, és a német elnyomta,

vagy legfellebbebb két nyelven írattnék, mint fájdalom négyen.” Néhány javaslata is van, hogyan lehetne jobbá, olvasmányosabbá tenni a folyóiratot, különösen hasznos lenne, ha elfogadnának „tudós Hazánkíjjai a’ Kis-Honti Esperestségen kívül másutt írott, ’s kivált Magyar munkákat-is, olykor egy kis Poesist, hogy az egész annál kedveltetőbb, ’s mulatságosabb lehessen, e’ mondás szerént: »varietas delectat.«”

¹⁸ Joannis FEJES, *De lingua, adminiculis et perfectione ejus in genere, et de lingua Hungarica in specie* (Pest: Josephi Eggenberger, 1807).

¹⁹ Matthias HOLKO, *Oratio ad Juventutem Hungaram*, *Solennia XVIII: Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Hontanae Publicae Senioratus Evangelici A. C. die 13. Septemb. Anno 1826.*, Alsó-Székálnokini celebrata (Pestini: Typis Nobilis Matthiae Trattner de Petróza, 1826), 109–120.

merthogy azok, akik a többiek előjárói voltak, nemcsak nyelvükben, hanem ruházatukban is németnek akartak látszani.²⁰ Lehetséges, hogy akár magára Széchenyi Istvánra (és az őt követő fiatal arisztokratákra) is utalhat ezzel a mondattal, hiszen a mágnások voltak azok, akik korábban elhanyagolták anyanyelvüket, most mégis az egyik legfontosabb család sarja tett nagyon komoly támogatási ajánlatot az akadémián keresztül a magyar nyelv ápolására.

Holko a józsefi időszak tárgyalásával folytatta beszédét, amelynek elemzése során egészen újfajta és meglepő megvilágításba helyezte annak eredményeit. Lelkes jozefinistaként még az 1784-es nyelvrendeletet is pozitív döntésnek értelmezte a magyar nyelv elősegítésében – bármily furcsán hangozzék is mindez. Holko szerint II. József azt is elérte akarata és ellentétes szándéka ellenére, hogy a magyarok újra magyar ruhába bújtak, és a bíróságoknál miután a magyar nyelvet kitiltotta, életre hívta azt. Mert gyakran megesik, hogy az emberek javaikat csak akkor fedezik föl, amikor elveszítik.²¹ Tehát a kötelező német nyelv ellen létrejövő tiltakozást József érdemének tekintette, mivel így a nyelvrendelettel – közvetve – a magyar nyelv fejlődését támogatta. Holko ezután rámutatott, hogy valóban, ettől az időtől fogva a magyarok minden követ megmozgattak és fáradhatatlanként voltak ebben a munkában, és már a magyar nyelv gyümölcseit és előrehaladását szemléljük. Legutóbb a pozsonyi országgyűlésen hazánk válogatott tagjai a nemzeti nyelvet is fölkarolták: az iskolákba, templomokba, a polgártársak ajkára, végül az akadémia megalapításával föltették rá a koronát.²² Itt már egyértelműen kimondta, hogy az 1825-ös első reform-

²⁰ „A pluribus jam inde Annis evigilavit in Patria nostra amor Lingvae Hungaricae, maximeque incensi sunt animi gentis Hungarae studio ejus tum, ubi maxime neglecta, et per Lingvam Gemanicam quasi oppressa prostrataque jacuisset. Ubi paene exulabat ex aulis, circulis, et ore, nobilissimorum Civium Hungariae. Dum jam prope omnes, qui aliis praestabant, non solum lingva, sed veste quoque Germani videri volebant.” Uo., 111.

²¹ „Josephus autem II-dus fuit Vir ille mirabilis, qui prouti alia multa eximia inopinataque praestitit, sic Hungaros quoque, licet invitus et contrarium intendens, veste Hungarica induit, et Lingvam Hungaricam e Foris Judicariis proscribendo, in vitam revocavit. Prouti namque fieri solet, ut bona sua homines tum solummodo ubi amittunt recte cognoscere aestimareque incipiant.” Uo., 111–112.

²² „Ab hoc inde tempore, in hac excolenda perficienda promovendaque, omnem moverunt lapidem, unde indefessi hujus studii, eximios sane fructus et progressus Lingvae Hungaricae cum voluptate cernimus. Nuper autem lectissimi Patriae nostrae Viri, Posonii Co-

országgyűlés hatására született meg ez a beszéd is. A bevezető rész ezzel véget ér, és Holko rátér mondanivalójának lényegére.

A magyar ifjúsághoz szólván rámutatott, hogy a nyelv kiművelésével az aranykor eljövetelét remélhetik majd. Ám időközben azok, akik a magyar nyelv tanulását szorgalmazták, duplán vétkeztek: egyrészt elhanyagolták a latint, azután pedig lenézték hazánk más nemzeteit és azok nyelvét. Sokan azt hiszik, hogy elég a magyar nyelvet tudni, és akkor már minden tisztesség elérésére nyílt útjuk van. De nem ám! Más nyelveket is tanulni kell, különösen a latint, hogy eleganciája, súlya, ragyogása, szépsége is legyen a nyelvnek.²³ Holko a beszéd további részében a latin nyelvet dicsérte, megpróbált a hasznosságára rávilágítani. Egy helyen például Wielandot idézte, aki azt mondta, hogy Cicerótól tanult meg németül. A magyar ifjaknak is ezt a kitaposott utat kell követni a saját nyelvük és erényeik kiművelésében. Az angolok is azért jutottak olyan sokra, mert klasszikus neveltetésük volt, és a magyarok sem jutottak volna erre a fokra, ha más nyelvek nem segítették volna. Ha elhanyagolják a latint, nem fogják érteni 700 év törvényeit.²⁴ Holko a külföldi példákat – Wielandot és az angol államférfiakat

mitia agentes, Lingvam quoque Nationis suae cura sua amplexi, saluberrimis Statutis, et generosa Liberalitate provehere, in Scholas, Templá, et ora omnium Concivium suorum inducere, simulque Academia Scientiarum Hungarica coronare, decreverunt.” Uo., 112.

²³ „His auspiciis Tu Juventus Hungara, accedente Tuo quoque amore et studio recte excellentiae perpoliendaeque Lingvae Tuae vernaculae, aurea illius tempora sperare videreque poteris. Interim penes omnem hanc contentionem, amorem, studiumque, quo inflammati sunt animi Hungarorum erga Lingvam suam, multos duplici ratione peccare, et nimio, ne dicam praecipiti, eam promovendi studio, communem illius amorem, atque culturam impedire animadverto, nempe; Hos penes culturam Lingvae Hungaricae, negligendo studio Lingvae Latinae: Illos despiciendo, aversando, et contemnendo alias Nationes Patriae nostrae, eorumque Lingvam. [...] Qui ad consequendam doctrinam, nomen, atque gloriam sufficere sibi putant cognitionem solius Lingvae Hungaricae, et si hac dari possint, sibi iam apertum esse aditum ad quaevis munia et honores in Patria sua. Sed nolite credere O Juvenes! [...] per studium aliarum Lingvarum, inprimis autem Lingvae Latinae, debitam elegantiam, gravitatem, nitorem, et pulchritudinem consequatur.” Uo., 112–113.

²⁴ „Wieland admiranti cuidam stili sui elegantiam, respondit: »Se ex Cicerone didicisse Germanice scribere, ipse autem Cicero didicit a Graecis.« [...] Et Vos igitur, si in cultura Lingvae et Sermonis Vestri feliciter versari et progredi cupitis, hanc tritam regiamque viam ingredi oportet. [...] Dum *Fridericus Thiers* ex quodam Anglo quaesivisset: Vbinam quaerendum sit principium, seu fundamentum tanti progressus Reipublicae Anglicanae, hic extemplo reposuit: »In nostra classica educatione« h. e. in nostro a teneris antiquorum classicorum Autorum studio. [...] Adhaec scitote: *Magyaros* necdum suam lingvam ad tantum gradum

– Friedrich Thiersch német filológus-tanár 1826-ban kiadott *Ueber gelehrte Schulen, mit besonderer Ruecksicht auf Bayern* című munkájából vette át. A fejlett európai nemzetek mellett a latinra mint a törvénykezés nyelvére való hivatkozás is bevett toposz volt már a nyelvügy történetében.

A beszéd további részében főként arra mutatott rá Holko, hogy már általános dolog a többi népet és nyelvét megvetni és gyűlölni, s ez nem kevesek lelkébe fészkelte bele magát. Holott nincs olyan, aki ne gyámolítaná a magyar nyelvet, aki jó polgára hazájának. Viszont Magyarországon különböző népek vannak, akik különböző nyelveket beszélnek, s akikre ugyanazok a törvények vonatkoznak.²⁵ Holko a továbbiakban – feltehetően a saját tapasztalataira vagy érzelmeire támaszkodva – hosszan beszélt arról, hogy nem szabad megvetni és lenézni a más nyelveket beszélő honfitársainkat. A *Hungarus* elnevezés és fogalom mellett – amely ekkoriban még élő fogalom volt – megjelenik nála egy új kifejezés, a *Hungarismus*, amelyet Holko Mátyás 'magyarságtudat' értelemben használ.²⁶ Fölteszi azt a kérdést is, hogy miért lenne jó, ha mindenki magyarul beszélne. Talán árt a magyar nyelvnek az a sok ember, aki törve beszél a magyart? Bár csak az országgyűlés tagjai arra is figyelnének, hogy ezt a betegséget, a gyűlöletet kiirtsák az államból. Majd a jól bevált antik példát hozza fel: a rómaiak nem kényszerítettek senkit sem, hogy megtanulja a nyelvüket.²⁷

perfectionis evexisse, ut sine adminiculo et subsidio aliarum lingvarum, in cultura ingeniorum et scientiarum feliciter progredi possint. Neglecta porro Lingva Latina, non intelligent patrias per septem secula latas Leges, et rerum partiarum Scriptores." Uo., 115–117.

²⁵ „Ad illiberale illud, turpe, noxium, detestandumque odium et contemptum diversarum adinvicem Nationum atque Lingvarum, quod non paucorum animos insedit. Amare, fovere, colere Hungaram Nationem, Lingvam suam vernaculam, quis verus Patriae nostrae Civis non probet, non laudet? [...] Et cum Hungaria sinu suo diversas Nationes, diversis Lingvis loquentes, complectatur, quae omnes iisdem Legibus, Juribus atque praerogativis gaudent, nulla harum aliam contemnere, odio prosequi, vel plane illi dominari velle, deberet..." Uo., 117–118.

„Haec sint arma Vestra, his solummodo sensim homines ingenuos et liberos ad Hungarismum compellere potestis et debetis." Uo., 118.

²⁶ „Haec sint arma Vestra, his solummodo sensim homines ingenuos et liberos ad Hungarismum compellere potestis et debetis." Uo., 118.

²⁷ „Et quid quaeso! proficeretis, etiamsi statim omnes ore Hungarico loqui deberent, aut possent? Quid per id dignitati vel culturae Lingvae Vestrae accederet? Nonne haec multitudo Hungarice balbutiens Lingvam Vestram contaminaret et deturparet? [...] Utinam! Superi Patribus Patriae, nunc Posonii ad salutem publicam Regni Hungariae procuran-

Érdekes dolog, hogy ennél a résznél már következetesen a *Lingva Vestra* kifejezést használja a magyar nyelvre, tehát a *ti nyelvetek*, ezzel is megerősítve, hogy ő más nyelvet használó honpolgár, valószínűleg nem tudott magyarul, vagy csak kevésbé, legalábbis nem írt ezen a nyelven.

Végezetül egy nagyon szép, retorikus felszólítással fejezte be a beszédét, hogy az ifúság inkább kövesse a régi magyarok példáját, mert az az igazi Hungarus, bármilyen nemzethez tartozik is, bármilyen nyelven beszél, aki lelkületben, erejében, hazaszeretetben az ősohöz méltó.²⁸

Mindezekből tehát jól látható, hogy a tübingeni pályázat résztvevőinek s a föllelhető pályamunkák hiányában az egyéb írásoknak, valamint a beküldött szövegek utáni nyomozásnak még számos hozadéka lehet. Jelen esetben feltételezhetjük, hogy talán a pályázati felhívás adott alkalmat egy hosszú ideig működő tudós társaság létrehozására. Ugyanakkor az egyik pályázónak – akinek a beküldött pályamunkája elveszett vagy lappang – a *Solennia* jóvoltából mégis megismerhetjük a gondolatait a magyar nyelvről, amelyek akkor is figyelemre méltók, ha a reformkorszak hatására később esetleg módosultak is.

dam staliliendamque congregatis, hanc mentem largirentur, ut id quoque negotii sibi datum esse putarent, quo hujus morbi vis, Odii puta Nationum et Lingvarum, plane e visceribus Reipublicae extrahatur, radicitusque evellatur. Nobilissima illa gens Romana, quae tot diversissimas Nationes ac Lingvas imperio suo continebat, earumque bene meritos viros Jure Civitatis donabat, nunquam tamen ad usum Lingvae suae adigebat, hi enim visa et cognita ejus majestate atque venustate, hanc ipsi ultro amplectebantur.” Uo., 118–119.

²⁸ „Qui animo, studiis, virtute, amore Patriae, semet distingvit; simplicitate morum, abstinencia, abominatione omnis mollitiei atque luxus, fortitudine et constantia, majores suos imitatur, hic mihi solus verus Hungarus est, ad quamcunque is demum Nationem spectet, et quacunque Lingva loquatur.” Uo., 120.

Névmutató

- Ács Zoltán 37, 40, 45, 48
Ajkay Alinka 6, 9, 11, 15, 78, 80, 92, 93,
98, 101, 104–108, 116, 117, 132, 135, 136,
138, 170–172, 189–202
Álmási Gábor 26, 28, 31
Álmásy Lajos 63
Anderson, Benedict 26
Andor Eszter 26
Andrássy György 72
Antal Mihály 54, 55, 74
Ányos Pál (Ányós) 86, 147, 151
Apáczai Csere János 103
Arató Endre 37, 45, 50
Árpád magyar fejedelem 74
Asztalos László 18
Aulber, Ignaz (Aubert) 78
- Babits Mihály 79
Bagyinszky Istvánné 25
- Bajza József 134, 139, 140, 158, 159
Balassa József 165
Balázs Géza 35
Balogh János 34, 66
Balogh Péter 16,
Balogh Piroska 16, 57
Balogh Sándor 38, 51
Bánki Judit 160
Barczykai [?] 167
Barcsay Ábrahám 86, 127, 128, 147, 150, 151
Barkóczy Ferenc 133
Barnard, Frederick Mechner 31
Báróczi Sándor (Báróczy) 53, 54, 86, 127,
128, 143, 147, 150, 151, 157
Baróti Szabó Dávid (Szabó Dávid) 152,
174, 185
Barrakóczy Amilkár (Hamilkar Barkasz)
190, 193, 194
Barta István 65, 66

- Bartholomaeides László 195
 Batizi András 146
 Baur, Roger 16
 Benczédi László 25
 Benkő Loránd 12
 Beóthy Ödön 67
 Beóthy Zsolt 88
 Berkeszi István 39
 Berlász Jenő 12, 83, 111, 135, 179
 Bertuch, Friedrich Justin 174
 Berzsenyi Dániel 190, 196
 Bessenyei György 80–83, 86, 88, 89, 102,
 115, 121, 127, 128, 150, 151
 Bezerédj István 66, 67
 Bindorffer Györgyi 37
 Bíró Ferenc 11, 40, 42, 80, 81, 83, 84, 93, 95,
 96
 Birsi Ferenc 133
 Borsiczky István 56, 64, 66
 Borus György 14
 Bredeczky Samu 190, 194
- Caldwell, Sir James 15
 Chalupka János 195, 196
 Cházár András 190, 195
 Cicero, Marcus Tullius (Cicerone) 110,
 112, 147, 200
 Cervantes Saavedra, Miguel de 175, 177,
 187
 Czener András 195
 Czinke Ferenc 136
- Csáky család (Csáki) 122, 124, 149
 Csengery János 125
 Csengery Kinga 160
 Cserey Farkas 171
- Csernicskó István 36
 Csetri Lajos 10, 115
 Csíky Kálmán 19
 Csizmadia Andor 18, 19
 Csokonai Vitéz Mihály 146, 175
- Daniel István, báró 151
 Dankó Imre 11, 132, 171
 Dávidházi Péter 7, 112, 118
 Deák Ágnes 49, 52
 Deák Ferenc 61, 65, 66
 Debreczeni Attila 11, 21, 80, 114, 116, 128
 Decsy Sámuel 153
 Deme László 47
 Demmel József 57, 65
 Dessewffy Emil 167, 168
 Dessewffy József 73, 111, 118, 123, 136, 137,
 139, 146, 158, 159, 166, 167, 171
 Dévai Bíró Mátyás 136
 Döbrentei Gábor 113, 123, 190, 193, 194
 Drobac, Katharina 29
 Dugonics András 175, 177, 186
 Dunn, John 21
- Eckhardt Sándor 15, 16
 Eckhart Ferenc 14
 Edvi Illés Pál 196, 197
 Eggenberger József (Joseph) 83, 105, 191,
 198
 Eigel, Johannes von 190, 193, 194
 Engel János Keresztély 190
 Eötvös József 37, 38
 Erős Vilmos 37
 Esterházy József 16
 Evans, Robert John Weston 17, 38, 40
 Faludi Ferenc 86, 122, 125, 126, 149

- Fata, Márta 29
Fáy András 66, 67
Fejes János 105, 106, 190, 191, 194, 198
Feldtänzer, Oskar 29
Felsőbükki Nagy Pál 45
Fénelon, François 81
Ferdinánd, IV., magyar király 19
Ferdinánd, V., magyar király 49
Ferenc, I., magyar király, német-római császár (Ferenc császár) 41, 64, 118, 122, 123, 124, 148
Filmer, Robert 14
Fizel János 195
Fórizs Gergely 7, 89, 190
Földi János 147
Földvály Miklós 195, 196
Fried István 11, 87, 89, 91, 92, 95, 96, 132, 171, 172
Frigyes, II., (Nagy), porosz király 113, 114, 123, 125
- Gaj, Ljudevit 70
Gál György 195
Genersich János (Johannes) 191, 193, 194
Gergye László 139, 140
Goethe, Johann Wolfgang von 79, 119
Gotthardi, Franz 16
Gönczy Monika 11
Görög Demeter 153
Gusterman, Anton Wilhelm 72
Guzmics Izidor 139, 158, 159
- Gyivicsán Anna 71
Gyöngyösi István 82
Gyulai Lajos 190
Gyulavári Tamás 37
- Haarmann, Daniela 5, 23–34
Hagedorn, Friedrich von 122, 148
Hajnóczy József 19, 20
Haller László 91
Haller, Albrecht von 122, 148
Haluschka Mátyás 195
Harsányi István 12, 83, 111, 135, 179
Heckenast Gusztáv 9, 73, 167
Hegedüs Béla 6, 91–108, 113, 126
Heinrich Gusztáv 10, 24, 53, 78, 87, 93–95, 99, 112, 116, 117, 131–134, 137–139, 146, 160, 170, 171, 173, 189–194, 198
Heisser Kristóf 191, 193, 194
Helmezy Mihály 134, 137, 139, 158, 159
Herczeg Mihály 39
Herder, Johann Gottfried von 30, 31, 96, 114, 115
Herrmann, Ulrich 31
Herostratus 73
Hertelendy Miksa 62, 66, 71, 72
Hoič Sámuel 71, 74, 75
Holko Mátyás 191, 193, 194, 198–201
Hóman Bálint 14
Horatius Flaccus, Quintus (Horátz) 114, 123, 126, 127, 173, 182
Horkay-Hörcher Ferenc 21, 54
Horvát István 117, 118, 191
Horvatović, Domoljub 70, 71
Hoznek János 195
Hónich Henrik 20
Hutterer, Claus Michael 23, 27, 30, 32
- István, I., Szent, magyar király (St. Stephan) 24, 37, 175, 177, 186

- Jászi Oszkár 37
 Jenisch, Daniel 96, 114, 178, 179
 Jónás Csaba 21
 Jozeffy, Pavel 71
 József nádor 70
 József, II., magyar király (József császár, Josephus autem II-dus, Kaisers Joseph des II.) 18, 23, 27–30, 36, 39, 40, 50, 52, 62, 66, 84, 197, 199
 Justh Ferenc 57, 63
- Káldi György 101
 Kállai Ernő 37
 Kalmár György 133, 152
 Kalmár János 25
 Kann, Robert Adolf 36
 Károly, I., (Nagy) frank császár 117–119
 Katus László 50
 Kazinczy Ferenc (Kazy) 5, 6, 8–12, 15, 23, 24, 26–34, 53, 77–80, 82–84, 86–124, 126–128, 131–141, 143–147, 157–173, 175, 178–185, 187, 189–194, 197, 198
 Kazinczy Gábor 134, 139, 140, 162–168
 Kazinczyné Török Zsófia (gróf Török Sophia-Antonia) 140, 143
 Képlaki Vilhelm [Szemere Pál álneve] 136
 Kerchelich, Nikola von (Krčelić, Nikola) 192–194
 Kisantal Tamás 121
 Kis Ferencné 124
 Kis János 87, 117, 127, 128, 131, 132, 135–139, 143, 147–157, 161, 165, 170, 171
 Kisfaludy Károly 145, 167
 Kisfaludy Sándor 56, 167
 Kiss Gabriella 160
 Kiss Margit 5–7, 131–168
- Klauzál Gábor 66
 Kleist, Heinrich von 148
 Koháry család 122, 124, 149
 Kolbe, Karl Wilhelm 170, 179
 Kolbenheyer Mihály 195, 196
 Kollár Sámuel 195
 Kollár, Jan 70, 72
 Kollonich Lipót 25
 Kolosvári Sándor 20
 Kopitar, Jernej (Jerner) 87, 189, 190–193
 Kortsek János 195
 Kósa László 24
 Kosáry Domokos 25
 Kossuth Lajos 65, 66
 Kovachich Márton György 143, 146
 Kovács Kálmán 18,
 Kovács Sámuel 125, 126
 Kölcsey Ferenc 6, 7, 61, 62, 65, 72, 73, 89, 139, 140, 161, 162, 167, 169, 170, 172, 173, 175–180
 Köpeczi Béla 15
 Kristóf Ibolya 160
 Krmann János 195
 Kropatschek, Joseph 30
 Kubinyi Ágoston 197
 Kubinyi Péter 195
 Kulcsár Péter 81
 Kultsár István 136, 153, 171
 Kühnel, Ferdinand 52
- L. Tóth István 26
 La Rochefoucauld, François de 174, 183
 Lácza Szabó József 136
 Lajos, I., (Nagy), magyar király 122
 Lajtai L. László 44, 49
 Lajtai Mátyás 54

- Landes [?] 191
 Laurentzy János (Laurenczy) 195
 Legay, Marie-Laure 16
 Legény János 192, 193, 194
 Lépes Bálint 101
 Lipót, I., magyar király 19
 Lipót, II., magyar király 16, 18
 Lipp Veronika 160
 Lipták István 195
 Lobenwein, Elisabeth 24
 Locke, John 14
 Löffler, Josef 24
 Lőkös István 84
 Lucanus (Lukanus) 81
- Mailáth János 137
 Maisch János József (Maisch, Johann Josef) 192, 193, 194
 Majthényi László 72
 Mályusz Elemér 32, 37
 Marczali Henrik 20, 40
 Margócsy István 31, 42, 43, 44, 83, 84, 85
 Mária Terézia magyar királynő (Therézia, Therézia) 15, 18, 23, 28, 36, 42, 52, 83, 84, 86, 121, 123, 124, 126, 127, 148, 175, 177, 186
 Markovics András 68
 Márkus Dezső 19, 20
 Mártonfi Attila 160
 Mednyánszky Alajos 54, 55
 Melhárd Gyula 18
 Merényi Csaba 160
 Mester Béla 54
 Mesterházi Miklós 109
 Mészáros Márta Mira 26, 28, 29
 Mezey Barna 18
- Mikó Imre 41, 43, 45, 46, 49
 Miskolczy Ambrus 11, 71, 190
 Mocsáry Antal 195, 196
 Molière 14
 Molnár András 61, 66
 Montesquieu (Charles-Louis de Secondat) 14–17, 21, 173, 176, 181
 Nádor Orsolya 38, 39, 44
 Nagy György (Nagy György János) 192
 Nagy Noémi 5, 35–52
 Nagy Viktor 160
 Négyesy László 10
 Neustädter, von [?] 192, 194
 Névtelen pályázó 191, 193
 Novák Antal 54, 56, 60
- Onder Csaba 6, 89, 169–187
 Ónody Csilla 160
 Orbán László 12, 83, 111, 135, 179
 Orczy Lőrinc (Generális Orczy, B. Orczy Lőrincz) 86, 122, 125, 126, 147, 149
 Orosz József 65
 Óvári Kelemen 20
- Pais Dezső 46–48
 Pais Judit 160
 Pajkossy Gábor 16
 Pajzs Júlia 160
 Pál Judit 39
 Pápay Sámuel 83–86, 88, 89, 116, 120, 126, 127, 135, 172
 Pázmándy Dénes 67
 Pázmány Péter 82, 101, 152
 Péczeli József, id. (Pécely) 153, 163
 Pekár István 195, 196
 Penke Olga 16

- Péter László 14, 15
 Pető Andrea 26
 Philipps, Valter von 192, 194
 Piringer, Michael 72
 Plachy András (Plachý, Ondrej) 192–194
 Platthy Gáspár 64
 Pocock, John Greville Agard 21
 Pollagh Ker. János 193, 194
 Pope, Alexandre 81
 Pósa Ágnes 10, 11, 132, 138, 171, 173
 Praznovszky Mihály 25
 Pritz Pál 37
 Prónay László 8, 88, 135, 136, 138, 171
- Ráday Gedeon 86, 122, 125, 126, 146, 149
 Ragályi család 57
 Ragályi Tamás 56, 66, 67, 154
 Rájnics József (Rajnis) 136, 152
 Ráth Mátyás 152
 Ráth Mór 37
 Rathmann János 31
 Révai Miklós (Révay Miklós) 56, 84, 106, 107, 136, 152, 155
 Reviczky Ádám, gróf 66
 Rindler Schjerve, Rosita 35
 Romsics Ignác 37
 Roth, Johann Theodor 193, 194
 Rummy Károly György 70, 71, 117, 133, 135–138, 170, 171, 190
- Sándor István 125, 179
 Sándor Lipót főherceg 32
 Sass Bálint 160
 Scheverlay Mátyás Dániel (Schewerlay) 136
 Schihuliszky József 193
- Schmidt, Wilhelm Armand 193, 194
 Schramko Péter Pál 195
 Schulek Mátyás Gáspár 195
 Schwartner Márton 117, 118, 171
 Seewann, Gerhard 28
 Seitschek, Stefan 24
 Sidney, Algernon 14
 Simai Ödön 10, 132–136, 138, 146, 160, 161, 168
 Simon László 160
 Sipos Balázs 37
 Skinner, Quentin 21
 Soós István 12, 40, 83, 111, 135, 179
 Sótér István 10
 Steigel Mihály 195
 Šubarić, Lav 26, 28, 31
 Sundhussen, Holm 31
 Swieten, Gerard van 122, 123, 124, 148
 Sylvester (Erdősi) János 136
- Szabó G. Zoltán 140
 Szabó Mihály 195
 Szacsuvay Sándor 153
 Szalay László 161
 Szallopek János 68
 Számmer Klára 84, 126
 Szász Zoltán 50
 Szauder József 84, 120
 Széchenyi István 19, 46, 54, 69, 70, 73–75, 198, 199
 Szekfű Gyula 33, 37, 39–44, 46, 49, 68, 69
 Szemere Pál 83, 134, 136, 139, 140, 158, 159, 161–164, 166, 168, 170, 178–180, 191
 Szenczi Molnár Albert 152, 153
 Szepessy János 195

Szigetvári Iván 10
Szijártó M. István 5, 13–22, 190
Szilágyi Emőke Rita 7
Szilágyi Márton 5, 77–90, 120, 190
Szontagh Gusztáv 54

Takáts József 18, 21, 111, 116
Tarnai Andor 84, 120
Tasso, Torquato 161
Teleki Ádám (költő) 151
Teleki József 86, 122, 125, 149
Teleki László 124
Terestyéni Ferenc 48
Thiersch, Friedrich 200, 201
Thomasius, Christian 103
Thorwächter András 193, 194
Tihanyi László 160
Toldy Ferenc 9, 88, 112, 118, 120, 134, 139, 140, 158, 159, 162, 166, 167
Tóth Árpád (történész) 192
Tóth György István 26
Tóth István 24, 26,
Tóth Orsolya 6, 109–129
Tóth Pál 124
Török János 73
Trudgill, Peter 36
Tuck, Richard 21

Uhrmann Henrik 39
Ujházy Sámuel 136

V. Ecsedy Judit 83
Váczy János 9, 12, 83, 111, 135, 179
Vaderna Gábor 73, 120
Valentinyi Dániel 195, 196
Valentinyi János 195, 196
Vándor Andrea 29
Várad Tamás 160
Varga János 25
Velkey Ferenc 54, 69, 73, 74
Verseggy Ferenc (Versegi) 56, 146
Virág Benedek 136, 154, 171
Viszota Gyula 56, 73
Völgyesi Orsolya 5, 53–76

Wakounig, Marija 52
Wallaszky, Paullus (Pál) 84, 85, 88, 89, 112, 120, 195
Werbőczy István 20
Wertheimer Ede 9
Wieland, Christoph Martin 113, 114, 146, 200
Wittelsbach Sarolta Augustza Karolina (Karolina Augustza) 197

Z. Szabó László 170
Zádor György 12, 112, 139, 158, 159, 167
Zeidler Miklós 37
Zoltán József 81
Zrínyi Miklós 82, 133
Zsilinszky Mihály 54

